

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
EKONOMIKAS UN VADĪBAS FAKULTĀTE
STARPTAUTISKO EKONOMISKO ATTIECĪBU KATEDRA

Vadības zinību bakalaura studiju programmas studiju virziens *Starptautiskais bizness*

**„APLOKŠŅU ALGA” KĀ ĒNU EKONOMIKAS
ELEMENTS: PASTĀVĒŠANAS UN IZPLATĪBAS
IEMESLI, NOVĒRTĒJUMS UN APKAROŠANA LATVIJĀ**

„Envelope salary” as element of the shadow economy: reasons of existence
and extension, estimation and combating in Latvia

BAKALAURA DARBS

Autors: *Ilona Lalo*

Studenta apliecības Nr.: il09044

Darba vadītājs: profesore Dr. prof. *Margarita Dunska*

RĪGA 2013

ANOTĀCIJA

Mūsdienās ikviena valsts saskaras ar ēnu ekonomiku. Latvijā aktuāla problēma ir augstais ēnu ekonomikas īpatsvars un „aplokšņu algu” izmaksa uzņēmumos. Bakalaura darba mērķis ir izpētīt ēnu ekonomikas un „aplokšņu algas” būtību, noteikt to izplatību Latvijā un citās valstīs, noskaidrojot pastāvēšanas un izplatības iemeslus, kā arī izstrādāt priekšlikumus „aplokšņu algu” izskaušanai.

Bakalaura darbs sastāv no trim daļām. Pirmā daļa ir izskatīti svarīgākie ēnu ekonomikas teorētiskie aspekti, „aplokšņu algas” būtība. Otrā daļa ir analītiskā, kurā ir analizēti dati par ēnu ekonomikas un „aplokšņu algu” apjomiem pasaulē un minētas izraisītās sekas. Trešajā daļā apkopoti pētījuma gaitā iegūtie rezultāti, kas parādījuši pozitīvu tendenci, ka „aplokšņu algu” saņēmēju skaits samazinās, tas norāda par valstī ieviesto pasākumu, problēmas risināšanai, efektivitāti.

Atslēgvārdi: ēnu ekonomika, pelēkā ekonomika, neregistrētā nodarbinātība, „aplokšņu alga”.

ANNOTATION

Today shadow economy is present in every country. A high proportion of shadow economy and "envelope wages" pay are urgent issues in Latvia. The objective of the present bachelor thesis is to review the basics of shadow economy and "envelope wages", determine its prevalence in Latvia and abroad, establish causes of such prevalence and existence, as well as prepare a set of recommendations to eliminate "envelope wages".

The bachelor thesis is divided in three sections. The first section reviews the principal aspects of shadow economy and the basics of "envelope wages". The second section analyses data on the extent shadow economy and "envelope wages" and consequences thereof. The third part summarizes the results obtained during the course of the work that has shown a positive trend, – number of “envelope wages” recipients reduces, what indicates the effectiveness of country actions accomplished to solve the problem.

Keywords: shadow economy, grey economy, unregistered employment, "envelope wages".

SATURS

ANOTĀCIJA.....	2
ANNOTATION.....	3
APZĪMĒJUMU SARAKSTS.....	5
IEVADS	6
1. ĒNU EKONOMIKAS TEORĒTISKIE ASPEKTI UN IZPAUSMES	8
1.1. Ēnu ekonomikas raksturojums.....	8
1.2. Ēnu ekonomikas apjoma novērtēšanas metodes.....	16
1.3. Neregistrētā nodarbinātība ēnu ekonomikas ietvaros	24
1.4. „Aplokšņu algu” būtība un pastāvēšanas iemesli	27
2. ĒNU EKONOMIKAS NOVĒRTĒJUMS UN SEKAS.....	31
2.1. Ēnu ekonomika pasaulē	31
2.1.1. Ēnu ekonomikas apjoma salīdzināšana ES dalībvalstīs un citviet.....	31
2.1.2. Ēnu ekonomikas indeksu salīdzināšana Baltijas valstīs	34
2.1.3. Neregistrētās nodarbinātības un „aplokšņu algu” novērtējums Baltijas valstīs.....	38
2.1.4. „Aplokšņu algu” saņēmēju īpatsvars ES	40
2.2. Ēnu ekonomikas radītās sekas	43
2.2.1. Ēnu ekonomikas un „aplokšņu algu” seku vērtējums.....	43
3. PĒTĪJUMS PAR „APLOKŠŅU ALGU” IZPLATĪBAS, PASTĀVĒŠANAS IEMESLIEM UN CĪŅA PRET TĀM LATVIJĀ	50
3.1. Pētījuma metodoloģija	50
3.2. Pētījuma rezultātu analīze.....	51
3.3. „Aplokšņu algu” izskaušanas pasākumi Latvijā.....	63
SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI	71
IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS.....	75
PIELIKUMI.....	83
1. pielikums. Ēnu ekonomikas apjoms 36 pasaules valstīs no 2003. – 2013. gadam.....	84
2. pielikums. Mēneša vidējā bruto un neto alga Baltijas valstīs 2012. gada 4.ceturksnī.....	85
3. pielikums. Piemērojamie nodokļi darbaspēka izmaksām Baltijas valstīs 2013. gadā.....	86
4. pielikums. Gada vidējie bruto ienākumi ES dalībvalstīs 2006. gadā.....	87
5. pielikums. Nodokļu slogs darbaspēka izmaksām ES dalībvalstīs 2006. gadā.....	88
6. pielikums. 2012. gada anketas veidlapa.....	89
7. pielikums. 2013. gada anketas veidlapa.....	92

APZĪMĒJUMU SARAKSTS

Darbā izmantotie saīsinājumi un apzīmējumi:

ASV - Amerikas Savienotās Valstis

ES – Eiropas Savienība

FM – Finanšu ministrija

IIN – Iedzīvotāju ienākuma nodoklis

IKP – Iekšzemes kopprodukts

LDDK - Latvijas Darba devēju konfederācija

LM - Labklājības ministrija

LR – Latvijas Republika

LTRK – Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera

MK - Ministru kabinets

NKP – Nacionālais kopprodukts

OECD - Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija

PVD – Pārtikas un veterinārais dienests

PVN – Pievienotās vērtības nodoklis

SSE - Stockholm School of Economics in Riga

VDI - Valsts Darba inspekcija

VID – Valsts ieņēmumu dienests

VM – Veselības ministrija

IEVADS

Ikvienas valsts mērķis ir veicināt ekonomisko izaugsmi, taču viens no tās iespējamajiem kavēkļiem var būt valsts budžeta ieņēmumu nepalielināšanās vai deficīta apstākļi kā iemesls ir ēnu ekonomika. Nekļūdīgi būtu apgalvot, ka mūsdienās visas valstis saskaras ar ēnu ekonomikas aktivitātēm, kas tiek veiktas nelegāli vai netiek deklarētas.

Ēnu ekonomikā notiekošās aktivitātes ir: korupcija, kontrabanda, naudas atmazgāšana, neregistrētā nodarbinātība un citas. Jo īpaši Latvijā tiek runāts par izvairīšanos no nodokļu nomaksas, tajā skaitā par „aplokšņu algām”, kas ir kļuvušas par ikdienas darba samaksas formu. Latvijā biežāk lietotā tāda veida darba samaksas prakse, - darbiniekam tiek maksāta valstī noteiktā minimālā mēneša darba alga, no kuras tiek maksāti valstī noteiktie nodokļi, un neoficiālā jeb „aplokšņu alga”, par kuru nodokļi netiek maksāti.

Bakalaura darba aktualitāti autore pamato ar Latvijā pēdējos gados pastiprināto uzmanību ēnu ekonomikas un izsniegot „aplokšņu algu” lielajiem apjomiem, nepieciešamībai tos samazināt un veicināt sabiedrības nosodošas attieksmes veidošanos pret šo problēmu. Latvijā ir veikti pasākumi minēto problēmu risināšanai un tie ir devuši pozitīvus rezultātus, taču problēmas esamība joprojām rosina meklēt jaunus risinājumus tās izskaušanai.

Šāda tēma tika izvēlēta, jo autore vēlējās turpināt izzināt un pētīt iepriekšējā gadā autore izstrādātajā kursa darbā aplūkoto „aplokšņu algu” tematu, kas sniedza iespēju salīdzināt 2012. gadā un 2013. gadā veiktās aptaujas laikā iegūtos rezultātus.

Bakalaura darba mērķis ir izpētīt ēnu ekonomikas un tās elementa „aplokšņu alga” būtību, noteikt to izplatību Latvijā un citās valstīs, noskaidrojot pastāvēšanas un izplatības iemeslus, kā arī izstrādāt priekšlikumus „aplokšņu algas” problēmas samazināšanai.

Bakalaura darba uzdevumi, kas izvirzīti mērķu sasniegšanai, ir sekojoši:

1. izpētīt ēnu ekonomikas teorētiskos aspektus;
2. izpētīt neregistrētās nodarbinātības jēdzienu un „aplokšņu algu” būtību;
3. veikt statistisko datu analīzi par ēnu ekonomikas un „aplokšņu algu” izplatību un apjomiem ES un Latvijā;
4. uzskaitīt ēnu ekonomikas un „aplokšņu algu” radītās sekas;
5. izstrādāt aptauju un veikt anketēšanu, kuras rezultāta tiks noskaidrota Latvijas iedzīvotāju attieksme un saskarsme ar „aplokšņu algām” un salīdzināt iegūtos rezultātus ar iepriekšējā gadā autore kursa darba laikā iegūtajiem;
6. apkopot, analizēt pētījumā iegūtos datus un apstiprināt vai noraidīt pētījumā pieņemtās hipotēzes;

7. uzskaitīt Latvijā veiktos pasākumus cīņā ar „aplokšņu algām”;
8. izdarīt secinājumus un sniegt priekšlikumus „aplokšņu algu” problēmas samazināšanai.

Bakalaura darba struktūra veidota atbilstoši mērķim un uzdevumiem. Darbs sastāv no trim daļām. Pirmā darba daļa ir teorētiskā, kurā aprakstīta ēnu ekonomika, tās būtība, jēdziens, definīcijas, cēloņi, izpausmes formas, kā arī tās apjoma novērtēšanas metodes. Īpaši ir akcentēta pelēkā ekonomika un tās ietvaros pastāvošā „aplokšņu algu” darba samaksas sistēma, minot tās pastāvēšanas un izplatības iemeslus.

Otrajā jeb analītiskajā daļā ir iepriekš veikto pētījumu rezultātu sekundārā analīze par ēnu ekonomikas un „aplokšņu algu” apjomiem ES, to skaitā Latvijā un citās valstīs. Analizējot datus par ēnu ekonomikas apjomiem, tika noteikts laika perioda ierobežojums no 2008. – 2013. gadam, lai parādītu izmaiņas globālās ekonomiskās krīzes iespaidā, taču pārējiem statistikas datiem laika perioda ierobežojums netika noteikts, jo pilnībā tika izmantoti pieejamie dati par pētījumā aplūkotajiem gadiem. Papildus ir minētas būtiskākās sekas, kuras tiek radītas valstij, tautsaimniecībai un sabiedrībai kopumā.

Trešā, proti, pētnieciskā daļa aprobežojas konkrēti ar tēmu „aplokšņu algas”, kuras ietvaros tika veikta aptauja un rezultātu salīdzināšana pamatojoties uz 2012. gadā un 2013. gadā iegūtajiem aptaujas rezultātiem. Noslēgumā tika izdarīti secinājumi par Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret nodokļu nemaksāšanu un „aplokšņu algu” saņemšanu, par „aplokšņu algu” pastāvēšanas iespējamajiem iemesliem, kā arī iegūta informācija par respondentu saskarsmi ar tām, sniedzot iespējamus risinājumus problēmas izskaušanai. Visbeidzot tika uzskaitīti nozīmīgākie pasākumi, kuri ir veikti vai tiek plānoti, ar mērķi samazināt minēto problēmu Latvijā.

Izmantotie avoti bakalaura darba izstrādes laikā ir dažāda veida literatūra par šo nozari - grāmatas, zinātnisko žurnālu raksti un publikācijas, pētījumi, ziņojumi, statistiskie dati, LR likumi un dokumenti, kā arī Interneta resursi. Pamata literatūra, kas tika izmantota, ir ēnu ekonomikas pētnieka un ekonomista Frīdriha Šneidera un citu autoru pētījumi un zinātniskie raksti, „Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009. – 2012. gadā” pētījums un citi.

Izmantotas metodes darbā ir: analīzes metode, kuras pamatā ir nepieciešamās literatūras un statistisko datu analīze (statistiskās informācijas savākšana, apkopošana, apstrāde, analīze, skaidrojums un interpretācija), un kvalitatīvā metode (aptaujas veikšana, iegūto rezultātu apkopošana, apstrāde, grafiska attēlošana analīze, skaidrojums).

Bakalaura darba apjoms 82 lpp., 11 tabulas un 22 attēli.

1. ĒNU EKONOMIKAS TEORĒTISKIE ASPEKTI UN IZPAUSMES

1.1. Ēnu ekonomikas raksturojums

Ēnu ekonomikas vēsture. Ēnu ekonomika ir parādība, kuras pastāvēšana ilgst vairāk kā 60 gadus un tikai 20. gadsimta 50. gados tā ieguva antropologu un sociologu interesi. Pagājušā gadsimta 70. gadu sākumā šīs parādības izpētei pievērsās arī ekonomisti¹. Pētniecības darbu rezultātā tika konstatēts, ka ēnu ekonomikas pastāvēšanas rezultātā noteiktie ekonomiskie rādītāji neatspoguļo patieso situāciju valstī. Tāpēc daudzi ekonomisti sāka pētīt ēnu ekonomikas fenomenu. Grūtākais šajā procesā bija rast atbildes uz jautājumiem:

- 1) kā definēt ekonomikas jēdzienu un kā izmērīt tās lielumu un attīstību;
- 2) kā ēnu ekonomikas attīstība ietekmē tādus tradicionālos rādītājus kā ekonomiskā izaugsme, cenas, bezdarbs, produktivitāte un budžeta deficīts;
- 3) kādi ir ēnu ekonomikas attīstības iemesli un kāda ir tās ietekme uz politisko stabilizāciju, ekonomikas efektivitāti, ienākumu sadali, nodokļu un izdevumu politiku, un vispārējo ekonomisko labklājību².

Viens no pirmajiem nopietniem ēnu ekonomikas pētījumiem bija 1977. gadā P. Gutmana publicētais darbs „Pagrīdes ekonomika”, kurā tika pievērsta uzmanība ēnu ekonomikas mēroga un nozīmes ignorēšanas nepieļaujamībai.

Vēsturiski var konstatēt, ka ēnu ekonomika pastāv jebkurā politiskajā un ekonomiskajā sistēmā, mainās tikai tās izpausmes formas un apjomi. Ēnu ekonomikas attīstības vēsture iet kopsolī ar cilvēka un tā ekonomisko aktivitāšu izaugsmi un pilnveidošanos.

Lai gan ēnu ekonomika Latvijā eksistēja tai vēl atrodoties PSRS sastāvā, diemžēl nebija iespējams izpētīt un atklāti diskutēt par to. Deficīta preču ražošana nelegālos cehos, kuros izmantoja neuzskaitītās izejvielas, tika uzskatīta par normālu parādību. Atsevišķos gadījumos tā bija vienīgā iespēja iegādāties vēlamās preces. Tāpat kā PSRS laikā, tā arī tagad ēnu ekonomika joprojām nopietni ietekmē valsts ekonomiku³. Problēma ir tajā, ka ēnu ekonomikas dēļ oficiālie valsts statistikas dati kļūst neprecīzi un vairs neatspoguļo patieso situāciju valstī un pamatojoties uz kļūdainiem aprēķiniem tiek noteikta valsts ekonomiskā situācija, attīstības līmenis, iedzīvotāju labklājības līmenis utt. Nereti balstoties uz šiem nepilnvērtīgajiem novērtējumiem, valdībā tiek pieņemti neefektīvi lēmumi, tādēļ ir svarīgi

¹ Packard T., Johannes K., Montenegro C.E. In From the Shadow. Integrating Europe's Informal Labor. Washington, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 2012., p. 3

² Feige E.L. „The anatomy of underground economy”. - Macroeconomics. Feb. 3, 2005., p. 84

³ Orlovska A. „Atsevišķi ēnu ekonomikas aspekti Latvijā”. - Latvijas Universitātes raksti 671. sējums. Ekonomika, III. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2004., 255. – 256. lpp

censties pēc iespējas precīzāk noteikt ēnu ekonomikas apjomu, lai varētu pieņemt iedarbīgus lēmumus, kas nepasliktinātu, bet gan uzlabotu situāciju valstī.

Raksturojot ēnu ekonomiku ir nepieciešams aplūkot dažādu autoru pielietotās definīcijas un terminus, kas tiek izmantotas, lai aprakstītu un apzīmētu doto parādību.

Ēnu ekonomikas definīcija. Profesors Filips Smits akcentē, ka pastāv vairākas definīcijas ēnu ekonomikas izskaidrošanai, kas tiek pielietotas atkarībā no izvirzītiem mērķiem. Valsts iestādes vairāk ir ieinteresētas preču un pakalpojumu pārdošanā vai ieņēmumos, no kuriem netiek iekasēti nodokļi, tādējādi tādām kā nodokļu administrēšanas iestādēm būtu piemērotāk lietot šādu definīciju: „ēnu ekonomika ir legālu vai nelegālu preču un pakalpojumu ražošanas darbības, kas izvairās no nodokļu iestāžu kontroles.” Savukārt statistiķus vairāk interesē saimnieciskā darbība, kas norit, taču netiek uztverta oficiālajās IKP aplēsēs. Atbilstoši tam būtu lietojama sekojoša definīcija: „ēnu ekonomika ir legālu vai nelegālu preču un pakalpojumu ražošanas darbības, kas netiek ietvertas oficiālajā IKP novērtējumā.” Profesors Smits pasvītro, ka ēnu ekonomiku vispārējā līmenī var definēt kā daļu no kopējās tautsaimniecības, kas nav uzskaitīta sakarā ar uzņēmumu un mājsaimniecību centieniem saglabāt savu darbību neatklātu¹.

Turklāt definīcija bieži mainās atkarībā no izmantotās ēnu ekonomikas mērījuma metodes. Atzītais ēnu ekonomikas pētnieks, ekonomikas profesors Frīdrihs Šneiders, savos pētījumos koncentrējas uz ēnu ekonomikas īpatsvaru, kas ietekmē IKP, tādēļ pielieto definīciju: „ēnu ekonomika ir visas saimnieciskās darbības, kas veicinātu oficiāli aprēķināto nacionālo kopproduktu, taču pašlaik netiek reģistrētas.”²

Literatūrā un zinātniskajos pētījumos izplatītākā ir Vito Tanzi sniegtā definīcija: "ēnu ekonomika ir iekšzemes kopprodukts, kas nedeklarēšanas un/vai nepilnīgas deklarēšanas dēļ nav uzskaitīts oficiālajā statistikā.”³

Izvērtējot autoru sniegtās definīcijas, var secināt, ka Filipa Smita definīcija ir nepilnīga. No tās izriet, ka ēnu ekonomika ietver tikai preču un pakalpojumu ražošanu, kas netiek ietverta IKP novērtējumos vai kas izvairās no nodokļu nomaksas. Taču ēnu ekonomikas aktivitātes neaprobežojas ar ražošanu, šīs preces vai pakalpojumus ir nepieciešams realizēt, tāpēc definīcija būtu jāpapildina ar lietvārdu „realizēšana”, norādot, ka ēnu ekonomika ir legālu vai nelegālu preču un pakalpojumu ražošana un realizēšana.

¹ Smith P. „Assessing the Size of the Underground Economy: the Statistics Canada Perspective”, Research paper. Catalogue no. 13-604-MIB no. 28 ISSN: 1707-1739. Ottawa, Statistics Canada. May 1994., p. 3 – 4

² Schneider F., Enste H.D. „Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”. - Journal of Economic Literature. March 2000., Vol. 38., p. 78

³ Tanzi, V. „The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications”, Banca Nazionale del Lavoro, Quarterly Review, No. 135. 1980., p. 428

Frīdrihs Šneidera definīcija liek domāt, ka ēnu ekonomika ir visas saimnieciskās darbības, kas pašlaik netiek reģistrētas. Ja tās tiktu reģistrētas, tad tiktu veicināts oficiāli aprēķinātais nacionālais kopprodukts. Tomēr ēnu ekonomikas ietvaros notiek arī nelegāli darījumi, kas ir pretrunā ar valsts normatīvajiem aktiem un ir aizliegti, līdz ar ko šajā definīcijā būtu jāizlaiž vārds „pašlaik”.

Aplūkojot biežāk izmantotās definīcijas, autore nonāca pie secinājuma, ka Smita un Šneidera definīcijas ir nepilnīgas. Tādēļ darbā tiek pieņemts, ka Vito Tanzi sniegtā definīcija visprecīzāk un skaidrāk definē ēnu ekonomikas jēdzienu. Rezumējot, ēnu ekonomika ir vispārējs un visaptverošs termins darbībām, kuras tiek veiktas nelegāli vai netiek deklarētas un kuras būtu apliktas ar nodokļiem, ja nodokļu iestādēm būtu pieejami dati par tām.

Ēnu ekonomikas jēdziens. Lai gan ēnu ekonomikas parādība tiek pētīta jau vairāk kā 40 gadus, tomēr joprojām tai nav vienota nosaukuma. Pasaulē tiek izmantoti daudzi īpašības vārdi un lietvārdi, lai apzīmētu šo parādību, piemēram, Eiropā biežāk tiek lietots īpašības vārds „melnā”. Šis apzīmējums ir izmantojams Apvienotajā Karalistē un Nīderlandē un otrs biežāk izmantojamais Francijā aiz apzīmējuma „pagrīdes”, Vācijā aiz „ēnu” un Itālijā – „iegremdētā” ekonomika. Ziemeļamerikā gluži pretēji „melnā” ekonomika tiek lietots reti. Tā vietā „pazemes” un „slēptā” ir standarta apzīmējums¹. Jāuzsver, ka ir sastopami arī citi nosaukumi: neoficiālā, neformālā, neierakstītā, neregistrētā, nelegālā, pelēkā, paralēlā u.c. Konkrētā nosaukuma izmantošana ir atkarīga no konteksta, kuru pētnieki vai autori vēlas izcelt. Piemēram, ja preces vai pakalpojumi ir nelegāli un tiek realizēti, tad to var definēt kā melno jeb noziedzīgo darbību nevis slēpto, jo slēpta darbība ir tāda, kura varētu tikt atklāta, taču noteiktu apsvērumu dēļ tas netiek darīts, piemēram, izvairoties no nodokļu nomaksas².

Aplūkojot literatūru tika secināts, ka šīs parādības apzīmēšanai visbiežāk izmantotais jēdziens ir ēnu ekonomika (angļu valodā – *shadow economy*) un pagrīdes ekonomika (angļu val. – *underground economy*). Autore uzskata, ka pagrīdes ekonomikas termins nevar apzīmēt ēnu ekonomiku kopumā, jo darba turpinājumā tiks skaidrots, ka pagrīdes ekonomika ir viena no ēnu ekonomikas aktivitātēm (skat. 1.1. attēlu).

Nereti ir jāsastopas ar dažādu terminu vienādo skaidrojumu, piemēram, vienā gadījumā noteiktās darbības piedēvē melnajai, citā - pelēkajai ekonomikai. Šo terminu būtība ir līdzīga, bet ir jāievēro, ka to darbības apstākļi ir atšķirīgi, tāpēc nepieciešams izvērtēt visus, lai konkrētai situācijai piemērotu pareizo terminu. Tātad par melno ekonomiku un pelēko ekonomiku ir jārunā kā par atšķirīgām ēnu ekonomikas aktivitātēm jeb ēnu ekonomikas

¹ Williams C.C. Cash-in-Hand Work. The Underground Sector and The Hidden Economy of Favours. New York, Palgrave Macmillan, 2004., p. 3

² Williams C.C. „The Hidden Economy in East-Central Europe: Lessons from a Ten-Nation Survey”, Problems of Post-Communism. - Academic Journal. Jul/Aug, 2009., Vol. 56 Iss 4., p. 16

atzariem. Ņemot vērā atšķirīgās ēnu ekonomikas aktivitātes, kļūst nepieciešams attīstīt ēnu ekonomikas taksonomiju, kas identificētu konkrētas „ēnu” darbības veidus un ieteiktu piemērotas metodes to novērtēšanai. Dažāda veida ēnu ekonomikas aktivitātes atšķiras ar institucionāliem noteikumiem, kuras tās pārkāpj¹. Ekonomists Edgars L. Feige pēc šī kritērija identificē četrus ēnu ekonomikas veidus: nelegālā, neregistrētā, neierakstītā un neformālā ekonomika. Nepārprotami var apgalvot, ka šie jēdzieni nebūtu lietojami, apzīmējot apspriesto parādību kopumā.

Turpmāk šīs parādības apzīmēšanai tiks izmantots jēdziens „ēnu ekonomika”, autore uzskata, ka tas visprecīzāk apzīmē darbību kopumu, kas notiek pretēji oficiālajai ekonomikai.

Izskaidrojot ēnu ekonomikas būtību ir svarīgi noteikt aktivitātes, kas notiek tās ietvaros. Atbilstoši tam tiks skatīta ēnu ekonomikas struktūra un izplatītākas darbības.

Ēnu ekonomikas tipoloģija. Lai gūtu pilnīgāku priekšstatu par ēnu ekonomikas sektoru struktūru, tā ir jāaplūko pēc darījuma formas un saistības ar oficiālo sektoru. 1.1. tabulā ir attēlota profesora H.G. Grubela sniegtā ēnu ekonomikas tipoloģija pēc darījuma formas. Atsaucoties uz iepriekš apskatītajiem ēnu ekonomikas jēdziena definējumiem, tabula var būt noderīga, lai veicinātu sapratni par ēnu ekonomikā notiekošajām darbībām.

1.1. tabula

Ēnu ekonomikas tipoloģija pēc darījuma formas²

	Naudas darījumi		Bez naudas darījumi	
Nelegālie darījumi	Zagtu mantu tirdzniecība, narkotiku tirdzniecība un ražošana, prostitūcija, azartspēles un krāpšana.		Barters, narkotikas, zagtas mantas u.c.	Narkotisko vielu izgatavošana un zagšana paša vajadzībām.
Legālie darījumi	Izvairšanās no nodokļiem	Nodokļu apiešana	Izvairšanās no nodokļiem	Nodokļu apiešana
	Nedeklarētie pašnodarbināto personu ienākumi, algas, aktīvi.	Atlaides darbiniekiem, papildus labumi.	Legālu pakalpojumu un preču barters.	Pašu darītais darbs.

Ēnu ekonomiku *pēc darījumu formas* var grupēt divējādi:

- 1) pēc darījumu tiesiskuma:
 - legāli darījumi, kas nav aizliegti ar likumu normām, taču konkrēta indivīda interesēs ir nedeklarēt šos darījumus;
 - nelegāli darījumi jeb tās ekonomiskās aktivitātes un darījumi, kas ir pretrunā ar valsts normatīvajiem aktiem;

¹ Feige E.L. „The anatomy of underground economy”. - Macroeconomics. Feb. 3, 2005., p. 152, 155

² Lippert O., Walker M. The Underground economy: global evidence of its size and impact. Vancouver, B.C., The Fraser Institute, 1997., p. 5

2) pēc tā vai darījumos kā apmaiņas līdzeklis ir izmantota nauda.

Ēnu ekonomiku var klasificēt atkarībā no ekonomiskās darbības *saistībā ar oficiālo sektoru*. Lai izceltu atšķirības un parādītu katrā no ēnu ekonomikas veidiem darbojošos subjektus un darbības, kas notiek tajās, ir aplūkojama 1.2. tabula.

1.2. tabula

Ēnu ekonomikas tipoloģija pēc saistības ar oficiālo sektoru¹

	Paralēlā ekonomika	Pelēkā ekonomika	Melnā ekonomika
Subjekti	Oficiālā ekonomikas sektora darbinieki	Nelegāli nodarbinātie	Profesionāli noziedznieki
Objekti	Ienākumu pārdale bez ražošanas	Pēc būtības legālu preču un pakalpojumu sniegšana	Aizliegtu un deficītu preču ražošana un pakalpojumu sniegšana
Saistība ar oficiālo sektoru	Neeksistē bez oficiālās	Relatīvi patstāvīga	Patstāvīga

Ar *paralēlo ekonomiku* saprot pretlikumīgu slēptu ekonomisko darbību, kuru veic oficiālajā sektorā nodarbinātie savās darba vietās, rezultātā tiek slēpti pārdalīts iepriekš radītais NKP. Pamatā šajās ekonomiskajās aktivitātēs ir iesaistīti vadošā personāla darbinieki, tāpēc to sauc arī par “balto apkaklīšu” ēnu ekonomiku. No sabiedriskā viedokļa, paralēlā ekonomika nerada jaunas preces vai pakalpojumus. Paralēlās ekonomikas darījumu rezultātā personas, kas veic darījumus, palielina savu bagātības līmeni uz citu personu zaudējumu rēķina².

Pelēkā ekonomika saukta par neformālo ekonomiku. Tā ir saistīta ar oficiāli neregistrētu legālu preču un pakalpojumu tirdzniecību. Notiek izvairīšanās no oficiālās uzskaites ar mērķi samazināt izmaksas uz nodokļu nomaksas rēķina un ne tikai. Neformālais sektors ir īpaši svarīgs jaunattīstības valstīs, kur trūcīgie iedzīvotāji izdzīvo, strādājot kā pašnodarbinātie uz ielām vai mazos ģimenes uzņēmumos. Šie darbinieki parasti strādā bez atļaujām, nemaksājot nodokļus. Ražotās preces un pakalpojumi ir legāli, taču ražojot un izplatot tos, tiek pārkāpts likums. Vairums valdību piever acis uz ēnu ekonomiku, jo tās pozitīvais aspekts ir darbavietu nodrošināšana³.

Ar *melno ekonomiku* saprot ar likumu aizliegtas ekonomiskās aktivitātes jeb organizētās noziedzības aktivitātes: naudas atmazgāšana, naudas viltošana, kontrabanda, narkotiku

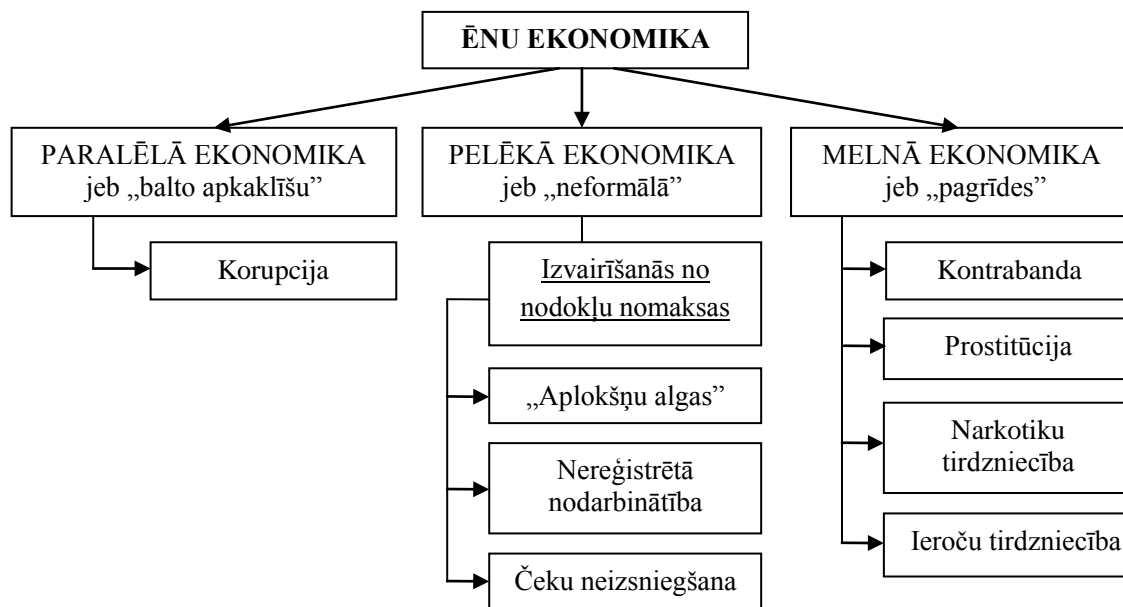
¹ Brēķis E. Latvijas ēnu ekonomikas modelēšana nodokļu politikas aspektā. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2007., 10. lpp

² Brēķis E. „Ēnu ekonomika: izskaust vai integrēt?” Pieejams: Biznesa augstskolas Turība mājas lapā. - http://www.turiba.lv/darba_tirgus_2008/pages/Brekis_lv.html

³ Thomas J. „The Black Economy. Benefit frauds or tax evaders?” - World Economics. January – March 2000., Vol. 1 No. 1., p. 168

izplatīšana, nelegāla ieroču, speciālo līdzekļu, munīcijas un sprāgstvielu tirdzniecība, prostitūcija, cilvēku tirdzniecība.

Pamatojoties uz tikko sniegto informāciju, 1.1. attēlā autore ir attēlojusi izplatītākās - paralēlās, pelēkās un melnās ekonomikas aktivitātes.

1.1. att. Ēnu ekonomikas iedalījums¹

Salīdzinot šos ēnu ekonomikas veidus, pelēkai ekonomikai ir manāmas pozitīvas iezīmes, piemēram, var radīt labākus apstākļus nodokļu maksāšanas sistēmā (samazinot nodokļu likmes, veicinot pelēkā sektorā iesaistīto indivīdu pilnīgu pāreju uz oficiālo sektoru), tādējādi pelēkās ekonomikas apmēri samazinātos un nestu labumu valstij, bet pret paralēlo un melno ekonomiku ir jācīnās un jācenšas tās izskaust.

Nekļūdīgi var apgalvot, ka mūsdienās visas valstis saskaras ar ēnu ekonomikas aktivitātēm. Liela daļa no visā pasaulē notiekošās saimnieciskās darbības nenotiek oficiāli likumīgajā sistēmā, bet gan nelegālajā jeb ēnu sektorā. Ekonomists Hernando de Soto Polar norādīja, ka šī parādība nodrošina iztiku personām un pieeju citādi nepieejamām precēm un pakalpojumiem, kas ir izslēgti no formālās ekonomikas². Aktuāls paliek jautājums, kādi ir ēnu ekonomikas pastāvēšanas un izplatības cēloņi un kādi motīvi mudina cilvēkus darboties ēnu ekonomikā.

Ēnu ekonomikas cēloņi. Var tikt identificētas divas skolas. Vienas skolas pārstāvji domā, ka augstie nodokļi un sociālās apdrošināšanas slogs ir ēnu ekonomikā iesaistīšanās cēlonis. Otra skola uzskata, ka institucionālā kvalitāte, birokrātija, pārvaldes rīcības brīvība, likuma vara,

¹ Brēķis E. Latvijas ēnu ekonomikas modelēšana nodokļu politikas aspektā. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2007., 10. lpp

² D'Hernoncourt J., Méon P.G. „The not so dark side of trust: Does trust increase the size of the shadow economy?” - Journal of Economic Behavior & Organization. January 2012., Vol. 81 Iss 1., p. 97

korupcija un vājā tiesiskā sistēma, ir īstais cēlonis¹. Bet ēnu ekonomikas cēloņi un attīstību veicinošie iemesli ir meklējami daudzos faktoros. Līdz ar nelabvēlīgajām tendencēm ekonomikā, nepilnībām likumdošanā, sociālo nenodrošinātību, zemo nodarbinātību un augsto bezdarba līmeni eksistē ēnu ekonomika² un visi minētie faktori tikai pastiprina tās izplatību.

Galvenie ēnu ekonomikas cēloņi:

1. *Nodokļu sloga un sociālās apdrošināšanas iemaksu palielinājums*. Vairums pētījumu šis tiek minēts kā svarīgākais iemesls ēnu ekonomikas pieaugumam. Jo lielāka starpība starp kopējām darbaspēka izmaksām oficiālajā ekonomikā un ieņēmumiem pēc nodokļu nomaksas, jo lielāka motivācija novērst šo starpību un darboties ēnu ekonomikā³. Lielā nodokļu nasta ir mūsdienu aktuālo problēmu, aploksņu algas un neregistrētās nodarbinātības iemesls.

2. *Regulējuma intensitāte*. Valsts iestāžu noteikumu un regulējumu pieaugums mazina indivīdu izvēli darboties oficiālajā ekonomikā, jo noteikumi izraisa darbaspēka izmaksu pieaugumu. Valdībām vajadzētu samazināt birokrātisko procedūru un noteikumu skaitu, tomēr dažas valstis ar nodomu ir ieviesušas sarežģītās birokrātiskās procedūras, cenšoties samazināt ēnu ekonomiku, lai nebūtu pieļaujama tās darbība oficiālajā sektorā.

3. *Darba tirgus*. Pārmērīgā regulēšana un darbaspēka izmaksas oficiālajā darba tirgū ir ēnu ekonomikas dzinējspēks. Divi galvenie aspekti, oficiālā darba stundu samazināšana un bezdarba līmenis, ir bieži apspriestas tēmas ēnu ekonomikas kontekstā. Piemēram, piespiedu oficiālā darba stundu samazināšana palielina iespēju izmantot šīs darba stundas ēnu ekonomikā⁴.

4. *Sociālie labumi un valsts sniegtie pakalpojumi sabiedrībai*. Valsts pienākums ir sniegt sociālos labumus sabiedrībai, finansētus no nodokļu ienākumiem. Taču ēnu ekonomika netiek aplūkta ar nodokļiem, rezultātā valsts nodokļu ienākumi ir mazāki nekā tie varētu būt. Tas, savukārt, ierobežo valsts iespēju sabiedrībai sniegt pakalpojumus pietiekamā daudzumā un kvalitātē⁵. Saskatāma sakarība, - jo sabiedrība mazāk saņem no valsts, jo mazāk ir ieinteresēta tai dot. Tas var izraisīt nodokļu likmju kāpumu, kas tikai palielinās stimulu darboties ēnu ekonomikā.

Autore uzskata, ka ēnu ekonomikas pastāvēšanas un izplatīšanās cēloņu vienojošais elements ir sabiedrības attieksme un vērtības. Kā tika minēts, sabiedrības attieksmi par nodokļu maksāšanu vai nemaksāšanu ietekmē valsts sniegto pakalpojumu kvalitāte un nepieciešamais daudzums. Labāk izprast šīs cēloņsakarības palīdzēs 1.2. attēlā attēlotais ēnu ekonomikas cēloņsakarību koks. (Bultiņu virziens 1.2. attēlā secīgi apzīmē sīkāku paskaidrojuma līmeni.)

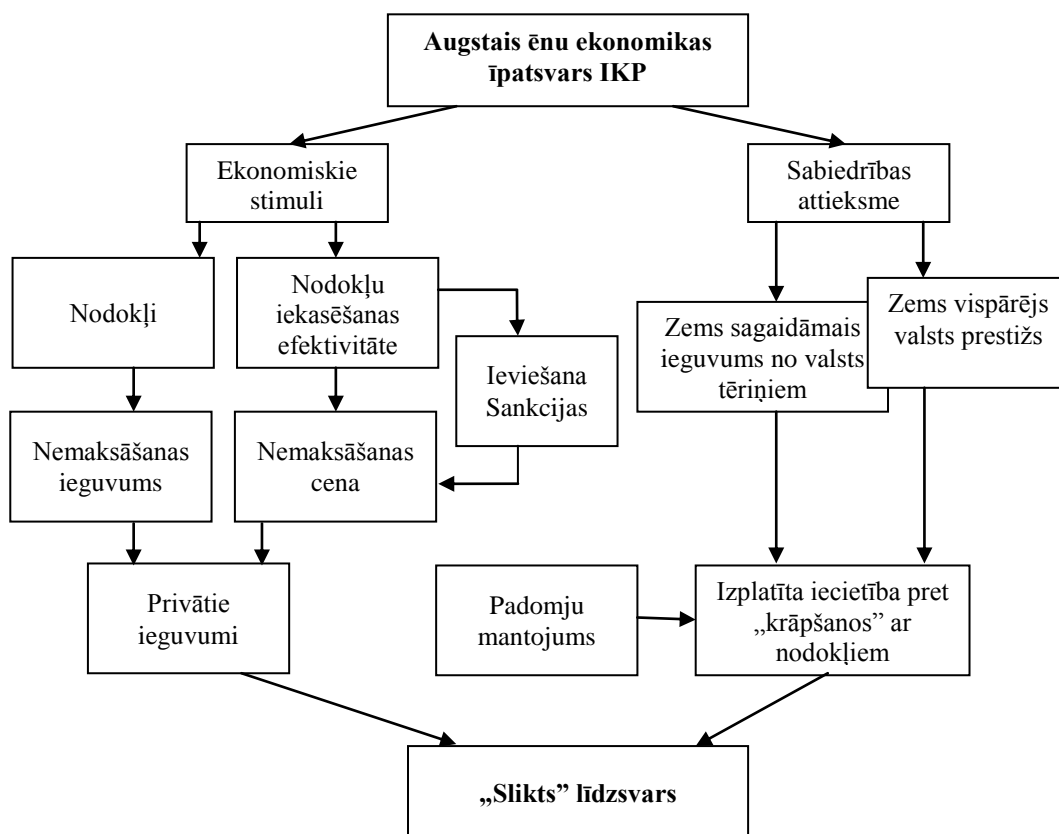
¹ Dreher A., Kotsogiannis C., McCorriston S. „How do institutions affect corruption and the shadow economy?” - February 21, 2005., p. 2. Pieejams: <http://www.ecap.uab.es/secretaria/seminaris/Corruption-and-shadow-2.pdf>

² Orlovska A. „Melnās ekonomikas kriminālie virzieni”. - Latvijas Universitātes raksti 689. sējums. Ekonomika, IV. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2005., 230. lpp

³ Schneider F., Enste H.D. „Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”. - Journal of Economic Literature. March 2000., Vol. 38., p. 82

⁴ Turpat, p. 86 - 87

⁵ Fleming M. H., Roman J., Graham F. „The Shadow Economy”. - Academic Journal, Journal of International Affairs. 2000., p. 395

1.2. att. Cēloņsakarību koks: ēnu ekonomika¹

Plašākajā līmenī apjomīgas ēnu ekonomikas rašanās un turpināšanās atkarīga no stimulu kopuma, ar kādiem saskaras ekonomiskie un sociālie darbinieki, t.i., uzņēmumi, indivīdi un arī valsts. Gan uzņēmumu, gan indivīdu līmenī darbiniekiem jālīdzsvaro ieguvums no veiksmīgas izvairīšanās no nodokļu maksāšanas ar cenu par pieķeršanu krāpšanā. Pieņemts uzskatīt, ka ieguvums, īpaši uzņēmumu, atkarīgs no nodokļu ķīļa (angļu valodā - *tax wedge*) apjoma, t.i., no bruto un neto algas starpības, ko veido darbaspēkam piemērotie nodokļi. Privātās izmaksas atkarīgas no nodokļu ieviešanas režīma efektivitātes, t.i., pieķeršanas iespējamības un šādā gadījumā piemērotajām sankcijām. Šie mehānismi apkopoti cēloņsakarību koka ekonomisko stimulu zarā. Taču papildus tiešajiem privātajiem ieguvumiem no izvairīšanās no nodokļu samaksas pastāv arī vērā ņemami sabiedrības faktori, kuros ietilpst: no valsts tēriņiem gaidāmā guvuma uztvere; valsts prestižs.

Tas viss kopā nosaka krāpšanas sociālo vidi. Ja sabiedrība ir droša par ieguvumiem no valsts tēriņiem un valsts prestižs ir kopumā augsts, krāpšanu uzskata par antisabiedrisku un efektīva likumu izpilde ir politiski viegla. Turpretī, ja valsts tēriņi tiek uzskatīti par neefektīviem un nelietderīgiem vai pat interešu grupu piesavinātiem, sabiedrības atbalsts krāpšanai ir liels².

¹ Projekta „Atbalsts strukturālo reformu ieviešanai valsts pārvaldē” (identifikācijas Nr. 1DP/1.5.1.1.1./10/IPIA/CFLA/004/002) 3.1. aktivitātes „Valsts konkurētspējas novērtējums” ietvaros veiktais pētījums „Latvijas konkurētspējas novērtējums 2011”. Rīga, 2012.gada aprīlis, 172. lpp

² Turpat, 171. – 173. lpp

Autore uzskata, ka pilnībā izskaust ēnu ekonomiku ir neiespējami, jo pret noteiktu reakciju būs pretreakcija. It īpaši, sabiedrības apziņā izveidojies viedoklis par nereti nepamatotām izmaiņām valsts nodokļu regulējumā un likumos, kas provocē uz negatīvu attieksmi un darbībām. Sabiedrība no valdības gaida, lai tā darbotos godprātīgi un tiktu pieņemti politiski pareizi lēmumi, domājot par tās interesēm un vajadzībām, nevis pretēji.

1.2. Ēnu ekonomikas apjoma novērtēšanas metodes

Ēnu ekonomikas apjomu noteikšana ir sarežģīts uzdevums. Ēnu ekonomika pēc savas būtības nepakļaujas mērījumiem un tam par iemeslu ir ēnu ekonomikas slēptais raksturs un cenšanās izvairīties no tās aprēķināšanas. Taču ēnu ekonomikas apjoma noteikšana ir svarīga ekonomikas attīstības analīzei un valsts ekonomikas politikas veidošanai¹. Ēnu ekonomikas apjoma apzināšana sniedz informāciju par reālo valsts ekonomisko izaugsmi, kā arī formālās un neformālās ekonomikas attiecību.

Visu valstu ekonomikas speciālisti un zinātnieki vēl nav vienoti savos uzskatos par ēnu ekonomikas precīzāko aprēķināšanas metodi, bet ir pārliecināti, ka precīzu tās apjomu noteikt nav iespējams². Mēģinājumos pēc iespējas tuvāk reālai situācijai noteikt ēnu ekonomikas apmērus ir izstrādātas vairākas aprēķināšanas metodes, kurās izmantoti dažādi ekonomiskie indikatori. Ēnu ekonomikas pētījumos plašāk zināmās un biežāk pielietotās ir F. Šneidera trīs izdalītās pieejas. Tabulā ir norādītas pieejas un metodes, kuras var tikt izmantotas aprēķinos.

1.3. tabula

Ēnu ekonomikas apjoma novērtēšanas pieejas un metodes pēc F. Šneidera³

Pieejas	Metodes
Tiešās pieejas	<ul style="list-style-type: none"> • Aptaujas • Nodokļu audits
Netiešās pieejas	<ul style="list-style-type: none"> • Valsts izdevumu un ienākumu statistikas nesakritība • Oficiālā un patiesā darbaspēka nesakritība • Tirdzniecisku darījumu apjoma izmaiņas • Naudas pieprasījuma izmaiņas • Fizisko resursu (elektrības) patēriņa izmaiņas
Modelēšanas pieejas	<ul style="list-style-type: none"> • MIMIC

¹ Лагов Ю. В. , Ковалев С. Н. Теневая экономика. Москва, ООО Издательство НОРМА, 2005., 20. с.

² Orlovska A. „Atsevišķi ēnu ekonomikas aspekti Latvijā”. - Latvijas Universitātes raksti 671. sējums. Ekonomika, III. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2004., 257. lpp

³ Schneider F., Enste H.D. „Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”. - Journal of Economic Literature. March 2000., Vol. 38., p. 91 – 99

Turpinājumā, tiks aplūkota katra no pieejām un paskaidrotas to metodes, uzskaitot, kādi indikatori tiek vērtēti, uzsverot metožu priekšrocības un trūkumus.

1. Tiešās pieejas ir mikroekonomiskas metodes, kurās tiek izmantotas aptaujas anketas ar brīvās izvēles atbildēm vai arī nodokļu audits. Daudzās valstīs bieži tiek izmantotas *aptaujas*, lai novērtētu ēnu ekonomikas apjomus. 1982. gadā A.J. Isachsens, J. Klovlands un S. Sorms pielietoja brīvprātīgos izlases apsekojumus, lai novērtētu Norvēģijas ēnu ekonomiku. Šī pieeja sniedz detalizētu informāciju par ēnu ekonomikas struktūru, taču rezultāti lielā mērā ir atkarīgi no jautājumu formulējuma anketās un respondentu vēlmes sadarboties. Ar vārdu „sadarboties” ir jāsaprot respondentu atklātība un ticamu datu sniegšana. Lielākā daļa respondentu nevēlas atzīties negodīgā rīcībā, baidoties no soda sankcijām, tādēļ iegūtie dati reti ir uzticami, padarot reālo ēnu ekonomikas situāciju valstī par grūti novērtējamu.

Daudz vērtīgāku un ticamāku informāciju sniedz *nodokļu audits*¹, kas ir: „nodokļu administrācijas pārbaude, kad tiek kontrolēta viena vai vairāku nodokļu, nodokļu deklarācijas posteņu vai nodevu un citu valsts noteikto maksājumu aprēķināšanas, maksāšanas un ieskaitīšanas budžetā pareizība un atbilstība normatīvajiem aktiem noteiktā taksācijas periodā.”²

No augstāk minētā izriet, ka nodokļu auditi tiek veikti, lai atklātu ienākumus, kas nav aplikti ar nodokļiem. Šīs pieejas viens no trūkumiem, ka nodokļa audita rezultāti atspoguļo tikai to ēnu ekonomikas ienākumu daļu, kuru revīzijas iestādei ir izdevies atklāt. Visticamāk, ka tā ir tikai daļa slēpto ienākumu jeb tā saucamā „aisberga redzamā daļa”.

Aplūkojot abas metodes, svarīgi ir uzsvērt, ka galvenais ieguvums no to izmantošanas, tās var nodrošināt samērā detalizētu informāciju par ēnu ekonomikas struktūru un aktualitātēm, taču tās raksturo kopējs trūkums, proti, lielo izmaksu dēļ tiešās metodes ēnu ekonomikas pētījumos galvenokārt tiek veiktas ar valsts institūciju vai sabiedrisko organizāciju atbalstu³. Papildus pie trūkumiem būtu jāmin, ka rezultātā netiek aptvertas visas ēnu ekonomikas aktivitātes, kā arī iegūtie rezultāti var būt attiecināmi tikai par konkrētu laika periodu. Aprēķinot ēnu ekonomikas apjomus nereti tiek apvienotas abas metodes, nodokļu audits ar īpaši veidotām aptaujām, panākot visefektīvāko rezultātu.

2. Netiešās pieejas, sauktas arī par indikatoru metodēm, galvenokārt ir makroekonomiskas, un tajās izmantoti dažādi ekonomikas un citi indikatori, kas satur

¹ Schneider F., Enste H.D. „Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”. - Journal of Economic Literature. March 2000., Vol. 38., p. 91 - 92

² LR likums „Par nodokļiem un nodevām”

³ Brēķis E. Latvijas ēnu ekonomikas modelēšana nodokļu politikas aspektā. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2007., 15. lpp

informāciju par ēnu ekonomikas dinamiku. Pamatā tiek analizēti pieci indikatori, kurus ietekmē ēnu ekonomika.

Valsts izdevumu un ienākumu statistikas nesakritības metode ir balstīta uz valsts izdevumu un ienākumu starpības noteikšanas. Šī starpība var tikt izmatota kā ēnu ekonomikas apjoma indikators. Iegūto rezultātu kvalitāte ir atkarīga no tā, cik precīzi tiek aprēķināti izdevumi un vai vispār ir pieejami valsts izdevumu un ieņēmumu pārskati. 1979. gadā, balstoties uz šo metodoloģiju, T. Parks noteica ASV ēnu ekonomikas apjomu, 1981. gadā šo rādītāju Vācijai noteica D. Del Boca¹.

Tāpat kā ikviena ēnu ekonomikas novērtēšanas metode, arī nacionālo kontu statistikas metode negarantē, ka tās procesā iegūtais rādītājs precīzi atspoguļo reālo situāciju valstī.

Oficiālā un patiesā darbaspēka nesakritības metodē pastāv pieņēmums, - darbaspēka samazinājums oficiālajā ekonomikā norāda uz lielāku darbaspēka aktivitāti ēnu ekonomikā. Pieņemot, ka kopējā darbaspēka līmenis ir konstants, tad oficiālajā sektorā samazināto darbaspēka koeficients var būt pieņemts par nelegālo aktivitāšu pieauguma indikatoru. Ar šīs metodes palīdzību 1981. gadā B. Contini noteica Itālijas ēnu ekonomikas apjoms un D. Del Boca ASV.

Šīs metodes trūkums ir tāds, ka nodarbinātības un bezdarba rādītāju mainībai var būt citi iemesli, turklāt cilvēki var strādāt ēnu ekonomikā un veikt oficiālu darbu vienlaikus. Nevar izslēgt iespējamību, ka nelegālais darbs ir tikai piepelnīšanās iespēja vai, ka pilna laika nelegālais darbs ir vienīgais darbs². Izvērtējot šo metodi, jāsecina, - tajā iegūtos rezultātus nevajadzētu uzvert par patiesās situācijas atspoguļoju, taču tos var salīdzināt ar citu metožu iegūtajiem rezultātiem.

Tirdzniecisku darījumu apjoma izmaiņu metodi izstrādāja Feige 1979. gadā. Viņš pieņēma, ka starp darījuma apjomu un oficiālo valsts NKP pastāv nemainīgas attiecības. Metodes pamatā ir Fišera daudzuma vienādojums, kas skata sakarību starp naudas aprites ātrumu un kopējo darījumu apjomu vērtību un kopējo nominālo NKP attiecību. Šīs metodes viena no vājām pusēm ir nepieciešamība, lai būtu pieejami uzticami un precīzi dati par kopējo darījumu apjomu.

Izvērtējot jāsecina, ka šī metode ir teorētiski pievilcīga, taču grūti iegūstamo un piemērojamo empīrisku datu dēļ metode var sniegt apšaubāmus rezultātus³.

Naudas pieprasījuma izmaiņu metode. 1958. gadā P. Cagans pirmo reizi izmantoja šo metodi savā pētījumā, nosakot, ka starp naudas pieprasījumu un nodokļu spiedienu pastāv

¹ Enste H.D., Schneider F. The shadow economy: an international survey. Second edition. Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2013., p. 17 - 18

² Turpat, p. 18

³ Schneider F., Enste H.D. „Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”. - Journal of Economic Literature. March 2000., Vol. 38., p. 93 – 94

korelācija. Vēlāk viņa pieeju attīstīja P. Gutmans (1977. gadā) un V. Tanzi (1983. gadā)¹. Tika pieņemts, ka ēnu ekonomikā tiek veikti skaidras naudas maksājumi, tādējādi padarot nelikumīgo darījumu atklāšanu daudz sarežģītāku vai pat neiespējamu. Šī pieeja ir viegli piemērojama, jo naudas daudzums ir labi dokumentēts. Taču pieņēmums, ka neoficiālā darbība notiek tikai ar skaidras naudas maksājumiem, ir šaubīgs. Empīriskie pētījumi liecina, ka no 20 līdz 30 procentiem no neoficiālajiem darījumiem tomēr netiek veikti skaidrā naudā². Rodas situācija, ka ēnu ekonomika ir viens no labākajiem naudas atmazgāšanas instrumentiem.

Ēnu ekonomikas pieauguma rezultātā palielinās pieprasījums pēc naudas. Jāatzīmē, ka tādi faktori kā tiešo, netiešo nodokļu slogs, valsts regulējums, nodokļu sistēmas sarežģītība un citi, tieši ietekmē ēnu ekonomikas attīstību un cilvēku iesaistīšanos tajā.

Galvenie iebildumi pret šo metodi:

- 1) ne visi darījumi ēnu ekonomikā tiek veikti ar skaidro naudu;
- 2) vairums pētījumos ir ņemts vērā tikai viens faktors – nodokļu slogs;
- 3) nevar apgalvot, ka naudas pieprasījuma palielināšanās norāda par ēnu ekonomikas pieaugumu;
- 4) tiek pieņemts, ka naudas apgrozījums ir vienāds oficiālajā un ēnu ekonomikā;
- 5) pieņēmums, ka ēnu ekonomika bāzes gadā neeksistē, ir apspriežams³.

Lai gan šī metode ir bieži kritizēta, tomēr tā ir viena no visbiežāk izmantotajām ēnu ekonomikas aprēķināšanā.

Fizisko resursu (elektrības) patēriņa izmaiņu metodes:

Kaufmana – Kaliberda metode. Lai novērtētu oficiālās un neoficiālās ekonomiskās aktivitātes tautsaimniecībā, Kaufmans un Kaliberda 1996. gadā izteica pieņēmumu, - elektroenerģijas patēriņš ir labākais ekonomikas indikators. Jāpiezīmē, ka G. Lizzeri šo metode pielietoja jau 1979. gadā. Sākotnējie Kaufmana un Kaliberdas pētījumi sākās ar novērojumiem, ka īsā laika posmā elektroenerģijas patēriņa un kopējās ekonomiskās aktivitātes kustība notiek paralēli. Tādējādi starpība starp IKP izaugsmes tempu un elektroenerģijas patēriņu var dot aplēses par ēnu ekonomikas lieluma izmaiņām⁴.

Šī metode ir vienkārša, taču tai ir savas nepilnības:

¹ Hernandez A.M. „Estimating the Size of the Hidden economy in Peru: A Currency Demand Approach”. - Academic Journal. 2009., Iss 8., p. 86

² Frey B.S., Schneider F. „Informal and Underground Economy”. - International Encyclopedia of Social and Behavioral Science, Bd. 12 Economics. Amsterdam, Elsevier Science Publishing Company. 2000., p. 4

³ Schneider F., Enste H.D. „Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”. - Journal of Economic Literature. March 2000., Vol. 38., p. 94

⁴ Pyle W., Alexeev M. „A Note on Measuring the Unofficial Economy in the Former Soviet Republics”, William Davidson Working Paper Number 436. September 2001., p. 2

- 1) Ēnu ekonomikā elektroenerģijas vietā var izmantot arī citus enerģijas avotus kā naftas produktus, gāzi, malku u.c.,
- 2) tehniskā progresa ietekmē strauji pieaug elektroenerģijas patēriņš kā legālajā, tā arī Ēnu ekonomikā¹.

1996. gadā izstrādāta „Lacko” metode paredz, ka noteikta daļa Ēnu ekonomikas ir saistīta ar mājsaimniecību elektroenerģijas patēriņu, tostarp iekļaujot tā saucamo ražošanu mājas apstākļos („*household production*”) un dari pats („*do-it-yourself*”) darbības, un citu neregistrēto ražošanu un pakalpojumus². Ēnu ekonomikas vērtējums mājsaimniecību elektrības patēriņā tiek sniegts izmantojot speciālus aprēķināšanas vienādojumus.

„Lacko” metodei var attiecināt Kaufmana - Kaliberda metodei raksturīgos trūkumus. Papildus jāvērs uzmanība tam, ka Ēnu ekonomikas aktivitātes nenotiek tikai mājsaimniecības sektorā.

Raksturojot netiešās pieejas metodes, tika uzskaitīts, kādi indikatori tiek ņemti vērā, kā nosaka Ēnu ekonomikas apjomu un kādi ir metožu trūkumi. Tika noskaidrots, ka katrā no metodēm tiek izvirzīts konkrēts pieņēmums. 1.4. tabulā ir aplūkojamas metodes ar tajās izvirzītajiem pieņēmumiem un galvenajām problēmām, ar kurām ir jāsaskaras pielietojot tās.

Katra no iepriekš minētajām metodēm atšķiras un katrai metodei tiek ievākti, apkopoti un analizēti noteikti valsti raksturojoši indikatori. Netiešās metodes ir jāvērtē ļoti piesardzīgi, rūpīgi analizējot iegūtos rezultātus, jo visbiežāk kļūdas rodas dēļ pieejamo datu neatbilstības patiesajam stāvoklim vai dēļ noteiktai metodei nepieciešamo datu sarežģītās apkopošanas.

3. Modelēšanas pieejas celmlauži ir Veks - Hannemanns un Frejs, kuri 1983. un 1984. gadā, to pielietoja 24 OECD valstu šķērsriezuma datiem par vairākiem gadiem. Sākotnēji tika izstrādāta „maigās modelēšanas” koncepcija (1982. gadā), kas tika izmantota, lai sarindotu dažādas valstis pēc relatīvā Ēnu ekonomikas lieluma.

Empīriskā metode ievērojami atšķiras no iepriekš aplūkotajām, jo tajās tiek izmantots viens konkrēts rādītājs, lai aplēstu Ēnu ekonomikas lielumu un attīstību. Modelēšanas pieeja ir vēl plašāks netiešās metodes turpinājums. Tā balstās uz neievēroto mainīgo statistisko teoriju, kas ņem vērā vairākus mērītās parādības cēloņus un indikatorus³. Tiek izvēlēti tādi manīgie, kas ietekmē Ēnu ekonomikas attīstību un uz kuriem Ēnu ekonomika atstāj iespaidu. Šajā pieejā tiek uzskatīts, ka vairāki cēloņi nosaka Ēnu ekonomikas eksistenci un izaugsmi, tādēļ to sauc par “vairāku indikatoru – vairāku cēloņu” modeli.

¹ Orlovska A. „Atsevišķi Ēnu ekonomikas aspekti Latvijā”. - Latvijas Universitātes raksti 671. sējums. Ekonomika, III. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2004., 258. lpp

² Schneider F., Enste H.D. „Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”. - Journal of Economic Literature. March 2000., Vol. 38., p. 96

³ Turpat, p. 97

Faktoru analītiskā pieeja tiek izmantota, lai noteiktu ēnu ekonomiku kā nenovēroto mainīgo un nezināmie koeficienti tiek aprēķināti, izmantojot strukturālos vienādojumus.

Dinamisko vairāku indikatoru un vairāku cēloņu modelis (DYMIMIC jeb saīsināti MIMIC) sastāv no divām daļām. Mērījumu modelis sasaista nenovērtētos mainīgos ar novērotajiem indikatoriem. Strukturālo vienādojumu modelis atspoguļo cēloniskās attiecības starp nenovērtētajiem mainīgajiem. Šajā gadījumā pastāv viens latentais mainīgais – ēnu ekonomikas izmērs. Tas tiek uzskatīts kā rādītāju kopums, kas ietekmē ēnu ekonomikas lielumu, tādējādi sasaistot ēnu ekonomikas strukturālo atkarību ar mainīgajiem, kas varētu būt noderīgi, prognozējot tās virzību un lielumu nākotnē.

Ēnu ekonomikas lieluma izmaiņas var tikt atspoguļotas šādos rādītājos:

- monetārie rādītāji – pieaugot aktivitātēm ēnu ekonomikā, palielinās naudas darījumu apjoms;
- darba tirgus rādītāji – darbaspēka lielāka iesaistīšanās ēnu ekonomikā, samazina dalību oficiālajā ekonomikā;
- ražošanas tirgus rādītāji – ēnu ekonomikas paplašināšanās rezultātā, samazinās oficiālajai ekonomikai pieejamie resursi (jo īpaši attiecas uz darbaspēku) un tas var radīt negatīvu ietekmi uz ekonomikas izaugsmes rādītājiem¹.

Šī pieeja ir visplašākā un balstās uz labi strukturētu modeļa uzbūvi, bet tā prasa lielu datu apjomu, kuri bieži nav pieejami, taču metodes lielākā priekšrocība, - tā ļauj uzskaitīt iemeslus un atklāt galarezultātu.

Raksturojot uzskaitītās metodes, ir redzams, ka galvenokārt tās atšķiras pēc indikatoriem, kuri tiek vērtēti un iekļauti novērtējumos. Katrai no metodēm ir priekšrocības un trūkumi, kas ietekmē galarezultātus un kas tiek ņemti vērā, izvēloties noteiktu metodi, lai novērtētu ēnu ekonomikas apjomu. Balstoties uz iepriekš raksturotajām metodēm ir izveidots kopsavilkums, uzskaitot galvenās metožu priekšrocības un trūkumus (skat. 1.4. tabulu). Pie netiešo pieeju priekšrocībām ir minēts pieņēmums, kurš tiek izvirzīts, lietojot noteiktas metodes.

¹ Schneider F., Enste H.D. „Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”. - Journal of Economic Literature. March 2000., Vol. 38., p. 97 – 98

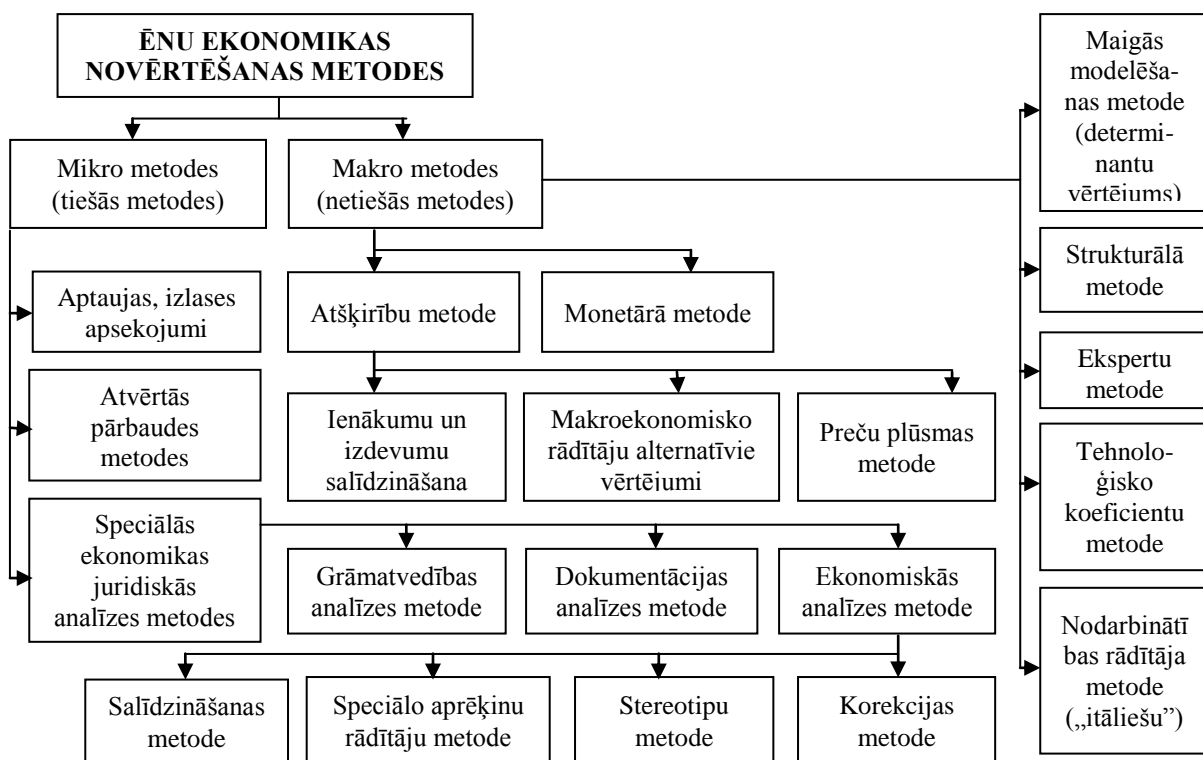
Ēnu ekonomikas apjoma novērtēšanas metožu priekšrocības un trūkumi¹

Pieejas	Metodes	Priekšrocības	Trūkumi
Tiešās pieejas	aptaujas	<ul style="list-style-type: none"> • sniedz detalizētu informāciju par ēnu ekonomikas struktūru • var iegūt plašu un detalizētu informāciju 	<ul style="list-style-type: none"> • darbietilpīga un dārga • rezultāti atkarīgi no jautājumu formulējuma anketās respondentu skaita, vēlmes sadarboties, atklātības un pētījuma rezultātu apstrādes kvalitātes • rezultāti attiecināmi par konkrētu laika periodu
	nodokļu auditi	<ul style="list-style-type: none"> • var iegūt precīzu un detalizētu informāciju 	<ul style="list-style-type: none"> • tiek ņemta vērā ēnu ekonomikas ienākumu daļa, kuru revīzijas iestādei ir izdevies atklāt • rezultāti attiecināmi par konkrētu laika periodu
Netiešās pieejas	valsts izdevumu un ienākumu statistikas nesakrītības metode	<ul style="list-style-type: none"> • tiek pieņemts, ka starpība starp valsts izdevumiem un ienākumiem atspoguļo ēnu ekonomikas apjomu 	<ul style="list-style-type: none"> • rezultātu kvalitāte ir atkarīga no aprēķināto izdevumu precizitātes un valsts izdevumu un ieņēmumu pārskatu pieejamības
	oficiālā un patiesā darbaspēka nesakrītības metode	<ul style="list-style-type: none"> • tiek pieņemts, ka darbaspēka samazinājums oficiālajā ekonomikā norāda uz lielāku darbaspēka aktivitāti ēnu ekonomikā 	<ul style="list-style-type: none"> • nodarbinātības un bezdarba rādītāju izmaiņas var būt saistītas ar citiem iemesliem • cilvēki var strādāt ēnu ekonomikā un oficiālu darbu vienlaikus
	tirdzniecisku darījumu apjoma izmaiņu metode	<ul style="list-style-type: none"> • pieņemot, ka starp darījuma apjomu un oficiālo valsts nacionālo kopproduktu pastāv nemainīgas attiecības, nesakrītību var attiecināt uz ēnu ekonomiku 	<ul style="list-style-type: none"> • nepieciešama pieeja uzticamiem un precīziem datiem par kopējo darījumu apjomu
	naudas pieprasījuma izmaiņu metode	<ul style="list-style-type: none"> • tiek pieņemts, ka ēnu ekonomikā darījumi tiek veikti skaidrā naudā, tādēļ pieaugošs pieprasījums pēc tās būtu skaidrojams ar ēnu ekonomikas pieaugumu • viegli piemērojama, jo naudas daudzums ir labi dokumentēts 	<ul style="list-style-type: none"> • ne visi ēnu ekonomikas darījumi tiek veikti skaidrā naudā • visbiežāk ņem vērā tikai vienu faktoru – nodokļu slogu • nevar apgalvot, ka naudas pieprasījuma palielināšanās norāda par ēnu ekonomikas pieaugumu
	fizisko resursu (elektrības) patēriņa izmaiņu metode	<ul style="list-style-type: none"> • radušos starpību starp elektroenerģijas patēriņa un kopējās ekonomiskās aktivitātes kustības izmaiņām var attiecināt uz ēnu ekonomikas izmaiņām 	<ul style="list-style-type: none"> • ēnu ekonomikā elektroenerģijas vietā var izmantot arī citus enerģijas avotus • tehniskā progresa ietekmē strauji pieaug elektroenerģijas patēriņš kā legālajā, tā arī ēnu ekonomikā
Modelēšanas pieeja	MIMIC	<ul style="list-style-type: none"> • plašāks netiešās metodes turpinājums • tiek ņemti vērā vairāki mērītās parādības cēloņi un indikatori 	<ul style="list-style-type: none"> • nepieciešams liels datu apjoms

¹ Autores izveidota tabula balstoties uz iepriekš aplūkoto metožu raksturojumu

1.4.tabulā sniegtajā informācijā uzskatāmi redzams, ka neviena no metodēm nav pilnīga un katras izmantošanā būs jāsaskaras ar trūkumiem, kas ietekmēs novērtējuma rezultātus. Visskaidrāk šī problēma atspoguļojas netiešajās metodēs, kur tiek izvirzīts kāds fakts vai pieņēmums, un pamatojoties uz to tiek novērtēta ēnu ekonomika. Piemēram, oficiālā un patiesā darbaspēka nesakritības metodē tiek pieņemts, ka darbaspēka samazinājums oficiālajā ekonomikā norāda uz lielāku darbaspēka aktivitāti ēnu ekonomikā, taču šai metodei tiek izteikta liela kritika, jo nodarbinātības un bezdarba rādītāju izmaiņas var būt saistītas ar citiem iemesliem. Lielākā daļa metožu dod iespēju novērtēt tikai ēnu ekonomikas pārmaiņu virzienu un pieauguma vai samazinājuma aptuvenu mērogu, proti, tendences, nevis konkrētu tās lielumu¹. Lai gūtu pēc iespējas precīzāku ēnu ekonomikas atainojumu, būtu ieteicams lietot modelēšanas pieeja, kurā tiek izmantoti vairāki indikatori vai kombinēt dažādās metodes, piemēram, apvienojot tiešo pieeju metodes (aptaujas un nodokļu auditu).

Iepriekš tika minēts, ka pastāv dažādi atšķirīgi modeļi un metodes. 1.3. attēlā ir aplūkojama cita autora piedāvātā ēnu ekonomikas novērtēšanas metožu tipoloģija.

1.3. att. Ēnu ekonomikas apjomu novērtēšanas metožu tipoloģija²

Salīdzinot darbā uzrādītas metožu tipoloģijas, jāsecina, ka otrajā apskatītajā variantā (1.3. att.) tiek piedāvātas vairāk metodes, taču vienlaikus jāatzīmē, ka vairākas no tām ir

¹ LR Finanšu ministrijas plāns nr. 070410 „Pasākumu plāns ēnu ekonomikas apkarošanai”. 2010., 5. lpp. Pieejams: LR Labklājības ministrijas mājas lapā. - http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_attiecibas_socialais_dialogs/enu_ekon.pdf

² Лагов Ю. В. , Ковалев С. Н. Теневая экономика. Москва, ООО Издательство НОРМА, 2005., 21. с.

identiskas ar pirmajā modelī (1.4. tab.) uzskaitītajām, piemēram, aptaujas, monetārā metode jeb ienākumu un izdevumu salīdzināšana u.c. Dažām no metodēm atšķiras nosaukumi, piemēram, atvērtās pārbaudes metodes pēc veicamajiem uzdevumiem sakrīt ar nodokļu audita metodes uzdevumiem, savukārt citas metodes sasaucas ar pirmajā tipoloģijā raksturotajām, taču otrās tipoloģijas metodes ir detalizētākas vai papildus aplūko citus rādītājus. Piemēram, tehnoloģisko koeficientu metode uz novērojuma pamata nosaka rūpniecības dinamiku pēc rūpniecības un elektroenerģijas patēriņa, kravas pārvadāšanas un citiem netiešajiem rādītājiem, kuri ir samērā viegli uzskaitāmi. Iegūtie dati tiek salīdzināti ar oficiālajiem datiem¹. Dotajā metodē tiek aplūkots elektroenerģijas patēriņš, kuru aplūko arī pirmā modeļa fizisko resursu (elektrības) patēriņa izmaiņas metodē.

Jāatkārto iepriekš noskaidrotais, kaut arī tiek piedāvātas daudzas ēnu ekonomikas apjoma novērtēšanas metodes, neviena no tām nevar atklāt reālo situāciju. Jebkurš rezultāts, kas tiek iegūts ar to vai citu metodi ir diskutējams. Bieži vien daži ekspertu novērtējumi viens no otra atšķiras vairāk nekā par simts procentiem. It īpaši tas ir aktuāli valstī ar lielu ēnu ekonomikas daļu. Tomēr precīzai novērtēšanai nedrīkst izmantot tikai kādu vienu metodi, jo dažas metodes parāda vai nu pārāk lielu, vai nu pārāk mazu ēnu ekonomiku².

1.1. apakšnodaļā tika noskaidrots, ka ēnu ekonomikas pastāvēšanas un izplatības viens no būtiskākajiem iemesliem ir nodokļi, to lielais slogs un cenšanās no tiem izvairīties. Tā rezultātā ēnu ekonomika visvairāk ietekmē iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu ieņēmumus, kam ir tieša saistība ar neregistrēto nodarbinātību. Darba turpinājumā tiks iztirzāta neregistrētās nodarbinātības tēma, kā arī „aploksņu algu” jēdziens, kas ir svarīgs, apskatot neregistrētās nodarbinātības darbību.

1.3. Neregistrētā nodarbinātība ēnu ekonomikas ietvaros

Neregistrētā nodarbinātība ir viena no ēnu ekonomikas izpausmes formām jeb aktivitātēm. Neregistrētās nodarbinātības un ēnu ekonomikas jēdzieni ir piesaistīti viens otram, jo, kur pastāv ēnu ekonomika, pastāv arī neregistrētā nodarbinātība un otrādi. Uzskatāms piemērs, - lai darba devējs varētu izmaksāt darbiniekiem aploksņu algas, ir nepieciešami neoficiāli finanšu līdzekļi uzņēmumā. Veids kā iegūt nelegālos naudas līdzekļus ir darbība ēnu ekonomikā. Neregistrētā nodarbinātība neaprobežojas tikai ar aploksņu algu izmaksu. Tās ietvaros notiek vairākas darbības, kuras tiks uzskaitītas turpinājumā, taču

¹ Лагов Ю. В. , Ковалев С. Н. Теневая экономика. Москва, ООО Издательство НОРМА, 2005., 32. с.

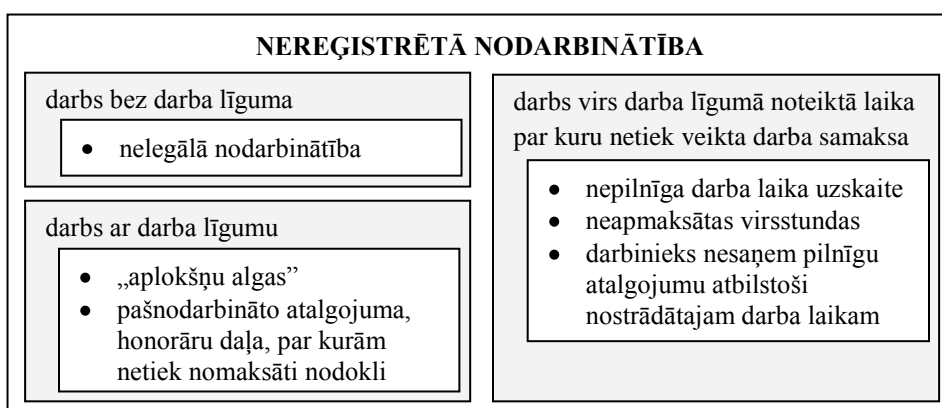
² Orlovska A. „Atsevišķi ēnu ekonomikas aspekti Latvijā”. - Latvijas Universitātes raksti 671. sējums. Ekonomika, III. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2004., 257. lpp

sākotnēji ir nepieciešams minēt terminus, kuri tiek lietoti, apzīmējot neregistrēto nodarbinātību.

Terminus „neregistrētā nodarbinātība”, „nedeklarētā nodarbinātība”, „neformālā nodarbinātība”, „neoficiālā nodarbinātība” var lietot kā sinonīmus, jo tie apzīmē vienu un to pašu parādību, taču termins „nelegālā nodarbinātība” apzīmē pēc būtības ko citu, tādēļ tas nebūtu izmantojams kā sinonīms. Nereti šie termini tiek lietoti vienā kontekstā un ar vienu nozīmi, kam par iemeslu ir precīzu definīciju neesamība un vienota termina neizmantošana. Tas rada noteiktas grūtības izpratnē, jo vieni autori šīs parādības apzīmēšanai plašākā nozīmē izmanto „neregistrētā nodarbinātības” terminu un pārējos terminus izceļ, kā no šīs parādības izrietošas darbības, savukārt citi izmanto dotos terminus kā sinonīmus. Tādēļ var rasties pārpratumi un neskaidrības cenšoties uztvert autoru darbu saturus.

Saskaņā ar Eiropas Komisijas ziņojumu par neregistrēto darbu, neregistrētā nodarbinātība tiek definēta kā atlīdzinātas darbības, kas pēc būtības ir likumīgas, bet netiek deklarētas valsts iestādēs¹. Precīzāka definīcija ir sniegta pētījumā „Neregistrētās nodarbinātības novērtējums: „neregistrētā nodarbinātība ir nodarbinātība bez darba līguma vai ar darba līgumu, kas nav noformēts atbilstoši spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem (nelegālā nodarbinātība), ar daļēji nenomaksātiem nodokļiem un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām („aplokšņu alga”, pašnodarbināto atalgojuma un honorāra daļa, par kuru netiek veikta darba samaksa (nepilnīga darba laika uzskaitē))².”

Balstoties uz sniegto definīciju 1.4. attēlā ir izdalītas tās darbības, kuras notiek neregistrētās nodarbinātības apstākļos.

1.4. att. Neregistrētās nodarbinātības apstākļos notiekošās darbības³

¹ Labour Administration and Inspection Programme LAB/ADMIN „Labour inspection in Europe: undeclared work, migration, trafficking”, Working Document No.7. Geneva, International Labour Office. January 2010., p.1

² Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „Labklājības ministrijas pētījumi” Nr. VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003 Neregistrētās nodarbinātības novērtējums. Rīga, LU, 2007., x lpp

³ Autores izveidots attēls balstoties uz LR Labklājības ministrija „Neregistrētā nodarbinātība”. Pieejams: LR Labklājības ministrijas mājas lapā. - <http://www.lm.gov.lv/text/129>

Jaunattīstības valstīs vairākums "nelabvēlīgo" darbinieku darbojas neformālajā nodarbinātībā. Tas nozīmē, ka galvenie darba tirgus politikas instrumenti, nodarbinātības regulējums, sociālā palīdzība, sociālā apdrošināšana un aktīvās darba tirgus programmas, ir grūti sasniedzamas un efektīvi realizējamas. Daudzās OECD vidējā ienākuma līmeņa valstīs neregistrētās nodarbinātības problēma un tās radītās sekas ir vairāk svarīgas darba tirgū nekā bezdarba problēma¹. Visvairāk neregistrētajā nodarbinātībā iesaistās vīrieši, gados jauni darbinieki, cilvēki, kas ir tikko ieguvuši pamatizglītību un tie, kuri veic mazkvalificētus darbus. Turklāt liela daļa neregistrēto darbinieku uzskata sevi par daļu no grupas, kura cieš no diskriminācijas un kurai ilgu laiku bijis bezdarbnieku statuss².

Absurdi, taču neregistrētā nodarbinātība var tikt interpretēta arī pozitīvā veidā, tā var ļaut indivīdiem izbēgt no nabadzības. Darbs tā ir iespēja cilvēkam nopelnīt nepieciešamos iztikas līdzekļus. Bieži šie nopelnītie līdzekļi ir vienīgais iztikas avots, un lai uzsāktu darba attiecības ar darba devēju, darbiniekiem jānoslēdz rakstiski darba līgumi. Gan darba devēja, gan darba ņēmēja ziņā ir noslēgt darba līgumu ievērojot normatīvos aktus vai darīt to daļēji vai nemaz. Tas ir atkarīgs no priekšrocībām un trūkumiem, kas no tā izriet³. Tomēr bieži rodas situācijas, kad rakstisku darba līgumu aizstāj nepilnīgs līgums vai mutiska vienošanās ar darba devēju, ar mērķi nopelnīt vairāk. Notiek izvairīšanās no nodokļu nomaksas. Lai tas nenotiktu, nodokļu un pabalstu politikai ir jānodrošina, ka darbs atmaksājas, kā arī jārisina jautājums par taisnīgumu valstīs, nodrošinot adekvātus dzīvošanas standartus⁴.

Šādu neapdomīgu situāciju rezultātā darbinieks zaudē daudzas normatīvajos aktos paredzētās sociālās garantijas un sociālo aizsardzību slimības gadījumā vai zaudē uz to rēķina. Darba devēji nereti izmanto to, ka darbinieki nezina savas tiesības, likumus un pat necenšas iedziļināties šajos jautājumos. Neregistrētā nodarbinātība ir izdzīvošanai nepieciešamā stratēģija valstīs, kurās trūkst sociālās drošības elementi, piemēram, bezdarba apdrošināšana, vai valstīs, kurās ir zemas algas un pensijas. Šī nodarbinātības forma apgrūtina sociālās aizsardzības pilnīgu nodrošināšanu un mazina valstu ieņēmumus uz nodokļu rēķina.

Galvenās bažas, kuras izraisa neregistrētā nodarbinātība ir:

- vāja sociālā aizsardzība pašiem darbiniekiem;
- formālajā ekonomikā nodarbinātie cieš no negodīgas konkurences, jo viņiem jāmaksā augstāki nodokļi nekā tad, ja neformālā nepastāvētu;

¹ OECD employment Outlook - ISBN 92-64-10812-2- OECD, „Informal Employment and Promoting the Transition to a Salaried Economy”. 2004., p. 266

² Packard T., Johannes K., Montenegro C.E. In From the Shadow. Integrating Europe's Informal Labor. Washington, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 2012., p. 196

³ Henley A., Arabshehani G.R., Carneiro F.G. „On Defining and Measuring the Informal Sector”, World Bank Policy Research Working Paper 3866. 2006., p. 8

⁴ OECD „Benefits and Wages: OECD Indicators”. Pieejams: OECD mājas lapā. - http://www.oecd.org/document/3/0,3746,en_2649_201185_39617987_1_1_1_1,00.html

- nodokļu nemaksāšana un korupcija saistīta ar valdības nespēju īstenot iedarbīgu tiesiskumu šajā jautājumā¹.

Lai personu varētu uzskatīt par neregistrētu vai daļēji neregistrētu nodarbināto, ir jābūt piemērojamam vismaz vienam no šādiem kritērijiem.

Darbinieku var uzskatīt par **neregistrēti** nodarbinātu, ja:

- a) darbinieks veic vai piedalās neregistrētā uzņēmējdarbībā;
- b) darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrēta darba devēja, bet nav reģistrēts atbilstoši valsts likumdošanai un normatīvajiem aktiem, t.i., bez darba līguma.

Darbinieku var uzskatīt par **daļēji neregistrēti** nodarbinātu, ja:

- a) darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrētā darba devēja uz darba līguma pamata, bet saņem atalgojumu, par kuru daļēji vai pilnībā netiek nomaksāti nodokļi (tā saucamā „aplokšņu alga”);
- b) darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrēta darba devēja uz darba līguma pamata, bet netiek uzskaitītas virsstundas, darbs brīvdienās un svētku dienās².

Bakalaura darba turpinājumā kā neregistrētās nodarbinātības elements, tiks aplūkota „aplokšņu algu” tēma, tās būtība, izsniegšanas un saņemšanas iemesli un izplatības veicinošie faktori.

1.4. „Aplokšņu algu” būtība un pastāvēšanas iemesli

Būtisku ēnu ekonomikas daļu ieņem „aplokšņu algas”. Apskatot „aplokšņu algas” būtību ir nepieciešams nodefinēt šo jēdzienu: „aplokšņu alga” ir darba atalgojuma daļa, par kuru netiek maksāti nodokļi un valsts sociālās apdrošināšanas maksājumi³.”

Bieži pielietotā darba prakse, kad darba devējs darbiniekam maksā divas algas, - oficiālo darba algu, no kuras tiek maksāti valstī noteiktie nodokļi sociālās drošības nolūkos, un neoficiālo jeb „aplokšņu algu”, kura netiek deklarēta. Tas ļauj darba devējam un darbiniekam izvairīties no nodokļu nomaksas⁴. No makroekonomiskā viedokļa samazinās nodokļu ieņēmumi (iekasēto ienākuma nodokļu apjoms) un sociālajai apdrošināšanai paredzētais finansējums. No mikroekonomiskā viedokļa, neregistrētās nodarbinātības tendences traucē godīgai konkurencei starp uzņēmumiem, „bruģējot ceļu” uz sociālo dempingu, kavējot

¹ OECD employment Outlook - ISBN 92-64-10812-2- OECD, „Informal Employment and Promoting the Transition to a Salaried Economy”. 2004., p. 225 – 226

² Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „Labklājības ministrijas pētījumi” Nr. VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003 Neregistrētās nodarbinātības novērtējums. Rīga, LU, 2007., xi lpp

³ Turpat, xi lpp

⁴ Williams C.C. „The prevalence of envelope wages in the Baltic Sea region”. - Baltic Journal of Management, Academic Journal. 2009., Vol. 4 Iss 3, p. 288

regulāras nodarbinātības ar pilnu sociālo aizsardzību izveidi¹. Izriet, ka darba devējiem izmaksājot un darba ņēmējiem saņemot „aplokšņu algas”, tiek nodarīts liels kaitējums valstij. Tādējādi valsts katru gadu zaudē miljoniem latu nenomaksāto nodokļu veidā. Taču nevar precīzi noteikt, cik lielas summas paiet valstij garām, jo kā nevar noteikt precīzus ēnu ekonomikas apjomus, tāpat arī aplokšņu algas apjomu noteikšana ir neiespējama.

1.2. apakšnodaļā tika aplūkotas ēnu ekonomikas apjoma novērtēšanas metodes. Tajā minētās tiešās, netiešās un modelēšanas metodes dod ēnu ekonomikas novērtējumu, bet ne konkrēti „aplokšņu algu”. Dažas no metodēm var tikt izmantotas mēģinājumos apzināt izsniegto aplokšņu algu lielumu un noteikt, cik liels procents strādājošo saņem un darba devēju izmaksā „aplokšņu algas”. Bieži neregistrētās samaksas apjoma novērtēšanas pētījumos tiek izmantotas tiešās metodes jeb aptaujas un intervijas. Izmantojot šīs metodes, ir iespējams noteikt „aplokšņu algu” saņemšanas un izsniegšanas motīvus, apmērus, nozares, kurās vairāk notiek šāda veida algu samaksas kārtība utt. Vadoties pēc netiešo pieeju metodoloģijas, var izmantot pieejamos statistikas datus, piemēram, salīdzinot strādājošas personas vai mājsaimniecības izdevumus ar legāliem ienākumiem, noteikt, vai cilvēks saņem neoficiālus ienākumus. Radusies starpība ir nauda, kuru iespējams persona iegūst nelegāli jeb aploksnē. Noteikti jāuzsver, ka iegūtie rezultāti ir aptuveni.

Rodas jautājums: „Kādēļ cilvēki izvēlās saņemt vai izsniegt algu vai tās daļu aploksnē? Kas viņus mudina?” Pamatojoties uz „Neregistrētās nodarbinātības novērtējums” pētījumu un vairāku autoru grāmatām un zinātniskajiem rakstiem, tiks uzskaitīti biežāk minētie iemesli, kas mudina darba devējus izsniegt un darba ņēmējus saņemt „aplokšņu algas” un nosaukti „aplokšņu algu” izplatības veicinošie faktori.

„Aplokšņu algu” izsniegšanas un saņemšanas iemesli. Visbiežāk sastopamie iemesli, kādēļ darba devējs izmaksā algu aploksnēs ir:

1. *Izvairīšanās no nodokļu maksāšanas.* Uzņēmumiem no nenomaksātajiem nodokļiem ir lielāka peļņa, ko viņš var izmantot personīgajām vajadzībām vai izmantot konkurētspējas palielināšanai².

2. *Uzņēmums veic nelegālo darbību - naudas atmazgāšana vai citas mahinācijas.* Tādēļ daļu atalgojuma darbiniekiem izmaksā no uzņēmumam pieejamās „neoficiālās” naudas.

3. *Darba devējs iegūst lielāku varu pār darbinieku*³. Darba devējs var šantažēt darbinieku ar „aplokšņu algas” neizmaksāšanu, piemēram, konflikta gadījumā.

Biezākie iemesli, kādēļ darba ņēmēji vēlas un piekrīt saņemt algu aploksnē:

¹ Eiropas Komisijas ziņojums „Shadow economy”. 2012., 2 lpp. Pieejams: Eiropas Komisijas oficiālā tīmekļa vietnē. - http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/06_shadow_economy.pdf

² Joppe A. Nodokļu administrēšanas pilnveidošana. Monogrāfija. Rīga, SIA „N.I.M.S.”, 2010., 107. lpp

³ Vaughan-Whitehead D. Working and Employment Conditions in New EU Member States- Convergence or Diversity? Switzerland, International Labour Organization, 2005., 192

1. *Lielais nodokļu slogs.* Bieži tiek minēts, ka lielais nodokļu slogs ir galvenais algu saņemšanas aploksnēs iemesls, jo tā ir iespēja gūt lielāku atalgojumu. Pastāv sakarība, - jo vairāk palielinās nodokļu slogs, jo vairāk palielinās tieksme apiet nodokļu maksāšanu, tādējādi darbojoties ēnu ekonomikā un saņemot algu aploksnēs.

2. *Motivācijas trūkums un neuzticība valsts nodokļu pareizai pārvaldei.* Cilvēki neuzskata, ka saņemtie sabiedriskie pakalpojumi kopumā atbilst nomaksātajiem nodokļiem. Vairākums sabiedrības nav apmierināta ar eksistējošo sociālo programmu, un tai ir zudusi ticība valsts nodokļu pareizai pārvaldei, ka iemaksātie nodokļi tiek novirzīti pareiziem mērķiem.

3. *Nevēlās zaudēt saņemamos pabalstus.* Pastāvot mūsdienu sociālās drošības sistēmai, ir iespējams iegūt ienākumus no alternatīviem avotiem, tas ir, pabalstiem. Vairumam iedzīvotāju pabalsti ir pieejami, piepildoties zināmiem apstākļiem, kuri ir noteikti normatīvajos aktos¹.

„Aplokšņu algu” izplatības veicinošie faktori:

1. *Lielais nodokļu slogs.* Daudzas valstis saskaroties ar sarežģītu ekonomisko situāciju, kā vienu no risinājumiem, izmanto nodokļu paaugstināšanu vai jaunu nodokļu ieviešanu. Taču jāņem vērā, ka paaugstinot nodokļus, palielinās izvairīšanās no nodokļu samaksas². Nodokļu slogam jābūt samērīgam un taisnīgam.

2. *Nepilnīgu kontroles un soda sankciju sistēmas.* Nodokļu administrēšana nav pietiekami efektīva, lai novērstu izvairīšanos no nodokļu maksājumiem.

3. *Grūtajā ekonomikas situācijā daudzu uzņēmumu dzīvotspēja un konkurētspēja ir apdraudēta.* Naudas atmazgāšanas apjomi un dažādu mahināciju skaits uzņēmumos pieaug. Lielas naudas masas nefigurē uzņēmumu oficiālos dokumentos, bet ir tiem pieejamas. Rezultātā aizvien vairāk uzņēmumu izmaksā darbiniekiem minimālo algu, bet pārējo aploksnē.

4. *Nepieciešamās izglītības un kvalifikācijas trūkums.* Ir profesijas, kurās nepieciešama piemērota izglītība vai kvalifikācija. Lai mūsdienās iegūtu augstāko izglītību par maksu, ir nepieciešami lieli finanšu līdzekļi. Daudzi cilvēki nevar atļauties nodrošināt sev vai saviem bērniem pienācīgu izglītību. Seko, ka tādās darba vietās cilvēks bez noteiktas kvalifikācijas nevar oficiāli strādāt. Parasti šādos gadījumos viņš strādā bez darba līguma, saņemot naudu aploksnē.

¹ Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „Labklājības ministrijas pētījumi” Nr.VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003 Optimāla, nodarbinātību veicinoša nodokļu un pabalstu sistēma. Rīga, LU, 2007., 13. lpp

² Ketners K., Lukašina O. Nodokļi Eiropas Savienībā un Latvijā. Salīdzinošā analīze un praktiskie ieteikumi. Rīga, SIA „Merkūrijs LAT”, 2008., 8. lpp

5. *Bezdarbs*. Salīdzinoši lielā bezdarba gadījumā cilvēku galvenais mērķis ir atrast piemērotu darbu un saņemt pienācīgu atalgojumu, nepievēršot lielu vērību tās izmaksas sistēmai uzņēmumā un tam, vai tiek nomaksāti visi nodokļi.

6. *Zems sabiedrības informētības līmenis par darba tiesību jautājumiem*. Darbinieki bieži nezina ko zaudē, saņemot visu vai daļu algas aploksnē: tās ir garantijas, sociālā aizsardzības saslimšanas, bezdarba un arodslimību gadījuma, kā arī citos gadījumos, kad saskaņā ar likumu valsts garantē sociālo palīdzību.

Izvērtējot „aploksņu algu” iemeslus, jānorāda, ka katram neregistrētā nodarbinātībā tieši vai netieši iesaistītajam indivīdam ir savi motīvi, kādēļ tajā darbojas. Minētie iemesli un izplatības veicinošie faktori kopumā sasaucas ar ēnu ekonomikā iesaistīšanās iemesliem jeb ēnu ekonomikas cēloņiem, tikai tie ir vairāk konkretizēti.

Viens no ēnu ekonomikas un „aploksņu algas” problēmas būtiskajiem cēloņiem ir apzināta izvairīšanās no nodokļu maksāšanas. Nereti darba ņēmēji nezina, kādu kaitējumu nodara valstij un kādus labumus un garantijas varētu iegūt, maksājot nodokļus. Ja darba devēji un ņēmēji godprātīgi nomaksātu visus nodokļus, tad valsts kasē būtu lielāks naudas apjoms un nebūtu jādzird tik izplātītie termini kā budžeta deficīts. Tieši otrādi, valsts ekonomiskais stāvoklis uzlabotos daudz ātrāk un tiktu piešķirta nauda tādām nozarēm kā veselības aprūpe, izglītība u.c. Ir nepieciešama lielāka cilvēku informētība šajā jautājumā un reālu darbību uzsākšana, ierobežojot un samazinot „aploksņu algas” izsniegšanas un saņemšanas iespējas. Autore uzskata, ka vēl viens svarīgs iemesls, kādēļ „aploksņu algu” problēma sakāpinājusies, ir sabiedrības vērtību maiņa un attieksme pret valsti.

Teorētiskās nodaļas ietvaros tika raksturota ēnu ekonomika - tās būtība, pastāvēšanas cēloņi, novērtēšanas metodes un izpausmes formas, īpaši izceļot tās elementu „aploksņu algas”. Analītiskās nodaļas ietvaros tiks sniegti dati par ēnu ekonomikas un „aploksņu algu” izplatību pasaulē un apjomiem valstīs, kā arī skatīts, kādas sekas tās rada valstij, tautsaimniecībai un sabiedrībai kopumā.

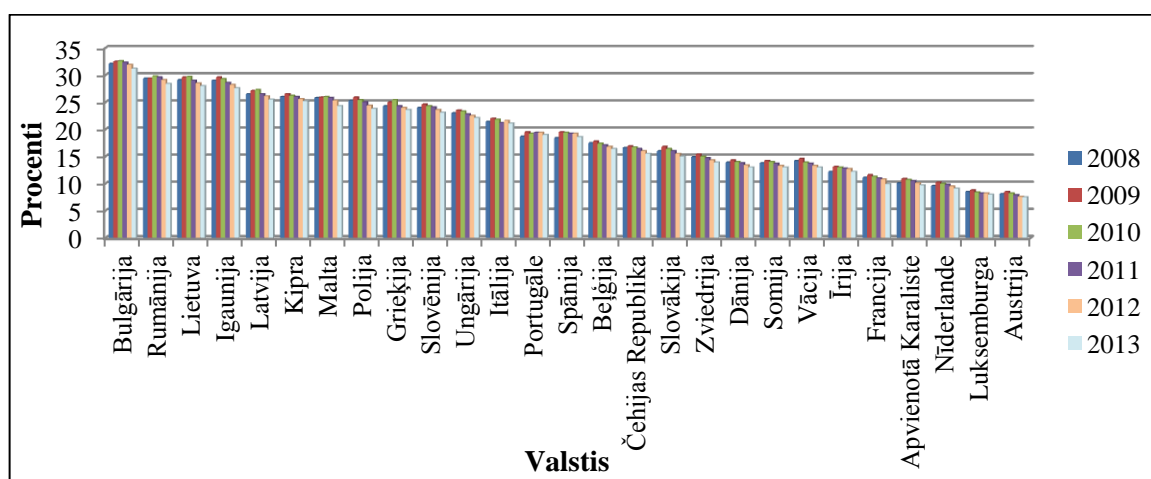
2. ĒNU EKONOMIKAS NOVĒRTĒJUMS UN SEKAS

2.1. Ēnu ekonomika pasaulē

Ēnu ekonomikas tēma pašreiz ir viena no apriestākajām problēmām, kad runa iet par valstu ekonomisko stāvokli, it īpaši aktuāla tā palika pēc piedzīvotās globālās finanšu krīzes, kas ievērojami pasliktināja cilvēku dzīves līmeni. Tas pakāpeniski mudināja cilvēkus meklēt iespējas izdzīvot sarežģītajos ekonomiskajos apstākļos, kad darba atalgojums tika samazināts un daudzi palika bez regulāriem ienākumiem. Viena no populārākām iespējām izdzīvot šādos apstākļos ir iesaistīšanās ēnu ekonomikā.

2.1.1. Ēnu ekonomikas apjoma salīdzināšana ES dalībvalstīs un citviet

Lai parādītu ēnu ekonomikas izplatības tendences ES dalībvalstīs un citviet, tiks izmantoti F.Šneidera veiktā pētījuma „Ēnu ekonomikas lielums un attīstība 31 Eiropas valstī un 5 citās OECD valstīs laika posmā no 2003. – 2013. gadam” dati (skat. 1. pielikumu). 2013.gada sniegtās vērtības ir prognozētās, kas izteiktas pamatojoties uz oficiālo datu prognozēm. Uzskatāmai datu salīdzināšanai 2.1. attēlā ir uzrādīti dati par laika posmu no 2008. – 2013. gadam, lai parādītu ēnu ekonomikas apjomu mainību globālās finanšu krīzes ietekmē. Dati aprēķināti pēc MIMIC metodes, tās apraksts sniegts 1.2. apakšnodaļas 21. lpp.

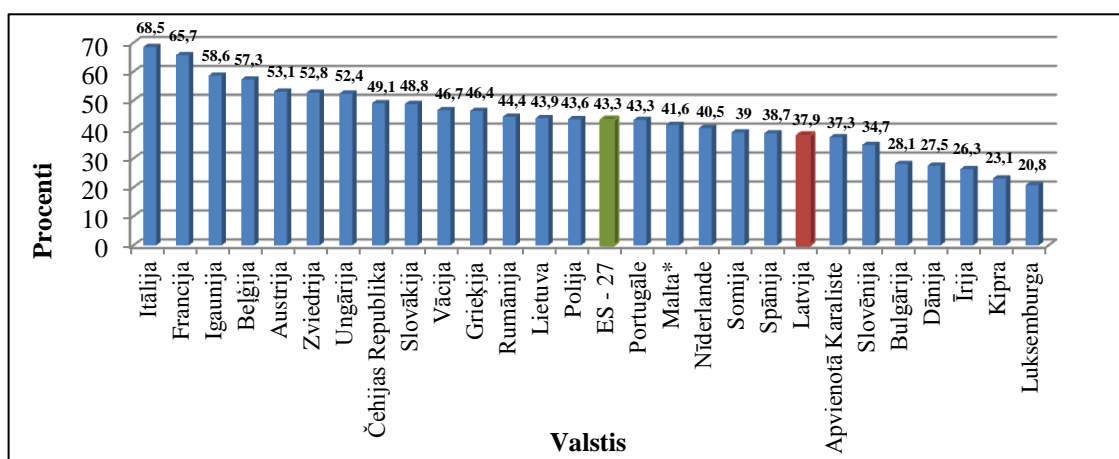

2.1. att. Ēnu ekonomikas apjoms ES 2008. – 2013. gadā (procentuālais īpatsvars no valstu IKP)¹

¹ Autore veidots attēls balstoties uz Schneider F. „Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline”, January 31, 2013., p. 5. Pieejams: Johanneses Keplera universitātes Ekonomikas katedras mājas lapā. - http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf

Apskatot 2.1. attēlu, var secināt, ka ES vislielākais ēnu ekonomikas īpatsvars ir Bulgārijā, kas laika posmā no 2008. līdz 2013. gadam ir svārstījies no aptuveni 31 % līdz 33 %. Tas būtu skaidrojams ar Bulgārijas vājo ekonomisko stabilitāti un kopējo situāciju valstī. Bulgārija ir bijusi pakļauta globālajai finanšu krīzei, kuras ietekmē bezdarbs sasniedza 12 % atzīmi. Valsts IKP pieaugu lēni¹. Pēc Eurostat sniegtās informācijas 2011. gadā Bulgārijas IKP pieauga par 1,7 % un provizoriskie dati liecina, ka 2012. gadā pieaugums ir bijis tikai par 0,8 %. Visi šie iemesli ietekmē cilvēku dzīves un ienākuma līmeni, kas mudina viņus darboties ēnu ekonomikā. Ļoti augsti ēnu ekonomikas rādītāji ir arī Rumānijai, Igaunijai, Lietuvai un Latvijai.

Latvijas sabiedrībā pastāv maldīgs priekšstats, ka cilvēku izvairīšanās no nodokļu nomaksas ir skaidrojama ar salīdzinoši augstu nodokļu nastu. 2.2. attēls ataino ES dalībvalstu kopējo nodokļu slogu, kur redzama uzskatiem gandrīz pretēja situācija. Kopējā nodokļu likme nosaka nodokļu apjomu un obligātās iemaksas, kuru maksā uzņēmumi un, kura ir izteikta procentos no kopējās komerciālās peļņas.

2.2. att. ES dalībvalstu kopējā nodokļu slogs 2012. gadā (procentos no komerciālās peļņas)²

Piezīme: * 2013.gada rādītājs

No datiem var secināt, ka Latvijas kopējais nodokļu slogs ir viens no zemākajiem ES, t.i., 37,9 % un tas ir arī zemāks par ES vidējo rādītāju 43,3 %. Līdz ar to var pieņemt, ka nodokļu sloga lielums būtiski neietekmē cilvēku izvairīšanos no nodokļu nomaksas, jo citās valstīs šis rādītājs ir augstāks. Lielāku iespaidu uz sabiedrības attieksmi pret nodokļu nomaksu spēj radīt apstākļi, ka piemērojami nodokļi attiecība pret atalgojumu naudas izteiksmē ir pārmērīgi lieli un veido būtisku starpību starp bruto un neto algu. Godprātības un vainas izjūtas trūkums par nodokļu nemaksāšanu vai neuzticēšanās valdības īstenotai fiskālai

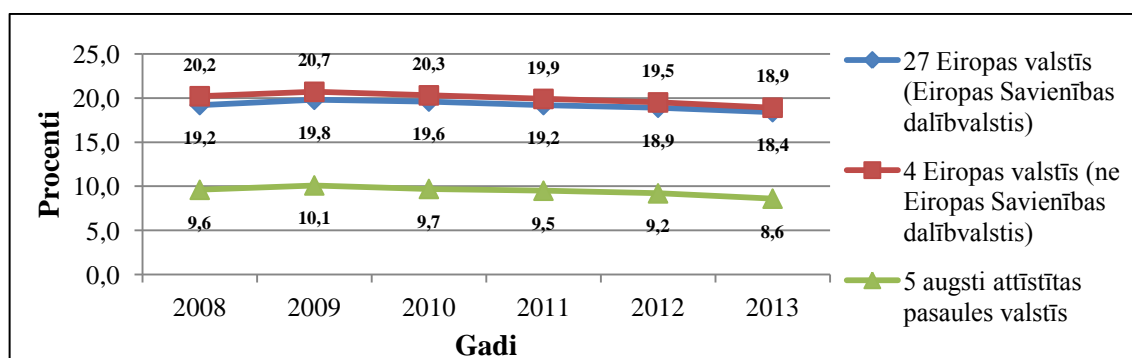
¹ The Economist „In a rough region. Once Bulgaria hoped to be like Greece; now it just hopes to survive”. Jul 7th 2012. Pieejams: The Economist mājas lapā. - <http://www.economist.com/node/21558288>

² The World Bank data „Total tax rate (% of commercial profits)”. Pieejams: World Bank mājas lapā. - <http://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS>

politikai veido negatīvu nostāju pret nodokļiem kopumā. Sabiedrībai pieejamās informācijas trūkums par valsts izlietotiem līdzekļiem tikai palielina šaubas par kopējo nodokļu politiku un vairo neuzticēšanos valsts ieņēmumu lietderīgai izmantošanai. Pēdējos gados Latvijas valsts īstenotā izdevumu politika ir radījusi viedokli, ka no nodokļiem iekasētie finanšu līdzekļi netiek racionāli izlietoti sabiedrībai nozīmīgiem mērķiem. Visbeidzot masu medijos bieži izskanētie korupcijas skandāli valsts struktūrās attīsta sabiedrībā pastāvošo viedokli, ka kukuļdošana un nodokļu apiešana ir pieņemama mūsdienu parādība Latvijas mērogā.

Atgriežoties pie ēnu ekonomikas novērtējuma datiem, jāsecina, ka zemākais ēnu ekonomikas īpatsvars vērojams Austrijā, Luksemburgā un Nīderlandē. Luksemburga ir atzīta par ES bagātāko valsti, ņemot vērā Eurostat pieejamos datus par IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirkjspējas paritātes attiecības pret ES vidējo līmeni, kas tiek pieņemts par 100 %, apjoma indeksu. Luksemburgai 2011. gadā tas novērtēts ar 271, kas ir augstākais starp visām ES dalībvalstīm. Tas ir gandrīz 6 reizes lielāks nekā Bulgārijā, kas novērtēts ar 46, 129 - Austrijā, 131 - Nīderlandē, 58 - Latvijā. Saskaņā ar šo rādītāju Bulgārija ir nabadzīgākā ES dalībvalsts.

Visās uzrādītajās valstīs 2009. gadā attiecinot pret 2008. gadu ir novērojama ēnu ekonomikas pieaugums, ko var skaidrot ar 21. gadsimtā piedzīvoto pasaules finanšu krīzi, kuras pirmās pazīmes sāka parādīties jau 2007. gadā. Iemesli ēnu ekonomikas pieaugumam krīzes ietekmē ir cilvēku masveida pielāgošanās ekonomiskajiem apstākļiem, piemēram, meklējot iespējas pirkt preces un pakalpojumus par zemāku cenu. Iedzīvotāju vēlme iekonomēt sniedz iespēju plaukt kontrabandas biznesam. Taču vairumā gadījumos salīdzinot 2009. gada ar 2010. gada un turpmāko gadu datiem, ir novērojams ēnu ekonomikas samazinājums, kas skaidrojams ar valstu ekonomiskā stāvokļa uzlabošanos pēc krīzes. 2.3. attēlā ir vizuāli attēlots ēnu ekonomikas apjoma vidējie gadu rādītāji trim valstu grupām.

2.3. att. Ēnu ekonomikas apjoma vidējie rādītāji dažādu valstu grupām 2008. – 2013. gadā (procentuālais īpatsvars no valstu IKP)¹

¹ Schneider F. „Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline”, January 31, 2013., p. 5. Pieejams: Johanneses Keplera universitātes Ekonomikas katedras mājas lapā. http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf

Pirmajā grupā ir uzrādīti ES dalībvalstu ēnu ekonomikas īpatsvara no IKP vidējie rādītāji 2008. – 2013. gados, otro grupu veido Eiropas valstis, kuras nav ES sastāvā, - Horvātijas, Norvēģijas, Šveices un Turcijas gadu vidējie rādītāji, un trešās grupas: piecu pasaules augsti attīstīto valstu,- ASV, Austrālijas, Japānas, Jaunzēlandes, Kanādas, rādītāji. Šāda klasifikācija ir pielietota, lai parādītu, ka augsti attīstīto valstu grupas ēnu ekonomikas gadu vidējie rādītāji ir būtiski mazāki nekā pārējo divu grupu rādītāji. Eksperti un pētnieki to skaidro ar sekojošu pieņēmumu: jo attīstītāka ir valsts, jo ēnu ekonomika ir mazāka.

ES dalībvalstu ēnu ekonomikas vidējais rādītājs, salīdzinot 2008. gadu ar 2013. gadu, ir samazinājies par 0,8 procentpunktiem, t.i., no 19,2 % līdz 18,4 %. Četru Eiropas valstu rādītājs ir mazinājies no atzīmes 20,2 % līdz 18,9 %, tātad izmaiņas ir notikušas par 1,3 procentpunktiem. Visbeidzot piecu augsti attīstīto valstu grupas vidējais ēnu ekonomikas rādītājs ir sarucis par 1 procentpunktu jeb kopš 2008. gadā uzrādītā 9,8 % atzīmes, 2013. gadā tas samazināsies līdz 8,6 %. Var secināt, ka vislielākais ēnu ekonomikas īpatsvara samazinājums noticis tieši ES dalībvalstu grupā.

Aplūkojot uzrādītos datus 2.1. un 2.3. attēlos, var novērot, ka ēnu ekonomikai kopumā ir samazināšanās tendence, kas būs vērojama arī nākotnē, jo viena no ES prioritātēm ir ēnu ekonomikas izskaušana.

2.1.2. Ēnu ekonomikas indeksu salīdzināšana Baltijas valstīs

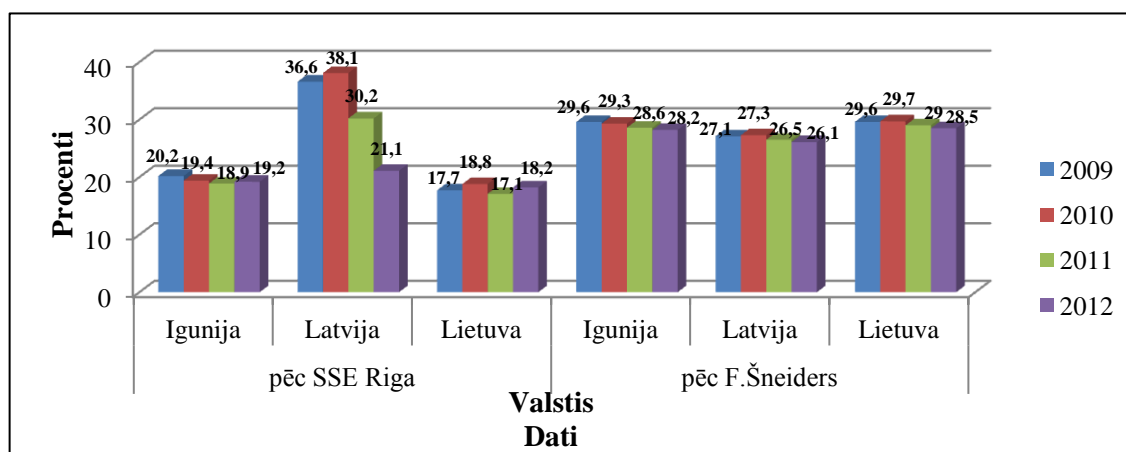
1.2. apakšnodaļā tika skaidrots, ka ēnu ekonomikas apjoma novērtēšanas rezultāti var atšķirties atkarībā no metodes, kura tiek lietota, aprēķinot ēnu ekonomiku valstī. Iepriekš aplūkotajā 2.1. attēlā tika analizēti F.Šneidera aprēķinātie dati pēc MIMIC metodes. Darba turpinājumā tiks salīdzināti F.Šneidera un Dr. A.Saukas un Dr. T.Putniņa sadarbībā ar SSE Rīga Ilgtspējīga biznesa centru aprēķinātie ēnu ekonomikas indeksi Baltijas valstīs laika posmā no 2009. līdz 2012. gadam, lai uzskatāmi parādītu rezultātu nesakritību (skat. 2.1. tabulu). SSE Rīga sagatavotais ēnu ekonomikas indekss veidots, izmantojot Igaunijas, Latvijas un Lietuvas uzņēmumu īpašnieku/vadītāju ikgadējo aptauju. Pētījumā tiek izmantots jēdziens „ēnu ekonomika”, runājot par ienākumiem no visām legāli saražotajām precēm un pakalpojumiem, kas tiek apzināti slēpti no valsts iestādēm¹.

¹ Putniņš T.J., Sauka A. Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 - 2012. SSE Rīga Ilgtspējīga biznesa centrs, 2013. gada maijs, 6., 8. lpp. Pieejams: Rīgas Ekonomikas augstskolas mājas lapā. - http://www.sseriga.edu/files/content/sseriga_enuekonomikasindekss_2009_2012.pdf

**Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs pēc SSE Riga un F.Šneidera
aprēķiniem 2009. – 2012. gadā (procentos no IKP)¹**

Valsts	Rezultāti ieguves avots	Gads			
		2009	2010	2011	2012
Igaunija	Ēnu ekonomikas indekss pēc SSE Riga	20.2	19.4	18.9	19,2
	Ēnu ekonomikas indekss pēc F.Šneidera	29.6	29.3	28.6	28,2
	Rezultātu nesakritība	9,4	9,9	9,7	9
Latvija	Ēnu ekonomikas indekss pēc SSE Riga	36.6	38.1	30.2	21,1
	Ēnu ekonomikas indekss pēc F.Šneidera	27.1	27.3	26.5	26,1
	Rezultātu nesakritība	9,5	10,8	3,7	5
Lietuva	Ēnu ekonomikas indekss pēc SSE Riga	17.7	18.8	17.1	18,2
	Ēnu ekonomikas indekss pēc F.Šneidera	29.6	29.7	29	28,5
	Rezultātu nesakritība	11,9	10,9	11,9	10,3
Videjā rezultātu nesakritība		10,3	10,5	8,4	8,1

Salīdzinot 2.1. tabulā uzrādītos rezultātus tiek secināts, ka, pirmkārt, pēc F.Šneidera lielākā ēnu ekonomika Baltijas valstīs ir bijusi Lietuvā, taču pēc A.Saukas veiktajiem aprēķiniem – Latvijā. Šī atšķirība skaidri ir redzama 2.4. attēlā.

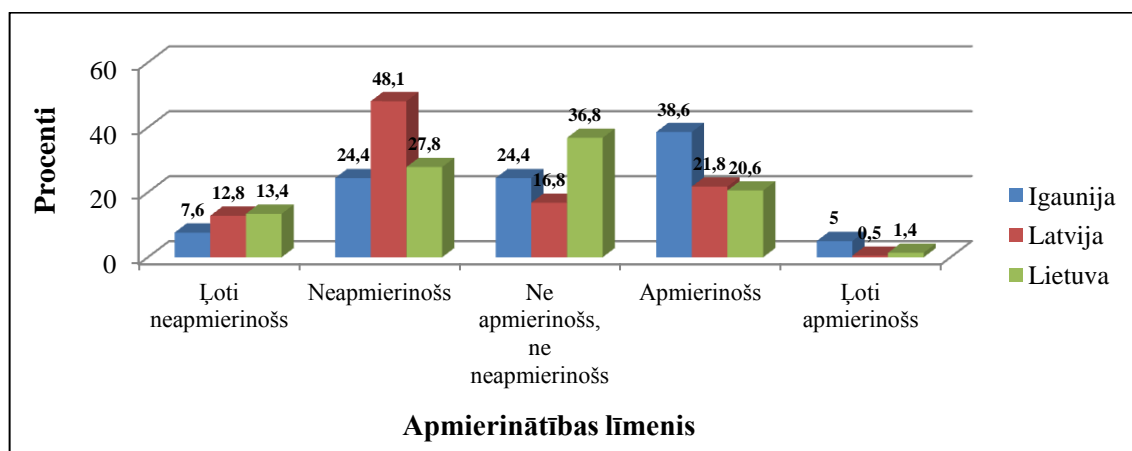
**2.4. att. Ēnu ekonomikas apjoms Baltijas valstīs pēc SSE Riga un F.Šneidera
aprēķiniem 2009. – 2012. gadā (procentos no IKP)²**

Pētījumā „Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 – 2012” Latvijas ēnu ekonomikas apjoma pārsvaru pār Igaunijas un Lietuvas skaidro ar to, ka veicot aptaujas, atklājies, ka uzņēmumi, kuri nav apmierināti ar nodokļu sistēmu vai valdību, vairāk iesaistās

¹ Schneider F. „Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline”, January 31, 2013., p. 5. un Putniņš T.J., Sauka A. Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 - 2012. SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centrs, 2013. gada maijs, 12. lpp.

² Autores veidota tabula balstoties uz 2.1. tabulu

ēnu uzņēmējdarbībā, savukārt tie, kas ir apmierināti, to dara mazāk¹. Šī secinājuma pierādījumam, 2.5. attēlā ir attēloti pētījuma ietvaros iegūtie rezultāti par uzņēmēju attieksmi pret nodokļu sistēmu.

2.5. att. Apmierinātība ar valdības nodokļu politiku Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, 2012. gads²

Pēc 2.5. attēla var secināt, ka uzņēmumi Igaunijā ir visapmierinātākie ar nodokļu sistēmu, mazāk apmierināti ir Lietuvā un visneapmierinātākie Latvijā. Kopumā 60,9 % Latvijas uzņēmēju valdības nodokļu politiku vērtējuši ļoti neapmierinoši vai neapmierinoši.

Iemels negatīvai attieksmei pret nodokļu sistēmu Latvijā varētu būt meklējams tajā, ka 2010. gadā tika ieviests nekustamā īpašuma nodoklis un 2011. gadā tika celta PVN likme no 21 % līdz 22 %. Iedzīvotāji nodokļu likmju paaugstināšanu un jauna nodokļa ieviešanu uztvēra ļoti negatīvi. Vairums iedzīvotāju uzskatīja, ka nodokļi nedrīkst tikt pielietoti kā instruments valsts budžeta palielināšanai, ja nesen ir piedzīvota finanšu krīze, kas bija trieciens lielai sabiedrības daļai, uzņēmējdarbībai un valsts ekonomikai kopumā. Taču jau 2012. gadā PVN likme tika samazināta līdz 21 %. Nodokļa jautājuma risināšanai varētu īstenot tādas pasākumus kā nodokļu politikas stabilizēšana (retāk mainīt iekasēšanas kārtību un nodokļu likmes), „godīgāku” nodokļu noteikšana no uzņēmēju un darbinieku viedokļa, un lielākas nodokļu tērēšanas pārskatāmības nodrošināšana³.

Nevar prognozēt, kādi turpmāk būs viedokļi šajā jautājumā, taču skaidrs ir viens, - nodokļu paaugstināšana un jaunu ieviešana tikai veicinās cilvēku negatīvo attieksmi šajā jautājumā un cilvēku tendenci darboties ēnu ekonomikā. Šajā kontekstā var minēt 2010. gada septembrī stājušos spēkā LR Mikrouzņēmuma nodokļa likumu, kas stimulēja uzņēmējus darboties legālajā ekonomikā. Mikrouzņēmuma priekšrocība ir samazinātais uzņēmuma

¹ Putniņš T.J., Sauka A. Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 - 2012. SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centrs, 2013. gada maijs, 37. lpp. Pieejams: Rīgas Ekonomikas augstskolas mājas lapā. - http://www.sseriga.edu/files/content/sseriga_enuekonomikasindekss_2009_2012.pdf

² Turpat, 29. lpp.

³ Turpat, 37. lpp.

nodoklis, kas ir 9 %, tas ir par 6 procentpunktiem mazāks kā uzņēmuma ienākuma nodoklis. Pēc VID statistikas datiem, laika posmā no 2010. gada septembra līdz 2012. gada 1. jūlijam ir reģistrēti 21 984 mikrouzņēmumi¹. Daudzi izmantoja iespēju pāriet no neoficiālās uz legālo ekonomiku. Būtiskākie iemesli, reģistrējot sevi kā mikrouzņēmumu, ir vēlme legalizēt savu uzņēmējdarbību un ieņēmumus, vēlēšanās izkļūt no ēnu biznesa, kā arī iespēja maksāt mazākus nodokļus. Uz deputātes Elīnas Siliņas priekšlikumu samazināt mikrouzņēmumu maksimāli pieļaujamā apgrozījuma sliekšni no pašreizējiem 70 000 latu līdz 40 000 latu gadā un mikrouzņēmuma nodokļa likmi paaugstināt no pašreizējiem 9 % līdz 15 % no apgrozījuma, LTRK valdes priekšsēdētājs Jānis Endziņš izteicis viedokli: „ja tiks atbalstīts deputātes Elīnas Siliņas priekšlikums, tad šāds solis būtu izteikti negatīvs signāls Latvijas mazajai uzņēmējdarbībai un potenciālajiem uzņēmējdarbības uzsācējiem, turklāt sekmētu ēnu ekonomikas sektoru pametušos uzņēmējus tajā atgriezties².” Šī priekšlikuma atbalstīšana, pēc autores domām, būtu kā pakāpšanās par vairākiem soļiem atpakaļ uzņēmējdarbības veicināšanā, atbalstīšanā un nelegālās uzņēmējdarbības legalizēšanā.

Pamatojoties uz pētījumā iegūtajiem rezultātiem un izteiktiem secinājumiem, var apgalvot, ka Latvijas uzņēmumi vairāk iesaistās ēnu uzņēmējdarbībā, jo tie ar esošo nodokļu sistēmu ir vairāk neapmierināti nekā Igaunija un Lietuva.

Otrkārt, atsaucoties uz minēto pētījumu rezultātu atšķirību, autore nonāca pie nākamā slēdziena, ka starpība starp rezultātiem ir vairāk kā 9 procentpunkti, izņemot 2011. un 2012. gadus, kur ēnu ekonomika Latvijā pēc abām metodēm atšķiras tikai par 3,7 un 5 procentpunktiem. Treškārt, ja Lietuvā un Igaunijā F.Šneidera rezultāti ir lielāki nekā A.Saukas sniegtie, tad Latvijas novērtējumos rezultāti ir pretēji neskaitot 2012. gada datus. Aprēķinot rezultātu nesakritības vidējos rādītājus gadu griezumā, izriet, ka 2009. gadā vidēji rezultāti atšķīrās par 10,3 procentpunktiem, 2010. gadā par 10,5 procentpunktiem, 2011. gadā – 8,4 procentpunktiem un 2012. gadā – 8,1. Ar šo nelielo salīdzināšanas piemēru tika parādīts, ka, izmantojot dažādas metodoloģijas, var iegūt dažādus rezultātus, kas var atšķirties pat par vairāk kā 10 procentpunktiem.

Kopumā, vērtējot Latvijas situāciju, jāsecina, ka ēnu ekonomika ir samilzusi problēma un tā sasniegusi iespaidīgus apjomus. Taču viens no svarīgākajiem SSE Riga ziņojuma konstatētajiem faktiem ir tāds, ka Latvijā 2012. gadā ēnu ekonomikas līmenis ievērojami samazinājās. Tas nozīmē, ka ēnu ekonomikas līmenis Latvijā turpināja samazināties otro gadu

¹ LR Labklājības ministrijas informatīvais ziņojums „Par Mikrouzņēmuma nodokļa likuma praktiskās īstenošanas gaitu un rezultātiem no 2010. gada 1. septembra līdz 2012. gada 30. jūlijam”. 2012.gada septembris, 6. lpp. Pieejams: LR Ministru kabineta mājas lapā. - www.mk.gov.lv/doc/2005/LMZino_120912.2140.doc

² LETA „Endziņš: Paaugstinot mikrouzņēmuma nodokli, ēnu ekonomikā atgriezīsies miljoniem”. 2013. gada 8.marts. Pieejams: laikraksta „Diena” mājas lapā. - <http://www.diena.lv/latvija/viedokli/endzins-paaugstinot-mikrouzņēmuma-nodokli-enu-ekonomika-atgriezīsies-miljoniem-latu-13997551>

pēc kārtas, un rezultātā ēnu ekonomikas līmenis Latvijā, izteikts procentos no IKP, 2012. gadā pret 2011. gadu samazinājās par 9,1 procentpunktiem un bija gandrīz tādā pašā līmenī kā kaimiņvalstīs Igaunijā un Lietuvā. Saskaņā ar aplēsēm 2012. gadā ēnu ekonomikas līmenis Igaunijā un Lietuvā bija attiecīgi 19,2 % un 18,2 % no IKP, savukārt līmenis Latvijā bija 21,1 % no IKP¹. Pētījumā izteikts viedoklis, ka nesenā krīze Latviju skāra smagāk kā Igauniju un Lietuvu, tieši tāpēc ēnu ekonomikas apjoms palielinājies krīzes iespaidā, jo tā bijusi dabiska reakcija uz izveidojušos situāciju valstī. Atlabstot ekonomikai un īstenojot pasākumus, kas vērsti uz ēnu ekonomikas apjoma samazināšanu Latvijā, notikušas pozitīvas izmaiņas šajā jautājumā.

Lai gan situācija ir manāmi uzlabojusies, taču nevar uzskatīt, ka novērtētie ēnu ekonomikas lielumi atbilst realitātei. Izsakot kritiku, nepieciešams akcentēt, ka A.Saukas, T.J.Putniņa un SSE Riga novērtējumi nav ietvēruši ēnu ekonomikas melno daļu, apzinot arī to, ēnu ekonomika, pēc dažu ekspertu domām, varētu pārsniegt 40 vai pat 50 % atzīmi.

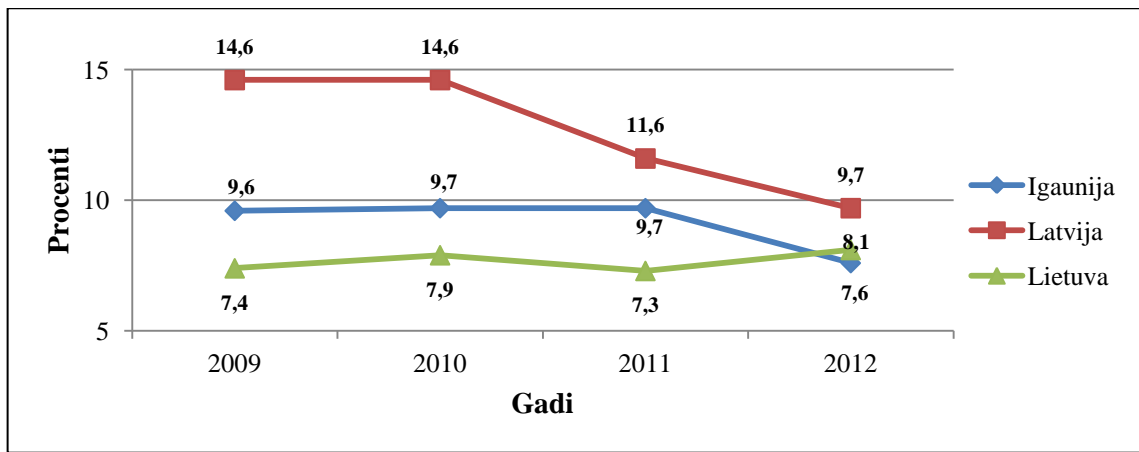
2.1.3. Neregistrētās nodarbinātības un „aplokšņu algu” novērtējums Baltijas valstīs

Latvijā par „aplokšņu algu” apjomiem nav veikti specializēti pētījumi, bet ir pieejami dažādi pētījumi par ēnu ekonomiku, kas ietver sevī neregistrēto nodarbinātību un izsniegto „aplokšņu algu” apzināšanu.

2007. gadā ar ES līdzfinansējuma palīdzību tika izstrādāts pētījums „Neregistrētās nodarbinātības novērtējums”. Tajā tika sniegts neregistrētās nodarbinātības skaitliskais novērtējums, identificēti tās iemesli un veicinošie faktori. Pētījuma gaitā tika konstatēts, ka neregistrētās nodarbinātības līmenis Latvijā 2006. gadā ir bijis relatīvi augsts. Gadā vidēji katrs ceturtais Latvijas strādājošais (24 %) tika nodarbināts bez darba līguma un/ vai ar „aplokšņu algu”, bet nodarbināto skaits, kuri strādā ar darba līgumu papildus saņemot „aplokšņu algu”, bijis 12,7 %.

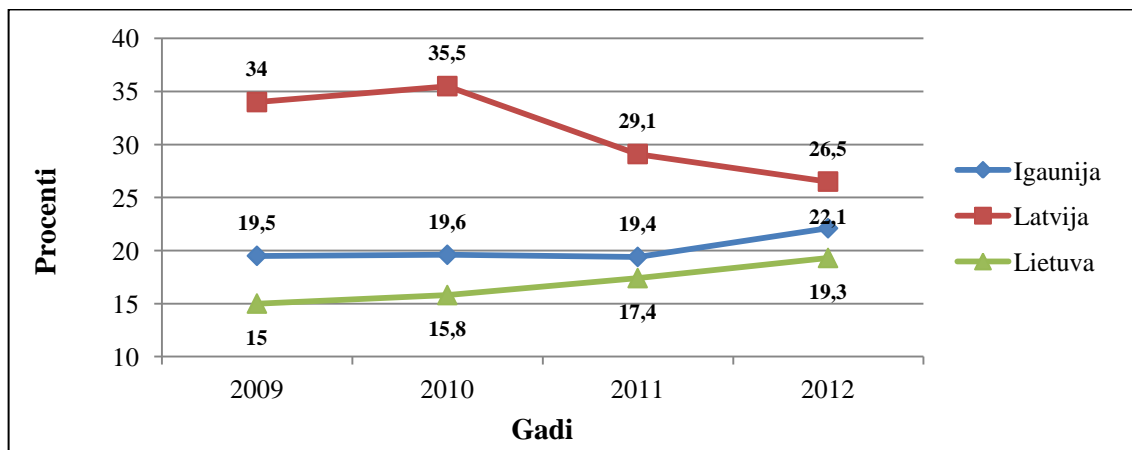
Ir veikti arī citi pētījumi, lai izmērītu ēnu ekonomikas izplatību. Iepriekš tika pieminēts „Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 – 2012” un, atsaucoties uz šo pētījumu, turpinājumā tiks vizuāli attēlotas diagrammas, kurās būs apskatāmas Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neuzrādīto darbinieku skaita (skat. 2.6. attēlu) un „aplokšņu algu” procentuālā lieluma no faktiskajām algām (skat. 2.7. attēlu) izmaiņas četru gadu laikā.

¹ Putniņš T.J., Sauka A. Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 - 2012. SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centrs, 2013. gada maijs, 35. – 36. lpp. Pieejams: Rīgas Ekonomikas augstskolas mājas lapā. - http://www.sseriga.edu/files/content/sseriga_enuekonomikasindekss_2009_2012.pdf

2.6. att. Neuzrādīto darbinieku skaits 2009. – 2012. gadā
(procentos no faktiskā darbinieku skaita)¹

Latvijā ir visaugstākais neuzrādīto darbinieku skaita līmenis. Pozitīvā iezīme, ka 2012. gadā Latvijā šis rādītājs ir samazinājies par 1,9 procentpunktiem. Autore uzskata, ka galvenais iemesls samazinājumam ir Latvijā īstenotais „Pasākumu plāns neregistrētās nodarbinātības mazināšanai 2010. - 2013.gadam”. Pasākumi ir sadalīti četros rīcības virzienos: neregistrētās nodarbinātības kontroles mehānisma efektīvizēšana, negodīgas konkurences mazināšana, sodu politikas pārskatīšana attiecībā uz neregistrēto nodarbinātību un sabiedrības informēšana un izglītošana par neregistrētās nodarbinātības negatīvajām sekām². Neuzrādīto darbinieku skaits Igaunijā ir samazinājies par 2,1, bet Lietuvā palielinājies par 0,8 procentpunktiem.

2.7. att. „Aploksņu algu” apjoms Baltijas valstīs 2009. – 2012. gadā
(procentos no faktiskajām algām)³

¹ Putniņš T.J., Sauka A. Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 - 2012. SSE Rīga Ilgtspējīga biznesa centrs, 2013. gada maijs, 16. lpp. Pieejams: Rīgas Ekonomikas augstskolas mājas lapā. - http://www.sseriga.edu/files/content/sseriga_enuekonomikasindekss_2009_2012.pdf

² LR Labklājības ministrija „Neregistrētā nodarbinātība”. Pieejams: LR Labklājības ministrijas mājas lapā. - <http://www.lm.gov.lv/text/412>

³ Putniņš T.J., Sauka A. Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 - 2012. SSE Rīga Ilgtspējīga biznesa centrs, 2013. gada maijs, 17. lpp. Pieejams: Rīgas Ekonomikas augstskolas mājas lapā. - http://www.sseriga.edu/files/content/sseriga_enuekonomikasindekss_2009_2012.pdf

2.7. attēlā ir uzrādīti rezultāti par aplokšņu algu apjoma procentuālo īpatsvaru no faktiskajām algām jeb vidējās algas daļa procentos, kuru uzņēmēji reāli maksā, bet slēpj no valsts. Eksperti apgalvo, ka „treknajos laikos” bijusi vērojama tendence samazināties „aplokšņu algām”. Situācija krasi mainījās sākoties krīzei, kad sekoja budžeta konsolidācija un nodokļu palielināšana. Laika posms starp 2008. gadu un 2010. gadu iezīmējās ar tendenci – izdzīvot, nevis dzīvot. Cilvēku pirktspēja strauji samazinājās, daudzi uzņēmumi bijī spiesti „apcirt” tēriņus konkurētspējas palielināšanai vai pārtraukt savu darbību vispār, jo nespēja segt visus izdevumus. Viens no risinājumiem bija apiet nodokļu nomaksu, izsniedzot „aplokšņu algas”, kuru apjoms kopš piedzīvotās krīzes pieauga.

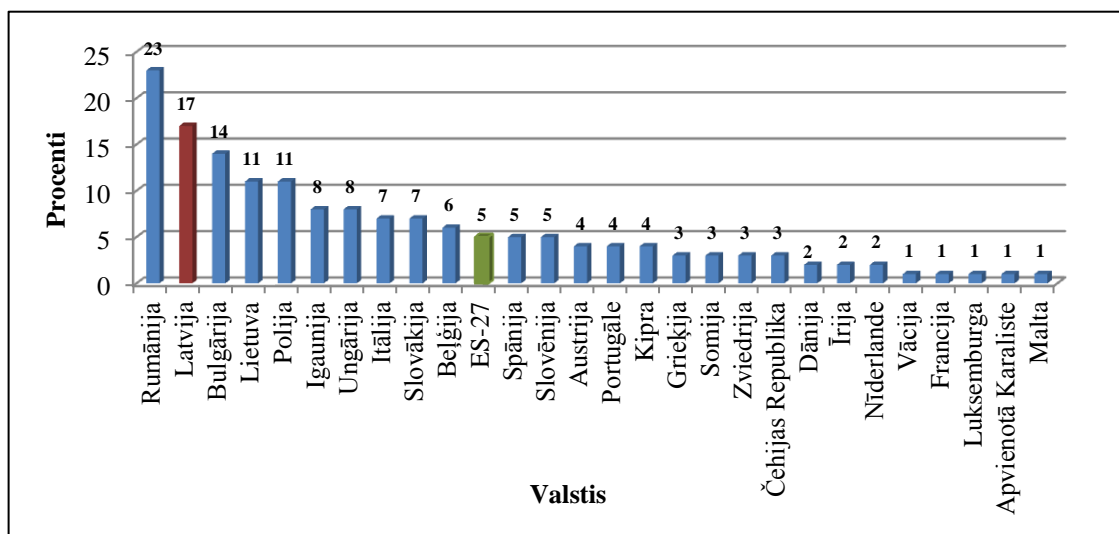
Dati liecina, ka Latvijas uzņēmumi joprojām lielu daļu no algām izmaksā neuzrādītās jeb „aplokšņu” algas veidā, taču 2012. gadā tikai Latvijai ir izdevies samazināt „aplokšņu algu” līmeni, pārējo valstu iegūtie dati liecina par pretējo. Latvijas gadījuma ir vērts atkārtoti pieminēt „Pasākumu plānu neregistrētās nodarbinātības mazināšanai 2010.-2013.gadam”, kas ir veicinājis un uzlabojis valsts institūciju, pārsvarā VID un VDI, darbību „aplokšņu algas” problēmas konstatēšanā un apkarošanā.

Joprojām aktuāls ir jautājums, kāpēc Latvijā salīdzinājumā ar pārējām Baltijas valstīm ir tik augsts aplokšņu algu apjoms? Bieži vien kā viens no ietekmējošiem iemesliem tiek minēta pielietojamā nodokļu sistēma. Eurostat jaunākie pieejamie dati liecina, ka kopējais nodokļu slogs, kas jānomaksā darba devējam un darba ņēmējam 2011. gadā, izteikts procentos no kopējām darbaspēka izmaksām zemo algu saņēmējiem, Latvijā bija 43,5%, Lietuvā 38,9%, Igaunijā vismazāk un tas ir 38,8 %. Nepieciešams atzīmēt, ka godprātīgam Latvijas darba ņēmējam nākas šķirties no gandrīz trešdaļas savu ienākumu, kas ir spēcīgs arguments par labu tieksmei izvairīties vismaz no daļas nodokļu, Lietuvā gandrīz no ceturtās daļas, Igaunijā līdz 21 % no darba samaksas (balstās uz 2. pielikumā autores veiktajiem aprēķiniem). Tādējādi nodokļu slogu, kas gulstas uz darbaspēka izmaksām, var saukt par būtiskāko no iemesliem „aplokšņu algu” ievērojamam īpatsvara kāpumam.

2.1.4. „Aplokšņu algu” saņēmēju īpatsvars ES

2007.gada oktobrī tika publiskots Eiropas Komisijas ziņojums „Nedeklarētais darbs Eiropas Savienībā”. Pētījuma ietvaros laika posmā no 2007. gada 25.maija līdz 30.jūnijam tika veikta ES iedzīvotāju anketēšana, lai noskaidrotu cilvēku iesaistīšanos nedeklarētajā nodarbinātībā un tās atbalstīšanā. No minētā pētījuma sniegtajiem rezultātiem tiks izmantota apkopotā

informācija par jautājumu, cik no ES dalībvalstīs strādājošo personu pēdējo 12 mēnešu laikā bija saņēmušas visu vai daļu algas aploksnē (skat. 2.8. attēlu).

2.8. att. ES dalībvalstīs strādājošās personas, kuras ir saņēmušas „aploksņu algu” pēdējo 12 mēnešu laikā 2006. un 2007. gadā (procentuālais īpatsvars no kopējā strādājošo personu skaita valstī)¹

Tika noskaidrots, ka ES vidējais rādītājs ir bijis 5 %. Noteikti jāuzsver, ka „aploksņu algu” izplatība dažādās valstīs ievērojami atšķirās. Vācijā, Francijā, Luksemburgā, Maltā un Lielbritānijā šis rādītājs bija 1 %, taču augstākais rādītājs Rumānijā, t.i., 23 %. Salīdzinoši augsti rādītāji vērojami Latvijai (17 %), Bulgārijai (14 %), Polijai un Lietuvai (11 % katrai). Visās Centrālās un Austrumeiropas valstīs, izņemot Čehiju (3 %) un Slovēniju (5 %), personu īpatsvars, kuras bija saņēmušas „aploksņu algas”, ievērojami pārsniedza ES vidējo rādītāju².

Viens no izskaidrojumiem, kāpēc vienās valstīs „aploksņu algu” saņemšanas īpatsvars ir lielāks nekā citās valstīs, ir meklējams likumsakarībā, – jo lielāka ir atšķirība darbaspēku izmaksu oficiālajā ekonomikā un pēcnodokļu ieņēmumos, jo lielāka ir tieksme apiet šo starpību un darboties ēnu ekonomikā³. Šī starpība ir atkarīga no nodokļu lielumiem, tomēr svarīgi ir skatīt ne tikai nodokļu nastu, bet arī vidējās darba samaksas līmeni valstī. Šī apgalvojuma pierādīšanai autore izmantoja gada vidējās bruto darba samaksas un nodokļa sloga datus par 2006. gadu valstīm, kurās ir bijis lielākais un mazākais strādājošo personu īpatsvars no kopējā strādājošo personu skaita, kuras ir saņēmušas aploksņu algas (skat. 2.2. tabulu). Visu ES dalībvalstu minētie dati skatāmi 4. un 5. pielikumā.

¹ European Commission „Undeclared Work in the European Union”, Report. - Eurobarometer. October 2007., p. 30. Pieejams: Eiropas Komisijas mājas lapā. - http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_284_en.pdf

² Turpat, p. 29.

³ Brēķis E. „Vai ēnu ekonomikas apjomam jāsamazinās pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai”. - Latvijas Universitātes raksti 702. sējums. Ekonomika, V. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2006., 48. lpp

**Gada vidējā bruto darba samaksa un nodokļu slogs personām ar zemiem ienākumiem
(darbaspēka izmaksu nodokļu slogs) 2006. gadā¹**

Valsts/ rādītāji	Gada vidējā bruto darba samaksa (EUR)	Nodokļu slogs (% no darbaspēka izmaksām)
Rumānija	3 937.8	42.2
Latvija	5 366.8	41.8
Bulgārija	2 269.1	31.5
Malta	15 564.0	18.6
Apvienotā Karaliste	42 739.8	30.6
Francija	30 827.5	45.5

Valstīs, kurās bijis liels „aploksņu algu” saņēmēju īpatsvars, gada vidējo bruto darba samaksu lielumi atšķirās vairākas reizes, salīdzinot ar valstīm, kurās saņēmēju īpatsvars bijis mazākais. Piemēram, Francijā un Rumānijā nodokļu slogs, kas izteiks procentos no kopējām darbaspēka izmaksām, pārsniedza 40 %, taču salīdzinot gada vidējo bruto darba samaksu, to atšķirība bijusi gandrīz astoņas reizes. Tas norāda uz to, ka abās valstīs nodokļu slogs ir liels, taču reālā summa, kuru saņem darba ņēmējs Rumānijā, ir vairākkārtīgi mazāka nekā Francijā. Autores izdarītais secinājums, ka nodokļos tiek nomaksāta liela daļa darbaspēka izmaksu, taču svarīgāk ir izvērtēt darba samaksas lielumu, no kura tas izmaksāts. Mazāk attīstītajās valstīs ienākumu līmenis ir daudz zemāks, tāpēc darba devēji un darba ņēmēji vairāk cenšas izvairīties no nodokļu nomaksas.

Jāpiebilst, ka pētījuma gaitā tika noskaidrota sekojoša iezīme: Kontinentālajā Eiropā un Ziemeļvalstīs aploksņu algas galvenokārt izmanto, lai maksātu par virsstundām vai cita veida papildus darbu, turpretim Austrumeiropas un Dienvideiropas valstīs šāda veida maksāšanas veids tiek izmantots ne tikai, lai atlīdzinātu par nostrādātajām virsstundām. Lielākais segments darbinieku saņem aploksņu algas par patstāvīgo darbu vai par patstāvīgo un virsstundas darbu kopā. Vidēji darbinieki saņem aptuveni divas piektdaļas no kopējās izmaksātās algas aploksņu algas veidā. Visaugstākais šāda atalgojuma rādītājs ir Austrumu un Centrālās Eiropas valstīs, kurās aploksņu algas veidā saņem aptuveni pusi no kopējās izmaksātās algas. Zemākie rādītāji ir Kontinentālās un Ziemeļeiropas valstīs².

Pētījums ir veikts 2007. gadā un iespējams, ka šīsdienas situācija ir savādāka, taču šo datu izmantošanas mērķis bija parādīt, ka problēmas esamība ir vērojama visās ES

¹ Eurostat data „Average annual gross earnings by economic activity”, „Tax rate on low wage earners: Tax wedge on labour costs”. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

² European Commission „Undeclared Work in the European Union”, Report. - Eurobarometer. October 2007., p. 31. Pieejams: Eiropas Komisijas mājas lapā. - http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_284_en.pdf

dalībvalstīs. Tomēr pārāk mazais aptaujāto skaits visticamāk neliecina par iegūto rezultātu augsto objektivitāti, jo pētījumā kopējais iesaistīto ES iedzīvotāju skaits bija 26775 respondenti.

Autore uzskata, ka reālais „aplokšņu algu” apjoms un darbinieku daudzums, kas tās saņem, ir daudz lielāks un par iemeslu tam var minēt jau iepriekš pieminēto cenšanos izvairīties no nodokļu nomaksas ievērojamās starpības starp bruto un neto algas dēļ. Par aplokšņu algu patieso īpatsvaru valstu mērogā var būt tikai aptuvena nojausma, taču skaidrs ir viens,- ēnu ekonomikai arī nākotnē būs tendence samazināties. Valdības apzinās, ka tās esamība negatīvi ietekmē valsts ekonomisko stāvokli un vispārīgo valsts prestižu, tādēļ cenšas to izskaust, liekot šķēršļus tās izplatībai un eksistencei.

2.2. Ēnu ekonomikas radītās sekas

2.2.1. Ēnu ekonomikas un „aplokšņu algu” seku vērtējums

Runājot par ēnu ekonomiku, vairums gadījumos uz to atsaucas kā uz problēmu, kas rada negatīvas sekas. Jāatzīst, ka ilgā laika periodā tā rada virkni negatīvu efektu, turpretī īsā laika periodā tā var kalpot par pagaidu patvērumu no pastāvošām ekonomiskām problēmām¹ un labvēlīgi ietekmēt tautsaimniecībā notiekošos procesus. Lai apstiprinātu šo izteikumu, tiks uzskaitītas vairāku profesoru izdalītās ēnu ekonomikas radītās **pozitīvās sekas**.

Vācijas ekonomikas profesors Dieters Kassels (Dieter Cassel) akcentē, ka ēnu ekonomikai ir trīs ēnu ekonomikas stabilizējošās īpašības, kas atstāj pozitīvas sekas uz valsts ekonomiku un sabiedrību. Šīs sekas ir:

1. *Darbība ēnu ekonomikā kalpo kā pagaidu risinājums.* Ēnu ekonomika kā ekonomiskā smērviela (angļu valodā – *economic lubricant*), kad aktivitātes var tikt pārvietotas starp oficiālo un neoficiālo ekonomiku². Te var minēt situāciju, kad noteiktu šķēršļu dēļ (piemēram, sarežģītas birokrātiskās procedūras) noteiktas saimnieciskās darbības izvēlās veikt ēnu ekonomikā, taču valdībai atvieglot un uzlabot šos apstākļus, saimnieciskās darbības veicēji pārnāk oficiālajā ekonomikā.

2. *Darba vietu nodrošināšana un ekonomisko grūtību pārvarēšanas iespējamība.* Ēnu ekonomika var kalpot kā sociālais mierinātājs (angļu valodā – *social mollifier*). Reizēm darbība ēnu ekonomikas ietvaros spēj sniegt darba vietas un ienākumus, kā arī ļaut izbēgt no nabadzības gadījumos, kad oficiālā ekonomika to nespēj. Piemēram, ja oficiālajā sektorā

¹ Brēķis E. „Vai ēnu ekonomikas apjomam jāsamazinās pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai”. - Latvijas Universitātes raksti 702. sējums. Ekonomika, V. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2006., 52. lpp

² Cassel D., Cichy E.U. „Explaining the Growing Shadow Economy in East and West: A Comparative Systems Approach”. - Academic Journal, Comparative Economic Studies. 1986., p. 34

darba piedāvājums nevar apmierināt pieprasījumu, cilvēki meklē jebkuru iespēju atrast darbu un gūt ienākumus, un darbība ēnu ekonomikā var sniegt šādu iespēju.

3. *Pozitīva ietekme uz oficiālo ekonomiku.* Ēnu ekonomika var būt kā iebūvēts stabilizators (angļu valodā – *built-in-stabilizer*). Daļa ēnu ekonomikā iegūto ienākumu tiek tērēti oficiālajā ekonomikā. Nepieciešams piezīmēt, ka ēnu ekonomikas pieaugums pozitīvi ietekmēs oficiālo ekonomiku¹. Bet daļa iegūto ienākumu tiek legalizēta, izmantojot naudas atmazgāšanas shēmas un noguldīta bankās.

Kā atzīst D.Kassels, tad nepieciešamība cīnīties ar ēnu ekonomiku rodas tikai tad, kad tās izaugsme ir ļoti augsta salīdzinājumā ar oficiālo ekonomiku. Ja galvenie politiskie faktori, piemēram, bezdarba un inflācijas rādītāji, tiek fundamentāli ietekmēti un izkropļoti, tad problēma ir kļuvusi nopietna².

Papildinot ir nepieciešams minēt RTU profesores Ausmas Orlovskas rakstā „Atsevišķi ēnu ekonomikas aspekti Latvijā” uzskaitītās ēnu ekonomikas izraisītās pozitīvās sekas. A. Orlovska atzīmē, ka īslaicīgi ēnu ekonomika var pozitīvi ietekmēt ekonomiku. Ēnu ekonomikas sekas:

4. *Ātrāka reaģēšana uz tirgus izmaiņām.* Ēnu ekonomikas uzņēmumi var ātrāk reaģēt uz tirgus izmaiņām, radot jaunus izstrādājumus, pēc kuriem ir pieprasījums, nemaksājot nodokļus un neievērojot pastāvošo likumdošanu.

5. *Preces un pakalpojumi par zemākām cenām.* Ēnu ekonomikas uzņēmumi var pārdot preces par zemākām cenām. Tirgū, kur precēm ir iespēja ienākt nelikumīgā ceļā, tās ir lētākas, kas ļauj izdzīvot cilvēkiem ar zemiem ienākumiem un tiem, kas dzīvo uz nabadzības robežas.

6. *Iespēja tiem, kas nevar darboties oficiālajā ekonomikā.* Ēnu ekonomikā var realizēt savas iespējas cilvēki, kuri dažādu iemeslu dēļ nevar piedalīties oficiālajā ekonomikā (imigranti, invalīdi, bezdarbnieki, bezpajumtnieki, bērni)³.

Ekonomists Vito Tanzi pasvītro, ka no ēnu ekonomikas esamības var rasties nopietnas **negatīvas sekas**. Zemāk tiks uzskaitītas un paskaidrotas sešas galvenās autora izceltās ēnu ekonomikas radītās sekas:

1. *Netaisnīguma pastāvēšana.* Vieni indivīdi pērk un pārdod dārgākas preces un pakalpojumus, jo cenā ir iekļauti nodokļi. Savukārt citi indivīdi iegādājas un pārdod līdžīgas, bet lētākas preces un pakalpojumus, kuru cenā nav iekļauti nodokļi un kas ražoti ēnu ekonomikā. Tie, kas darbojas oficiālajā ekonomikā maksā nodokļus, kamēr tie, kas darbojas ēnu ekonomikā, nemaksā. Tas padara ekonomisko sistēmu negodīgu un netaisnīgu.

¹ Cassel D., Cichy E.U. „Explaining the Growing Shadow Economy in East and West: A Comparative Systems Approach”. - Academic Journal, Comparative Economic Studies. 1986., p. 34

² Turpat, p. 35

³ Orlovska A. „Atsevišķi ēnu ekonomikas aspekti Latvijā”. - Latvijas Universitātes raksti 671. sējums. Ekonomika, III. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2004., 256. - 257. lpp

2. *Negodīgas konkurences veidošanās.* Ēnu ekonomikas eksistence ietekmē tirgus sistēmu un konkurenci. Tā izpaužas negodīgā konkurencē starp uzņēmumiem, kuri darbojas oficiālajā ekonomikā un ievēro nodokļu un reglamentējošās saistības, un uzņēmumiem, kuri darbojas ēnā un neievēro šīs saistības. Jo īpaši šī netaisnība pieaug ar nodokļu un regulējumu sloga pieaugumu ekonomikā.

3. *Nodokļu sloga paaugstināšanās.* Ēnu ekonomika ietekmē nodokļu sistēmu. Ja liela daļa valsts ekonomikas darbojas ēnā, neizpildot savas nodokļu saistības un joprojām turpinot izmantot publiskos pakalpojumus¹, valdība, lai kompensētu zaudējumus, var paaugstināt nodokļu likmes. Tie, kas iepriekš ir maksājuši nodokļus, var to uztvert kā negodīgu rīcību un nolemt turpmāk apiet nodokļu nomaksu. Beigu beigās sabiedrībai ir jāmaksā par ēnu ekonomiku, saņemot sabiedriskos pakalpojumus mazākā apjomā un kvalitātē.

4. *Ekonomisko rādītāju izkropļošana.* Ēnu ekonomikas aktivitātes tiek apzināti slēptas un mēdz sagrozīt patieso valsts ekonomisko stāvokli. Valsts nacionālo ienākumu statistika, attīstības tempi, nodokļu slogs, bezdarba līmenis, produktivitāte un citi rādītāji var tikt ievērojami sagrozīti. Izkropļotie mainīgie, kuri tiek ņemti vērā, izstrādājot un īstenojot valsts politiku, var novest pie tā, ka tiek īstenota nepareiza, realitātei nepiemērota politika² un risināti nepareizi jautājumi. Piemēram, statistiskas datus uzrādās liels bezdarbs un valdība novirza lielus finanšu līdzekļus bezdarbnieku apmācības programmām. Tomēr realitātē bezdarbnieku skaits nav tik liels, jo ievērojams skaits bezdarbnieku strādā neoficiāli un nav ieinteresēti piedalīties augstākminētajās programmās. Rezultātā nauda ir novirzīta pareizajiem mērķiem, taču programmas efektivitāte nerasniedz vēlamos rezultātus.

Visbiežāk minētais ēnu ekonomikas kaitējums ir:

5. *Plānoto valsts budžeta ieņēmumu samazinājums.* Ja ēnu ekonomikas pieaugumu ir izraisījis kopējā nodokļu sloga kāpums, tas var novest pie nodokļu ieņēmumu samazināšanās, ļoti iespējams, arī pie budžeta deficīta vai pie nodokļa sloga pieauguma. Tāpēc ēnu ekonomikas pieaugumu var uzskatīt par indivīdu atbildes reakciju, kuri jūtas pārslogoti ar nodokļiem³, kā rezultātā samazinās plānotie budžeta ieņēmumi.

Izmantojot F.Šneidera novērtējumus par ēnu ekonomikas apjomiem un LR Centrālās statistikas pārvaldes datus par IKP faktiskajās cenās Latvijā laika posmā no 2003. līdz 2012. gadam, autore aprēķināja aptuveno naudas līdzekļu daudzumu, kas atspoguļo neoficiālās tautsaimniecības īpatsvaru Latvijā (skat. 2.3. tabulu).

¹ Tanzi V. „The Shadow Economy, Its Causes and Its Consequences”, Edited lecture given at the “International Seminar on the Shadow Economy Index in Brazil”, Brazilian Institute of Ethics in Competition, Rio de Janeiro, March 12, 2002., p. 10. - 11. Pieejams: The Brazilian Institute for Ethics in Competition mājas lapā. http://www.etc.org.br/user_file/shadowEconomy/03_Artigo_Tanzi_Shadow_Economy.pdf

² Turpat, p. 11 - 12

³ Schneider F. „Shadow Economy”. - Shadow Economy Encyclopedia. Austria, Johannes Kepler University Linz Department of Economics. June 2002., p.31

Ēnu ekonomikā apgrozāmo finanšu līdzekļu daudzums Latvijā no 2003. līdz 2012. gadam¹

Gads	Ēnu ekonomikas apjoms (procentuālais īpatsvars no IKP)	IKP faktiskajās cenās (miljardos latu)	Ēnu ekonomikas naudas līdzekļu daudzums (miljardos latu)
2003	30,4	6,37	1,94
2004	30	7,42	2,23
2005	29,5	9	2,66
2006	29	11,13	3,23
2007	27,5	14,72	4,05
2008	26,5	16,08	4,26
2009	27,1	13,07	3,54
2010	27,3	12,78	3,49
2011	26,5	14,28	3,78
2012	26,1	15,52	4,05

Ēnu ekonomikas apjoms šajā laika periodā ir svārstījies no 1,94 līdz 4,26 miljardiem latu. Nelegālo naudas līdzekļu daudzums 2012. gadā ir mērāms vairāk kā 4 miljardos latu, ko var salīdzināt ar 2012. gada valsts kopbudžeta ienākumiem, kas sasniedza 4,5 miljardus latu². Ēnu ekonomikas pastāvēšanas rezultātā neiekasēto nodokļu veidā valsts kasei ik gadu „pauzē” milzīgas summas. Nevar izslēgt, ka nelegālo līdzekļu apgrozība oficiālajā ekonomikā būtu varējusi aizpildīt budžeta deficīta robu. Tā, piemēram, 2011. gadā budžeta deficīts bijis 490 miljoni latu jeb 3,4 % no IKP³. Provizorisks dati liecina, ka 2012. gadā deficīts samazinājies līdz apmēram 1,5 % no IKP.

Darba turpinājumā ēnu ekonomikas eksistences izraisītās negatīvās sekas tiks papildinātas ar pētījumā „Latvijas konkurētspējas novērtējums 2011” minētajām sekām. Sekas, kas attiecas uz uzņēmējdarbību:

6. *Grūtības ārējā finansējuma piesaistē.* Uzņēmumiem, kas iesaistīti nelikumīgās darbībās, parasti biežāk rodas grūtības ārējā finansējuma piesaistē, turklāt ārējam aizdevējam grūtāk uzraudzīt uzņēmumu, kas iesaistīts nodokļu nemaksāšanā. Par šādiem papildu riskiem jāmaksā, piemēram, ar augstākām procentu likmēm, t.i., ar augstāku kapitāla cenu.

7. *Mazāki ieguldījumi jaunajās tehnoloģijās.* Augstākā kapitāla cena un grūtības piekļūt kapitāla tirgum nozīmē, ka neformālā sektora uzņēmumi mazāk ieguldīs jaunajās tehnoloģijās nekā formālā sektora uzņēmumi. Tas nozīmē, ka neformālā sektora uzņēmumi darbosies ar mazāk attīstītām tehnoloģijām un būs mazāk gatavi ieviest jaunas tehnoloģijas un

¹ Autore izveidots tabula balstoties uz Schneider F. „Size and Development of the Shadow Economy of 2003 to 2012: Some New Facts”. December 2011., p. 7. un LR Centrālās statistikas pārvalde „IKP faktiskajās cenās”. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv>

² LR Finanšu ministrija „Valsts budžets 21/03/2012”. Pieejams: LR Finanšu ministrijas mājas lapā. - http://www.fm.gov.lv/sadalas/valsts_budzets/

³ LR Centrālās statistikas pārvalde „Valsts budžeta deficīts”. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv>

inovācijas¹. Uz tā rēķina uzņēmumi var zaudēt citiem, kuri paaugstina savas darbības ražīgumu, ieviešot jaunas tehnoloģijas.

8. *Iesaistīšanās ēnu ekonomikas aktivitātēs nestimulē uzņēmumu paplašināšanos.* Uzņēmumu lielums ietekmē nodokļu audita varbūtību un rezultātā,- ēnu ekonomikas atklāšanu, jo atklāšanas varbūtība palielinās, attīstoties uzņēmumam, bet, pat ja ēnu ekonomikas aktivitātes tiek atklātas, mazākiem uzņēmumiem vieglāk izbeigt aktivitātes un nodibināt jaunu uzņēmumu.

9. *Tautsaimniecībā tiek saražots mazāk, nekā varētu, t.i., IKP uz vienu iedzīvotāju ir zemāks nekā varētu būt.* Neformālā sektora pastāvēšana rada izkropļojumu, tāpēc neformālais sektors nodarbina pārāk daudz darbaspēka un pārāk maz kapitāla. Darbaspēka ražīgums ir zemāks nekā gadījumā, ja tas tiktu nodarbināts formālajā sektorā, kura kapitālietilpība ir lielāka². Domājot par uzņēmuma veiksmīgu darbību un attīstību ilgtermiņā, būtu jāizslēdz iesaistīšanos ēnu ekonomikas aktivitātēs.

10. *Samazinās tautsaimniecības politikas veidošanas vispārējā efektivitāte un tiek ietekmēta politikas un politisko reformu īstenošanas secība.* Liela neformālā sektora pastāvēšana ietekmē visas tautsaimniecības jomas. Tāpēc neformālā sektora izkropļotie stimuli samazina visādi citādi labas politikas vai politikas reformas efektivitāti visās jomās.

Uzskaitot ēnu ekonomikas radītās sekas, var nonākt pie secinājuma, ka lielākās bažas, kuras raisa ēnu ekonomikas pastāvēšana, ir valsts ieņēmumu zaudējumi, piemēram, neiegūtie ieņēmumi nodokļu veidā. Neskatoties uz to, pastāv arī citas nopietnas sekas. Ēnu ekonomika grauj sociālās vienlīdzības principus, pārdalot ienākumus par labu kādai šaurai iedzīvotāju grupai, izkropļojot tirgus konkurenci. Tiek grautas arī ētikas normas, izkropļota centralizētā ekonomikas politika, jo, balstoties uz nepatiesu oficiālo statistiku, var pieņemt situācijai neatbilstošus lēmumus; piemēram, pastāvot nelegālai nodarbinātībai, valdības lēmums veicināt jaunu darba vietu veidošanu šķietamo bezdarba līmeni var nesamazināt, bet budžeta deficīts pieaugs³. Tomēr, lai gan ēnu ekonomika tiek vērtēta negatīvi, tās izraisītās sekas uz noteiktiem aspektiem var vērtēt pozitīvi. Labvēlīgāko iespaidu tā atstāj uz iedzīvotāju labklājības līmeni, piedāvājot tiem darba vietas secīgi arī pastāvīgus ienākumus, iespēju iegādāties preces un pakalpojumus par lētākām cenām, tādējādi ļaujot cilvēkiem ietaupīt naudas līdzekļus, kā arī iespēju strādāt tad, ja noteiktu apstākļu dēļ cilvēks nevar darboties oficiālajā ekonomikā.

¹ Projekta „Atbalsts strukturālo reformu ieviešanai valsts pārvaldē” (identifikācijas Nr. 1DP/1.5.1.1.1/10/IPIA/CFLA/004/002) 3.1. aktivitātes „Valsts konkurētspējas novērtējums” ietvaros veiktais pētījums „Latvijas konkurētspējas novērtējums 2011”. Rīga, 2012.gada aprīlis, 168. - 169. lpp

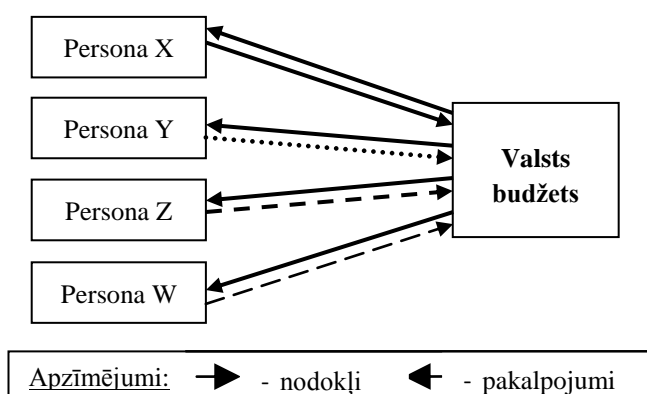
² Turpat, 167., 170. lpp

³ Brēķis E. „Vai ēnu ekonomikas apjomam jāsamazinās pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai”. - Latvijas Universitātes raksti 702. sējums. Ekonomika, V. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2006., 51. lpp

Latvijas kontekstā jāsaka, ka apjomīgais ēnu ekonomikas īpatsvars ir kritiskākais konkurētspējas izaicinājums, ar kādu valsts patlaban saskaras. Latvijas valdības bažas par ēnu ekonomiku parasti koncentrējas uz budžeta ieņēmumu zaudējumiem, kas saistīti ar ēnu ekonomikas pastāvēšanu. Tomēr daudz nopietnākas apjomīgās ēnu ekonomikas sekas ir tajā, ka tās nopietni iedragā investīciju un produktivitātes uzlabošanas potenciālu Latvijas tautsaimniecībā¹. Tādēļ ņemot vērā 43. un 44. lpp uzskaitītās ēnu ekonomikas izraisītās pozitīvās sekas, nedrīkst aizmirst, ka ēnu ekonomika pēc būtības ir nelabvēlīga parādība un tā ir jācenšas ierobežot un likvidēt. Ekonomiste un bijusī valsts kontroliere Inguna Sudraba ir izteikusi viedokli, ka ēnu ekonomika ir tikai sekas, kuru sākotnējais cēlonis ir ekonomiskā vide. Tādēļ ir jānovērš ekonomiskās vides trūkumi un vājas vietas, tad iesaistīšanās ēnu ekonomikā nebūs nepieciešama un nebūs jāssaskaras ar tās radītajām sekām.

Tāpat kā ēnu ekonomika, arī „aplokšņu algu” esamība rada negatīvas sekas un zaudējumus gan valstij, gan sabiedrībai kopumā, samazinās nodokļu ieņēmumi, netiek iemaksāti visi iespējamie nodokļi, līdz ar ko valsts budžetam „priet garām” milzīgas summas, kuras varētu novirzīt dažādu sociālo programmu īstenošanai un finansēšanai.

2.9. attēlā ir atainota situācija, kad četras personas strādā un maksā nodokļus. Persona X godīgi nomaksā visus nodokļus, persona Y nedeklarē un oficiāli neuzrāda visus ienākumus, tādējādi nemaksājot visus valstij pienākošos nodokļus, tas pats attiecināms uz Personām Z un W. Taču visas personas izmanto valsts pakalpojumus un labumus. Rezultātā valstij ir jādod vairāk nekā saņem, rodas budžeta iztrūkums jeb deficīts. Visbiežāk kā sekas ir mums pierastā Latvijas valdības prakse ir nodokļu likmju celšana, budžeta griešana noteiktām programmām.

2.9. att. Nodokļu un pakalpojumu plūsma²

¹ Projekta „Atbalsts strukturālo reformu ieviešanai valsts pārvaldē” (identifikācijas Nr. IDP/1.5.1.1.1./10/IPA/CFLA/004/002) 3.1. aktivitātes „Valsts konkurētspējas novērtējums” ietvaros veiktais pētījums „Latvijas konkurētspējas novērtējums 2011”. Rīga, 2012.gada aprīlis, 196. lpp

² Autores veidots attēls

To var nosaukt par apburto apli, bet visa sākumā ir paši nodokļu nemaksātāji un valsts rīcība šajā sakarībā. Piemēram, strādājot bez darba līguma par darbinieku netiek veiktas valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas un līdz ar to darbinieks zaudē šādas sociālās garantijas:

- tiesības saņemt slimības pabalstu;
- tiesības saņemt slimības naudu;
- tiesības izmantot maternitātes atvaļinājumu un pabalstu;
- tiesības izmantot paternitātes atvaļinājumu un pabalstu;
- tiesības saņemt vecāku pabalstu;
- tiesības saņemt bezdarbnieku pabalstu;
- tiesības saņemt apbedīšanas pabalstu;
- tiesības uz apdrošināšanas atlīdzību saistībā ar nelaimes gadījumiem darbā vai arodslimību, t.sk., atlīdzību par papildu izdevumiem saistībā ar ārstēšanos un medicīnisko rehabilitāciju, tehnisko palīgīdzekļu iegādi un remontu;
- tiesības saņemt valsts pensiju vai saņemt to lielākā apmērā¹.

Ja darba līgums ir noslēgts, bet daļu algas saņem oficiāli un atlikušo daļu aploksnē, darbinieks saņems sociālās garantijas, taču zaudē uz to rēķina. Sociālo garantiju apmēri samazināsies salīdzinājumā ar apjomu, kādu varētu saņemt, ja visi ienākumi tiktu oficiāli uzskaitīti. Piemēram, bezdarba gadījumā darbinieks zaudēs uz bezdarbnieka pabalsta apmēriem. Piešķiramo pabalstu aprēķina proporcionāli apdrošināšanas (darba) stāžam un atbilstoši ienākumiem, no kuriem tiek veiktas iemaksas bezdarba gadījumam². Tātad, jo lielāki bijuši darbinieka oficiālie ienākumi, jo pabalsta apmērs būs lielāks. Jāņem vērā, ka arī citu pabalstu saņemšanas summas ir atkarīgas no oficiālā ienākuma līmeņa.

Ja cilvēks ir izvēlējis strādāt neoficiāli, tad jāatceras, ka kādu dienu viņš var palikt bez iztikas līdzekļiem, tādēļ būtu vērts novērtēt, vai algas saņemšana aploksnē atmaksāsies. Vadoties pēc šiem apstākļiem, savas sirdsapziņas un godprātības pret valsti un līdzbiedriem, ir svarīgi pieņemt pareizo lēmumu.

Ar mērķi noskaidrot cilvēku attieksmi pret nodokļu nemaksāšanu un „aplokšņu algu” saņemšanu, viedokli, kāpēc pastāv „aplokšņu algu” problēma un pašu saskarsmi ar tām, trešās nodaļas ietvaros tika veikts pētnieciskais darbs un iztirzāta tā metodoloģija. Papildus tam tika nosaukti un aprakstīti pasākumi, kuri tika veikti, lai ierobežotu un izskaustu „aplokšņu algas” Latvijā.

¹ LR Labklājības ministrija „Neregistrētā nodarbinātība”. Pieejams: LR Labklājības ministrijas mājas lapā. - <http://www.lm.gov.lv/text/129>

² VSAA „Bezdarbnieku pabalsts”. 16.01.2013. Pieejams: VSAA mājas lapā. - <http://www.vsaa.lv/lv/pakalpojumi/stradajosajiem/bezdarbnieka-pabalsts>

3. PĒTĪJUMS PAR „APLOKŠŅU ALGU” IZPLATĪBAS, PASTĀVĒŠANAS IEMESLIEM UN CĪŅA PRET TĀM LATVIJĀ

3.1. Pētījuma metodoloģija

Bakalaura darbam autore izlēma turpināt 2012. gadā izstrādātā kursa darba tēmu „Ēnu ekonomikas elements „aplokšņu alga” un tās pastāvēšanas, izplatības iemesli”, kuras ietvaros tika veikts pētījums ar mērķi novērtēt Latvijas iedzīvotāju viedokli par „aplokšņu algu” izplatības cēloņiem, viņu attieksmi, pašu saskarsmi ar šo parādību un ieteicamajiem pasākumiem tās izskaušanai. Par pamatu izmantojot to pašu anketu, taču veicot nelielus uzlabojumus (papildinot atbilžu variantus, ietverot jaunus jautājumus,- 4. un 5.), 2013. gadā tika veikta anketēšana un tas sniedza iespēju salīdzināt iegūtos datus ar 2012.gada rezultātiem. Lai gan šogad veiktajā pētījumā izlases kopa ir bijusi vairāk kā sešas reizes lielāka nekā pagājušā, tomēr autore uzskata, ka iegūtie rezultāti var tikt savstarpēji salīdzināmi.

Mērķa sasniegšanai pētījumā tika izmantota aptaujas metode. *Aptauja tā ir sākotnējās informācijas ievākšanas metode, kas paredz uzdot pētāmajai kopai mutiskus vai rakstiskus jautājumus, kuri satur pētījuma problēmu empīriskā līmenī, kā arī iegūto atbilžu skaitlisko apstrādi*¹. Autore pielietoja konkrēti anketēšanas paņēmieni interneta vidē jeb elektronisko anketu, t.i. respondentam patstāvīgi jāizpilda anketa ar interneta starpniecību. Anketa tika izstrādāta un ievietota interneta portālā www.visidati.lv. Aptauja tika veikta nejaušas izlases veidā, par pamatkritēriju nosakot pašreizējo dzīves vietu Latvijas teritorijā. Laika posmā no 2012. gada 8. līdz 16. maijam un no 2013. gada 9. līdz 16. aprīlim autore veica Latvijas iedzīvotāju anketēšanu. Sociālo mediju telpā, t.i., sociālā tīmekļa portālos www.draugiem.lv, www.facebook.lv un sociālos medijos – forumos, cilvēki tika aicināti piedalīties pētījumā un aizpildīt anketu ar norādi uz tās atrašanās vietu jeb saiti.

Anketā bija atvērtā tipa jautājums (netiek piedāvāti atbilžu varianti, bet tiek dota iespēja sniegt savu atbildi), slēgtā tipa jautājumi (iespēja izvēlēties tikai vienu vai vairākus atbilžu variantus) un daļēji atvērtā tipa jautājumi (respondents var minēt savu atbilžu variantu, ja neviens no piedāvātajiem neder). 2012. gada izstrādātā anketa ietvēra 14 jautājumus, savukārt 2013. gada – 15 jautājumus. Pielikumos 6. un 7. ir aplūkojamas aptaujas anketu veidlapas.

Bakalaura darba pētījuma daļā kā hipotēzes tika pieņemtas kursa darba ietvaros veiktajā pētījumā iegūtie galvenie secinājumi:

1. galvenais iemels, kādēļ darba ņēmēji piekrīt vai izvēlās saņemt „aplokšņu algas”, ir iespēja iegūt lielākus ienākumus, nenomaksājot visus nodokļus;

¹ Kristapsone S. Zinātniskā pētniecība studiju procesā. Rīga, SIA „Biznesa augstskola Turība”, 2008., 225. lpp
50

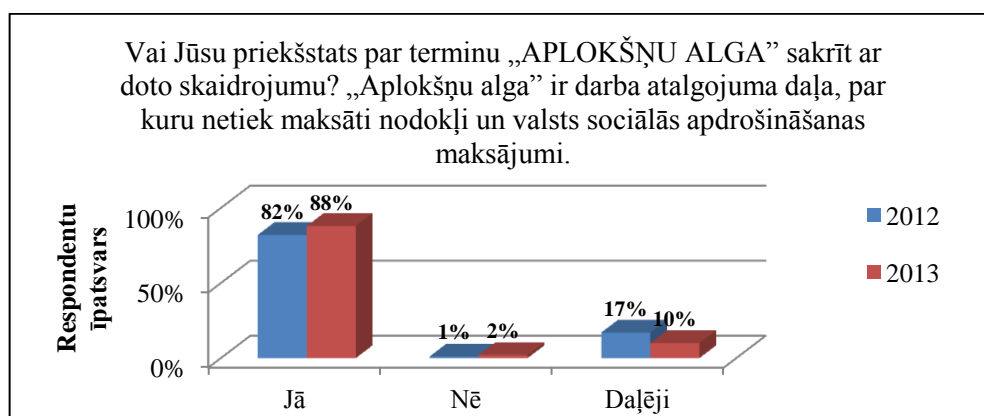
2. izplatītākais iemesls, kādēļ darba devēji izmaksā darbiniekiem „aplokšņu algas”, ir izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, jo tā ir vienīgā iespēja „izdzīvot”;
3. 75 % respondentu, kuri jebkad ir bijuši darba tiesiskajās attiecībās ar darba devēju, vismaz reizi ir saņēmuši algu aploksnē;
4. 30 % jeb gandrīz katrs trešais darbinieks, kurš pašreiz ir līgumiskās darba attiecībās ar darba devēju, papildus oficiālajam atalgojumam saņem „aplokšņu algu”;
5. „aplokšņu algas” problēma ir jārisina valdībai, cenšoties to veikt ar nodokļu likmju samazināšanu, veicinot uzņēmējdarbību, kā arī uzlabojot sociālo garantiju sistēmu.

2012. un 2013. gados iegūtie aptaujas rezultāti tika apkopoti, salīdzināti, analizēti un nobeigumā tika apstiprinātas vai noraidītas pētījumā izvirzītās hipotēzes. Turpmāk uzrādītie attēli un tabulas ir autores veidoti balstoties uz pētījuma rezultātiem.

3.2. Pētījuma rezultātu analīze

Pirms pētījuma rezultātu analīzes autore vēlēš sniegt vispārīgu informāciju par pētījuma izlases kopu: 2013. gadā pētījuma laikā tika iegūtas atbildes no 462 respondentiem vecumā no 19 līdz 62 gadiem, no kuriem 264 bija sievietes un 198 - vīrieši. Vidējais vecums 25,5 gadi. Savukārt 2012. gadā – uz anketām atbildēja 71 respondents vecumā no 18 līdz 49 gadiem, no kuriem 42 bija sievietes un 29 – vīrieši. Vidējais vecums 24,7 gadi.

Pētījuma sākumā autore vēlēš noskaidrot, vai respondentu priekšstats par aplokšņu algām nav maldīgs un vai sakrīt ar autores izvēlēto „aplokšņu algas” termina skaidrojumu, kas formulēts pētījumā „Neregistrētās nodarbinātības novērtējums” (skat. 3.1. attēlu).

3.1. att. Respondentu priekšstata par „aplokšņu algas” terminu sakrītība ar autores izvēlēto skaidrojumu

Kā pirmo gribētu atzīmēt faktu, ka absolūtais vairākums, t.i., vairāk nekā 80 % respondentu 2012. un 2013. gadā piekrīt autores sniegtajam „aplokšņu algas” termina skaidrojumam, taču 17 % respondentu 2012. gadā un 10 % 2013. gadā atzīst, ka viņi terminu „aplokšņu alga” saprot savādāk, un viņa interpretācijā tas nesakrīt ar autores sniegto definējumu. Visticamāk, šie respondenti, ka naudas līdzekļu avots, no kura tiek izmaksātas „aplokšņu algas”, ir nelegāli iegūta nauda, kura tiek slēpta no oficiālās uzskaites un par kuru netiek maksāti nodokļi.

Viens no pētījuma galvenajiem mērķiem bija izziņāt „aplokšņu algu” esamības iemeslus. Tādēļ respondentiem tika vaicāts, kādi, viņuprāt, ir iemesli tam, ka darba ņēmējs izvēlās saņemt un darba devējs izsniegt algas aploksnēs. Respondenti varēja atzīmēt vairākus uzrādītos iemeslus un rezultāti aplūkojami 3.1. un 3.2. tabulās, kurā tie sakārtoti secībā no biežāk sastopamā līdz retāk atzīmētam.

3.1. tabula

Iemesli, kādēļ darba ņēmējs izvēlās saņemt algu aploksnē

2012. gads		2013. gads		Iemesli
Procentuālais iedalījums (kopā 100%)	Vieta	Procentuālais iedalījums (kopā 100%)	Vieta	
42 %	1.	35 %	1.	Iespēja vairāk nopelnīt
20 %	2.	24 %	2.	Tā nav viņa griba, bet gan uzņēmuma atalgojuma politika
17 %	3.	15 %	3.	Nav ticības sociālo maksājumu sistēmai
6 %	5.	10 %	4.	Nebija iespējams atrast citu darbu
7 %	4.	8 %	5.	Nevēlēšanās zaudēt saņemamos pabalstus
4 %	6.	4 %	6.	Nav atbilstošas izglītības
4 %	7.	3 %	7.	Nav konkrētu motīvu vadīts
0 %	-	0,7 %	8.	Cits
0 %	-	0,3 %	9.	Nezinu

Visai skaidra tendence parādās 2012. un 2013. gadā, kad iemesli ir gandrīz identiski sakārtojušies pēc to nozīmības. Visvairāk respondentu atzīmētais iemesls bijis „iespēja vairāk nopelnīt”, otrs biežākais „tā neesot darbinieku griba, bet gan uzņēmumu atalgojuma politika” un trešais, ka cilvēkiem nav ticības sociālo maksājumu sistēmai. Ja 2012. gadā vismazāk izvēlētie atbilžu varianti bija, ka neesot atbilstošas izglītības un darbinieki nav konkrētu motīvu vadīti, tad 2013. gadā papildus šīm atbildēm, tika atzīmēts, ka respondenti nezina iemeslus vai sniedza savus atbilžu variantu.

Pie atbilžu varianta „cits” tika minēti iemesli: „nevēlēšanās nomaksāt lielo nodokļu slogu; bailes no darba zaudēšanas, ja tiks uzstādītas prasības darba devējam nomaksāt

nodokļus u.c.” Autore vēlās uzsvērt, ka nevēlēšanos nomaksāt lielo nodokļu slogu var sasaukt ar atbildi „tā ir iespēja vairāk nopelnīt”, jo nodokļu slogs attiecībā pret darba samaksu ir liels un veido būtisku starpību starp bruto un neto darba samaksu.

Atbilžu varianti uz šo jautājumu tika ņemti no teorētiskās nodaļas 28. un 29. lpp., pamatojoties uz „Neregistrētās nodarbinātības novērtējums” pētījumu un vairāku autoru grāmatām un zinātniskajiem rakstiem. Papildus autore minēja arī citus iemeslus. Teorētiskajā daļā bieži minētais iemesls sakrīt ar anketās visvairāk atzīmēto, taču pārējo iemeslu sastopamība ir nedaudz mainījusi savu secību. Respondentu atbilžu sadalījums liecina par to, ka teorētiskajā daļā minētie iemesli nav vissastopamākie, piemēram, pēc anketas rezultātiem otrs biežākais iemesls tika minēts, ka tā neesot darbinieku griba, bet gan uzņēmuma atalgojuma politika. Šāds iemesls nemaz netika uzskaitīts biežāko iemeslu trijniekā 1.4. apakšnodaļā.

Cik svarīgi bija noteikt respondentu viedokli, kādēļ, viņuprāt, darbinieki izvēlās saņemt „aplokšņu algas”, tik pat svarīgi arī noteikt darba devēju iemeslus. Iegūtie rezultāti apkopoti tabulā (skat. 3.2. tabulu).

3.2. tabula

Iemesli, kādēļ darba devējs izsniedz algas aploksnēs

2012. gads		2013. gads		Iemesli
Procentuālais iedalījums (kopā 100%)	Vieta	Procentuālais iedalījums (kopā 100%)	Vieta	
68%	1.	41 %	1.	Izvairās no nodokļu maksāšanas, jo tā ir vienīgā iespēja „izdzīvot”
-	-	34 %	2.	Uzņēmums cenšas optimizēt izdevumus uz nodokļu nemaksāšanas rēķina
16%	2.	15 %	3.	Uzņēmums veic nelegālo darbību
7%	3.	8 %	4.	Darba devējs iegūst lielāku varu pār darbinieku
7%	4.	1,3 %	5.	Cits
2%	5.	0,7 %	6.	Nezina iemeslu

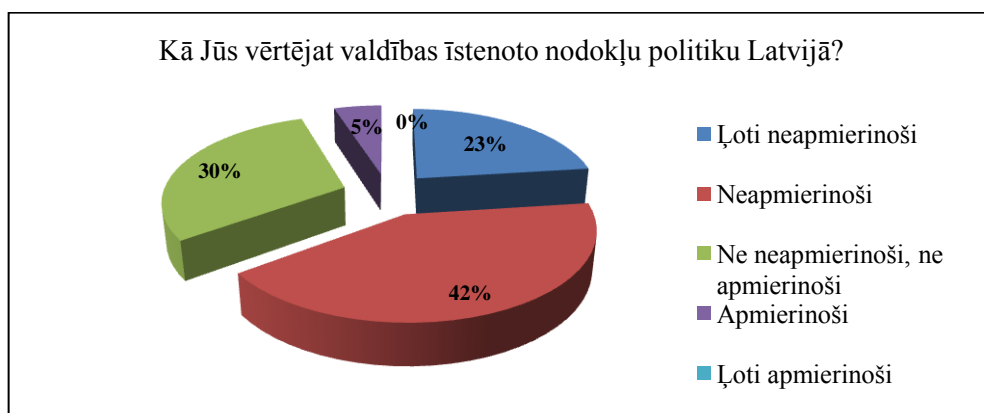
Kā redzams 3.2. tabulā, tad izplatītākā atbilde bijusi „tādējādi darba devēji izvairās no nodokļu maksāšanas, jo tā ir vienīgā iespēja „izdzīvot” ”. Vēl viens no biežākajiem iemesliem tika norādīts, ka uzņēmums visticamāk veic nelegālās darbības. Balstoties uz 2012. gada anketas rezultātiem, vairāki respondenti kā iemeslu minēja iespēju ietaupīt uzņēmuma izdevumiem, tādēļ autore papildināja anketu ar vēl vienu atbilžu variantu „uzņēmums cenšas optimizēt savus izdevumus uz nodokļu nemaksāšanas rēķina”. Šis iemesls 2013. gada veicamajā anketēšanā tika minēts kā otrs biežākais.

Iemesls „darba devējs iegūst lielāku varu pār darbinieku” jāsaprot sekojoši, ka darba devējs var manipulēt ar darbinieku, kā ieroci izmantojot „aplokšņu algas” iespējamo neizmaksāšanu.

Autorei šķita interesanta kāda respondentu sniegtā atbilde 2013. gadā veiktajā anketēšanā: „darba devējs izsniedz algu aploksnē, lai noturētu uzņēmumam nozīmīgu darbinieku, tādējādi piedāvājot saņemt gala rezultātā "pilnu" jeb "lielāku" algu.” Tādā veidā uzņēmums var būt konkurētspējīgāks darba samaksas jomā. Taču ir jāsaprot, ka tā jau ir iespēja, kuru uzņēmums var izmantot, ja tam ir pieejami oficiāli neuzrādīti un nedeklarēti finanšu līdzekļi.

Anketā minētie biežākie darba devēju motīvi „aplokšņu algas” izsniegšanai sakrīt ar 1.4. apakšnodaļā uzskaitītajiem, saglabājot savu secību, neņemot vērā, ka 2013. gadā anketa tika papildināta ar papildus vienu atbilžu variantu.

Kā jau tika konstatēts, tad izvairīšanās no nodokļu nomaksas un tā slogs ir biežs iemesls „aplokšņu algu” izplatībai. Tāpēc pētījuma ietvaros bija nepieciešams noteikt nodokļu politikas kopējo vērtējumu. Respondenti tika aicināti atzīmēt viņu apmierinātību ar valdības īstenoto nodokļu politiku Latvijā (skat. 3.2. attēlu.). Jāpiezīmē, ka šis un nākamais jautājums netika ietverts 2012. gada veiktajā aptaujā.

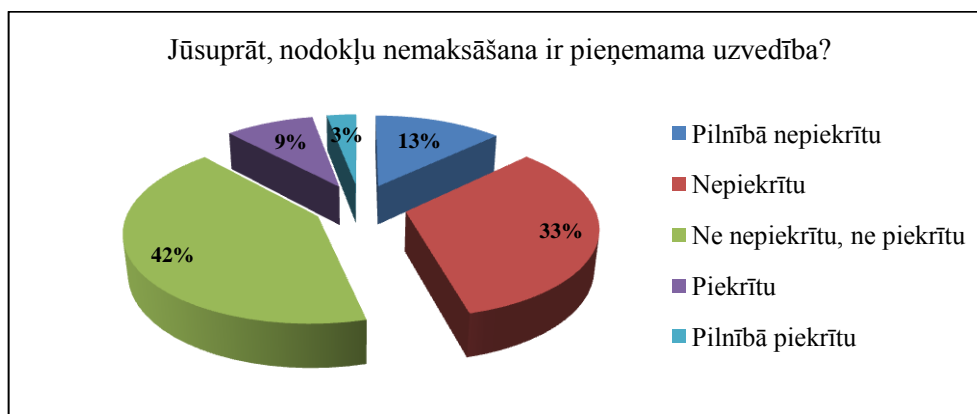

3.2. att. Latvijā īstenotās nodokļu politikas vērtējums

Kopumā situācija attiecībā uz īstenoto nodokļu politiku Latvijā ir slikta. Par ļoti neapmierinošu un neapmierinošu to uzskata 65 % respondentu, 30 % to nevar novērtēt kā neapmierinošu, ne neapmierinošu, un tikai 5 % vērtē to kā apmierinošu. Līdzīgas paralēles ir velkamas ar 2.1.2. punktā 36. lpp. 2.5. attēlā sniegto informāciju, kur uzrādīti A.Saukas veiktajā pētījumā iegūtie rezultāti. Salīdzinot rezultātus, var nonākt pie kopsaucēja, ka iedzīvotājiem ir negatīva attieksme pret nodokļu sistēmu Latvijā. Viens no iemesliem ir darbaspēka nodokļu slogs. Lai arī vairākās attīstītajās valstīs tas ir relatīvi augsts, tomēr salīdzinot Latvijas un citu valstu vidējo algas apmēru, neto darba samaksa ir vairākkārtīgi

lielāka (skat. 2.2. tabulu 42. lpp.). Latvijas iedzīvotāji uzskata, ka nodokļu nasta attiecībā pret reālajiem ienākumiem ir par smagu.

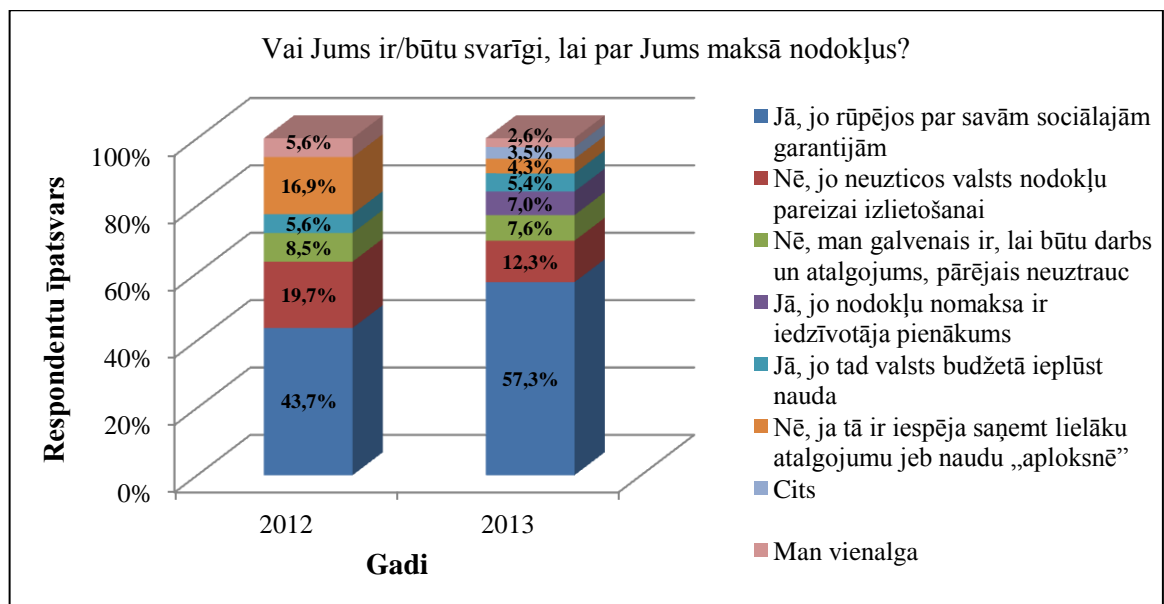
Vislielāko risku rada respondenti, kuri nav apmierināti ar nodokļu sistēmu, jo iespējams, viņi jau izvairās no nodokļu nomaksas vai ir potenciāli tie, kuri var meklēt iespējas apiet nodokļu nomaksu. Tomēr ir cilvēki, kuri nodokļu nemaksāšanu uzskata par nepieņemamu un uztver to kā iedzīvotāju pienākumu pret valsti. Pētījuma gaitā, autorei bija svarīgi noskaidrot respondentu attieksmi pret nodokļu nemaksāšanu un viedokli par nodokļu nomaksāšanas nepieciešamību (skat. 3.3., 3.4. attēlu).

3.3. att. Respondentu attieksme pret nodokļu nemaksāšanu

Lai gan Latvijas iedzīvotāji nodokļu politiku vērtē negatīvi, taču lielākais vairums (46 %) uzskata, ka nodokļu nemaksāšanas ir nepieņemama uzvedība. 42 % aptaujāto šādu uzvedību nevar vērtēt kā pieņemamu vai nepieņemamu. Visbeidzot 12 % respondentu liekas, ka nodokļu nemaksāšana ir pieņemama uzvedība. Protams, zināmā mērā to var sasaistīt ar sabiedrībā pastāvošajiem uzskatiem, ka saņemtie sabiedriskie pakalpojumi kopumā neatbilst nomaksātajam nodokļu apmēram, ka ieņēmumi no nodokļiem netiek pareizi apsaimniekoti un tērēti sabiedrībai svarīgiem jautājumiem utt. Tas veido attieksmi un tālāk ejošas darbības, ar kuru sekām (skat. 2.2. apakšnodaļu) ir jāsaskaras gan valstij, gan tajā dzīvojošiem cilvēkiem.

Atbildot uz jautājumu, vai respondentiem ir/būtu svarīgi, lai par viņiem tiek maksāti nodokļi, rezultāti ir uzrādīti 3.4. attēlā. Respondentiem bija jāatzīmē viens svarīgākais atbilžu variants.

3.4. att. Respondentu viedoklis par nodokļu nomaksāšanas svarīgumu

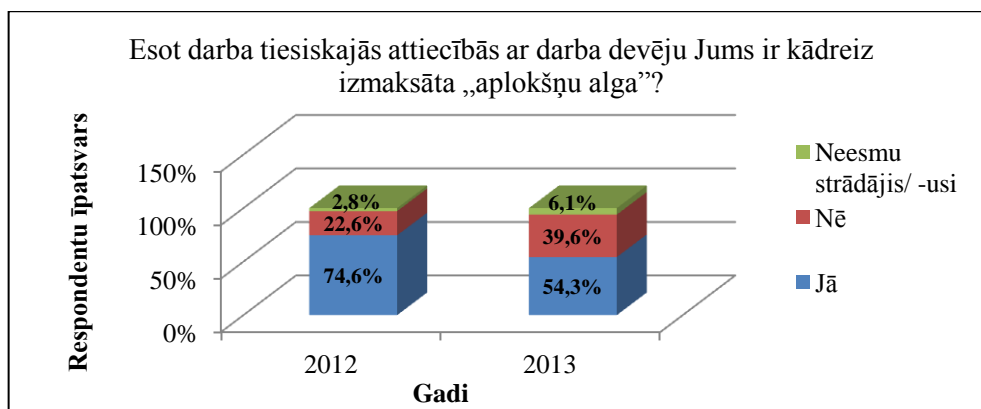
2012. gadā un 2013. gadā respondentu viedokļi par to, kāpēc nodokļu nomaksa ir svarīga, nedaudz atšķiras. Abos gados visvairāk tika atzīmēts iemesls, ka respondentiem ir/būtu svarīgi, lai tiktu nomaksāti nodokļi, jo rūpējas par savām sociālajām garantijām un pretējs viedoklis, – nav svarīgi, jo neuzticas valsts nodokļu pareizai izlietošanai.

Kopumā vērtējot 2012. un 2013. gadā apkopoto anketu rezultātus var izdarīt secinājumus, ka, pirmkārt, 2012. gadā 49,3 %, bet 2013. gadā 69,7 % respondentu ir bijis svarīgi, lai par viņiem tiktu maksāti nodokļi, jo rūpējas par savām sociālajām garantijām vai uzskata to par nepieciešamu, jo tādā gadījumā valsts budžetā ieplūst nauda, kas tik ļoti ir nepieciešama valstij, kad tai ir ierobežoti finanšu resursi un ik gadu tiek runāts par budžeta konsolidāciju. Otrkārt, 2012. gadā 45,1 % un 2013. gadā 24,2 % respondentu tas neesot bijis svarīgi, jo neuzticas nodokļu pareizai izlietošanai valstī vai domā, ka nenomaksājot visus nodokļus, ir iespēja saņemt lielāku atalgojumu. Treškārt, 5,6 % aptaujāto cilvēku 2012. gadā un 2,6 % - 2013. gadā esot bijis vienalga. Tas norāda uz to, ka šie cilvēki neizdomājas par to, ko zaudē, nenomaksājot nodokļus vai arī nezina, ko sniedz un nodrošina nodokļu nomaksa nākotnē. 2013. gada atbilžu varianti tika papildināti ar iespēju atzīmēt iemeslu „jā, jo nodokļu nomaksa ir iedzīvotāju pienākums”, kurš ierindojies 4. vietā.

Izmantojot iespēju uzrakstīt savu atbilžu variantu, tika iegūtas šādas atbildes: „jā, jo nodokļu nenomaksāšanas gadījumā ne tikai tiek upurētas sociālās garantijas, bet arī kropļota Latvijas ekonomika, kavējot tautsaimniecības attīstību; jā, jo tas vienkārši ir pareizi; skatītos pēc situācijas, ja ļoti nepieciešams darbs, tad strādātu, neskatoties uz to vai maksā par mani nodokļus vai arī nē; nē, jo apmaksātie nodokļi tiek lietoti neapdomīgi, un man nedod nekādu labumu u.c.”

Lielu lomu spēlē sabiedrības pilsoniskā atbildība. Tas atspoguļojas gan uz iepriekš aplūkotā jautājuma atbildēm, kur 46 % respondentu uzskata, ka nodokļu nemaksāšana ir nepieņemama, gan arī tikko aplūkotajām atbildēm, kur 12,4 % respondentu uzskata, ka nodokļu nomaksa ir iedzīvotāju pienākums un valsts budžetam šie līdzekļi ir nepieciešami.

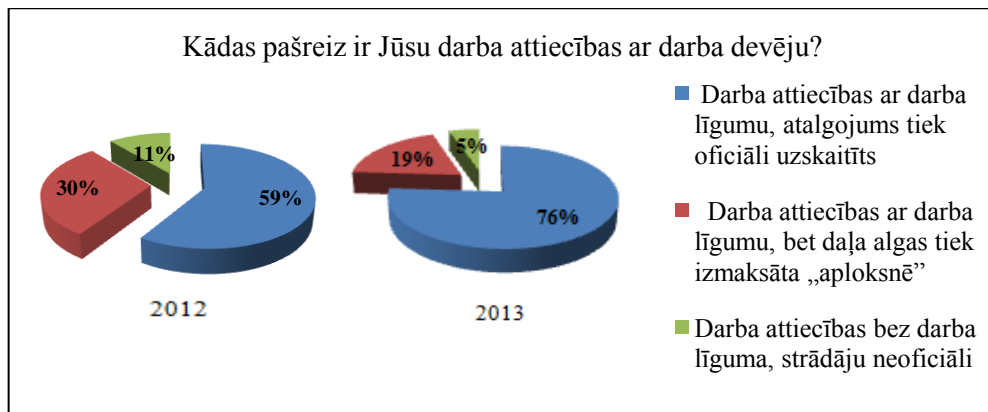
Nākošā aptaujas jautājuma mērķis bija noskaidrot respondentu tiešo saskarsmi ar „aplokšņu algām” (skat. 3.5. attēlu).

3.5. att. Respondentu atbildes uz jautājumu vai viņiem kādreiz ir izmaksāta "aplokšņu alga"

Salīdzinot 2012. gada un 2013. gada rezultātus, jāsecina, ka pirms gada veiktajā anketēšanā 74,6 % respondentu atzina, ka esot darba tiesiskajās attiecībās ar darba devēju viņiem ir izmaksāta „aplokšņu alga”, tas ir, aptuveni 8 no 10 cilvēkiem ir saskārušies ar „aplokšņu algām”, 22,6 % respondentu nekad nav izmaksāta alga aploksnē un 2,8 % nav strādājuši, tādēļ nav saskārušies ar potenciālo „aplokšņu algu” izsniegšanu. Taču šā gada veiktajā anketēšanā iegūtie rezultāti ir pozitīvāki attiecībā uz darba samaksu oficiālo uzskaiti un nodokļu nomaksu, jo tikai 6 no 10 cilvēkiem ir saņēmuši „aplokšņu algu” jeb 54,3 % respondentu, 39,6 % nekad nav saskārušies ar šāda veida darba samaksas izsniegšanu, visbeidzot 6,1 % nevar sniegt uz šo jautājumu apstiprinošu vai noraidošu atbildi, jo nav strādājuši. Tie respondenti, kuri nav strādājuši, nonāca pie priekšpēdējā anketas jautājuma.

Aptaujas turpinājumā tika vaicāts vai pašreiz respondents strādā kādā darba vietā. Pēc 2012. gada pētījuma rezultātiem 75 % no visiem aptaujātajiem jeb 53 respondentu un pēc 2013. gada - 68 % jeb 312 respondentu uz aptaujāšanas laiku ir strādājuši, tāpēc turpināja atbildēt uz vairākiem jautājumiem. Tas bija nepieciešams, lai noskaidrotu strādājošo darba tiesiskās attiecības ar darba devēju (skat. 3.6. attēlu). Tie, kas atbildēja, ka pašreiz nestrādā, nonāca pie priekšpēdējā jautājuma.

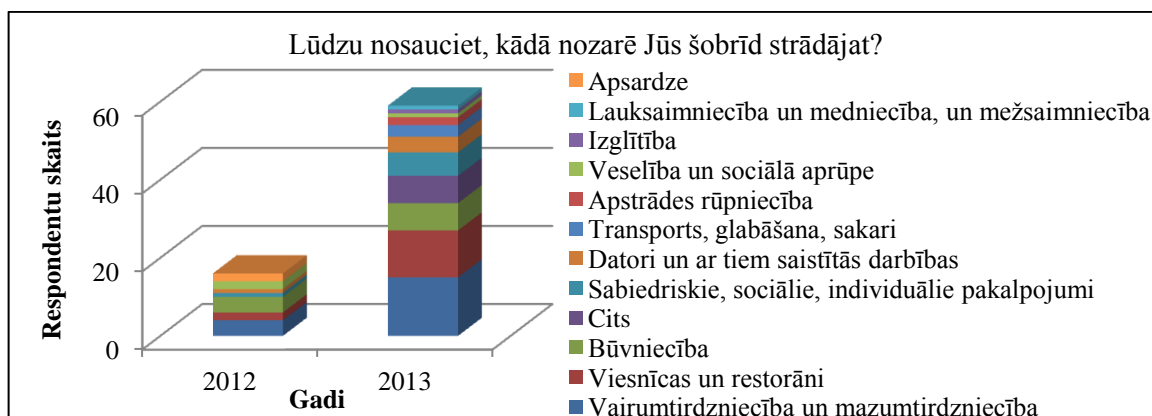

3.6. att. Pašreizējās respondentu darba attiecības ar darba devēju

Pozitīva tendence novērojama 2013. gadā. 76 % respondentiem, kuri pašreiz strādā, darba attiecības ir noslēgtas ar darba līgumu un atalgojums tiek oficiāli uzskaitīts, kas ir par 17 procentpunktiem vairāk kā 2012. gadā, kā arī par 11 procentpunktiem samazinājies to strādājošo skaits, kuri papildus oficiālajai darba samaksai saņem „aploksņu algu”, un pa 6 procentpunktiem, kuri strādā neoficiāli. Pie neregistrētiem nodarbinātajiem ir pieskaitāmi tie respondenti, kuri ir atbildējuši, ka darba attiecības ir noformētas ar darba līgumu, taču daļu algas saņem „aploksnē” un kuri strādā, bet ar darba devēju nav noslēgts darba līgums.

Iemesli, kāpēc ir vērojams oficiālo algu saņēmēju procentuālā īpatsvara palielinājums pret visiem strādājošajiem, ir skaidrojami ar valdības īstenotajiem ēnu ekonomikas apkarošanas un neregistrētās nodarbinātības mazināšanas pasākuma plāniem, VID un citu institūciju darbības uzlabošanu utt. Galvenie ietekmējošie pasākumi un uzdevumi, kas veicinājuši „aploksņu algas” problēmas izskaušanu skatāmi 3.2. apakšnodaļā.

Tā kā autore darbā ir likusi uzsvāru uz situāciju, kad ir noslēgts darba līgums, bet daļu algas tiek saņemta aploksnē, tādēļ turpmākie rezultāti izrietēs no to respondentu atbildēm, kuri atzīmēja šo atbilžu variantu. Pētījuma ietvaros autorei likās lietderīgi precizēt, kādās nozarēs strādājot respondenti saņem „aploksņu algas” (skat. 3.7. att.).

3.7. att. Nozares, kurā strādā respondenti

2012. gada veiktajā anketēšanā četri no aptaujātajiem strādājuši būvniecībā, četri – vairumtirdzniecībā un mazumtirdzniecībā, pa diviem katrā - viesnīcu un restorānu industrijā, apsardzes nozarē, veselības un sociālās aprūpes nozarē, viens respondents - sabiedrisko, sociālo un individuālo pakalpojumu nozarē un viens - ar datoriem saistītā nozarē (IT). 2013. gadā vairums respondentu, kuri ir aplokšņu algas saņēmēji, strādā vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības nozarē (15 respondenti), apstrādes rūpniecībā (12) utt. SSE Riga pētījums ir apliecinājis, ka visvairāk šāda atalgojuma sistēma ir izplatīta vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības, pakalpojumu un celtniecības nozarēs.

Atsevišķi ir jāizceļ jautājums, kurā tika uzdots minēt vienu vai vairākus iemeslus, kādēļ darbinieks ir piekritis šai atalgojuma sistēmai. Apkopotie rezultāti skatāmi 3.3. tabulā.

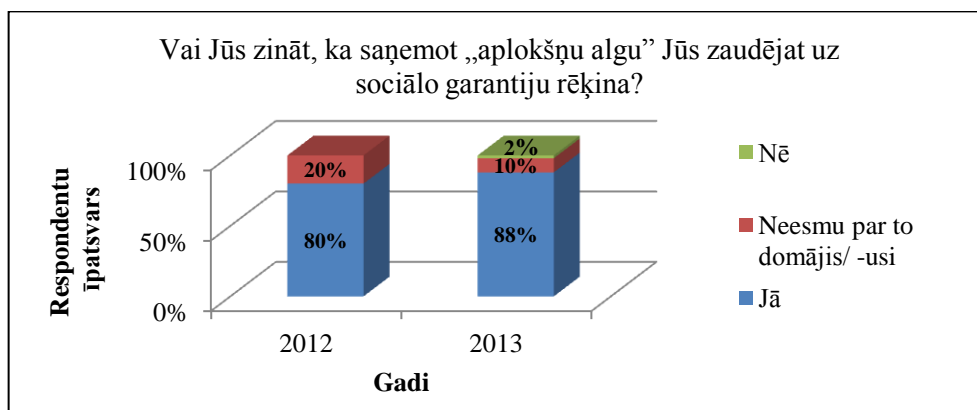
3.3. tabula

Iemesli, kādēļ respondenti piekrita saņemt „aplokšņu algu”

2012. gads		2013. gads		Iemesli
Procentuālais iedalījums (kopā 100%)	Vieta	Procentuālais iedalījums (kopā 100%)	Vieta	
42,9%	1.	42,1%	1.	Tā nebija mana griba, bet gan uzņēmuma atalgojuma politika
28,5%	2.	24,5%	2.	Tā ir iespēja vairāk nopelnīt
10,7%	3./4.	10,5%	3.	Nav ticības sociālo maksājumu sistēmai
0%	-	7,0%	4.	Nebiju konkrētu motīvu vadīts/a
3,6%	5./6.	5,3%	5.	Nebija iespējams atrast citu darbu
10,7%	3./4.	3,5%	6./7.	Jo sociālās garantijas nākotnē mani neuztrauc
0%	-	3,5%	6./7.	Cits
3,6%	5./6.	1,8%	8./9.	Nav iespējas strādāt savā specialitātē
0%	-	1,8%	8./9.	Nav atbilstošas izglītības
0%	-	0%	-	Nevēlēšanās zaudēt saņemamos pabalstus
0%	-	0%	-	Nezinu

Vērtējot 2012. un 2013. gadā respondentu sniegtās atbildes, jāsecina, ka izplatītākie iemesli nav mainījušies un pirmajā vietā ierindojas iemesls „tā nebija mana griba, bet gan uzņēmuma atalgojuma politika”. Nereti darba devēji nemaz nepiedāvā citu atalgojuma sistēmu, taču arī darbinieki tam nepretojas, tādējādi gūstot lielākus ienākumus. Ja darbinieki būtu pret šādu atalgojuma sistēmu, tad visticamāk nemaz neslēgtu darba līgumu. Otrajā vietā - „tā ir iespēja vairāk nopelnīt”. Neskatoties uz to, pārējie iemesli ir mainījuši savu secību. Ja 2012. gada veiktajā pētījumā iemesls „jo sociālās garantijas nākotnē mani neuztrauc” ierindojās starp 3. un 4. vietu, tad 2013. gadā respondentiem sociālās garantijas ir kļuvušas svarīgākas, jo šis iemesls pakāpies par trijām vietām uz leju.

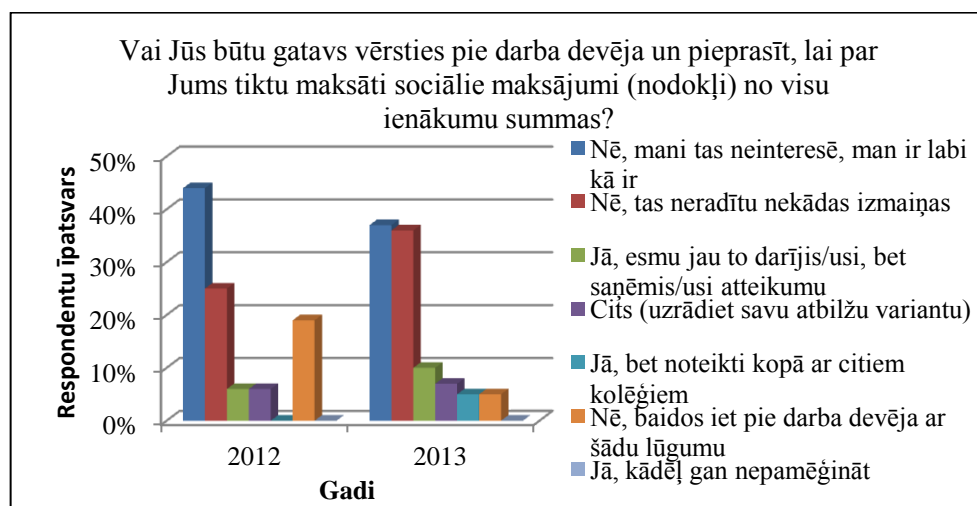
Tālāk sekojošais jautājums vaicāja par respondentu informētību par zaudējumiem uz sociālo garantiju rēķina, ja visa darba samaksa netiek oficiāli uzskaitīta (skat. 3.8. attēlu).

3.8. att. Respondentu informētība par zaudējumiem uz sociālo garantiju rēķina

Apskatot 3.8. attēlā sniegtās atbildes, redzama pozitīva iezīme, ka lielākā daļa respondentu (80 % - 2012. gadā un 88 % - 2013. gadā) zina, ka zaudē uz sociālo garantiju rēķina, nemaksājot nodokļus. Tas nozīmē, ka ir informēti un šādās nelegālās darbības dara apzināti. Nākotnē var saskarties ar no tā izrietošajām sekām, piemēram, saņemot salīdzinošo mazus maternitātes vai paternitātes pabalstu varēs vainot tikai sevi.

Tālāk sekoja jautājums vai darbinieki būtu gatavi doties pie darba devēja un pieprasīt, lai par viņiem tiktu maksāti sociālie maksājumi (nodokļi) no visu ienākumu summas, t.i. nekādas „aploksņu algas”, – viss oficiāli. Rezultāti apkopoti 3.9. attēlā.

3.9. att. Respondentu gatavība vērsties pie darba devēja ar lūgumu izmaksāt visu algu oficiāli

Tieši šī jautājuma rezultāti vistiešākajā mērā parāda cilvēku attieksmi un gatavību ko mainīt. Vairākums nebūtu gatavi vērsties pie darba devēja ar šādu lūgumu, kā iemeslus atzīstot, ka viņiem esot labi kā ir, proti, 2012. gadā šo atbildi atzīmēja 44 % respondentu, bet

2013. gadā 37 %. 25 % respondentu 2012. gadā uzskatījuši, ka tas neradītu nekādas izmaiņas un 2013. gadā tā uzskatījuši par 11 procentpunktiem vairāk respondentu. Būtiski ir mainījies to cilvēku īpatsvars, kuri baiļu dēļ nebūtu gatavi doties pie darba devēja ar šādu lūgumu. Šī gada veiktajā pētījumā uz šo atbildi atbildējušo respondentu īpatsvars samazinājies gandrīz četras reizes. Bailes varētu radīt iespējamā darba devēja turpmākā negatīvā attieksme pret darbinieku, ko izraisītu uzskats, ka darbinieks nav apmierināts un lojāls darba vietai, vai atteikums, kur kā risinājums tiktu piedāvāts mainīt darba vietu, ja darbiniekam nepatīk pastāvošā darba samaksas politika. Pie iespējas minēt savu atbilžu variantu, kāds respondents minēja, ka: „uzņēmumā, kurā pašlaik strādāju, „aploksņu algas” ir sistēma un darbinieku lūguma dēļ nekas nemainītos. Vienīgā iespēja saņemt visu algu oficiāli ir mainīt darba vietu.” Autore var izdarīt secinājumu, - galvenais iemesls ir faktā, ka respondenti nebūtu gatavi vērsties pie darba devēja ar šādu lūgumu. Apstiprinās respondentu apmierinātība ar esošajiem apstākļiem un nevēlēšanās neko darīt šajā sakarībā.

Visbeidzot uz jautājumu: „Jūsaprāt, kam būtu jānotiek, lai aploksņu algu problēma tiktu atrisināta?”, atbildes sniedza visi respondenti. Balstoties uz iegūtajiem rezultātiem, tika izveidota 3.4. tabula, kurā faktori sarindoti pēc to nozīmīguma.

3.4. tabula

Iespējamie risinājumi „aploksņu algas” problēmas izskaušanai Latvijā

2012. gads		2013. gads		Risinājumi
Procentuālais iedalījums (kopā 100%)	Vieta	Procentuālais iedalījums (kopā 100%)	Vieta	
23 %	3.	27 %	1.	Jāmainās valsts nodokļu sistēmai kopumā
34 %	1.	25 %	2.	Valdībai jāveicina uzņēmējdarbība atvieglējot birokrātiskās procedūras utt.
25 %	2.	19 %	3.	Jāuzlabojas sociālajām garantijām (jāpalielina soc. gar. izmaksu apmēri utt.)
-	-	10 %	4.	Jāpalielina soda sankcijas uzņēmumiem, kuros atklāj "aploksņu algu" izmaksu
3 %	6.	8 %	5.	Sabiedrības izglītošana un „aploksņu algu” pastāvēšanas publiska nosodīšana
-	-	5 %	6.	Nepieciešams uzlabot VID un VDI darbību aploksņu algu problēmas konstatācijai
11 %	4.	4 %	7.	Jāievieš soda sankcijas darbiniekiem, kuri saņem „aploksņu algas”
-	-	1 %	8.	Cits
-	-	1 %	9.	Nedomāju, ka šī ir uzskatāma par problēmu un ka ir nepieciešamība ar to cīnīties
4 %	5.	-	-	Jārīko biežākas kampaņas pret "aploksņu algām".

Salīdzinot 2012. un 2013. gadā iegūtos rezultātus, jāsecina, ka pirmajās trijās vietās pasākumi, kuri būtu veicami „aploksņu algas” problēmas izskaušanai, nav mainījušies, vienīgi mainījusies to secība. Darba ņēmēji īpaši uzsvēruši pasākumu „jāmainās valsts nodokļu

sistēmai kopumā”. Šajā sakarībā respondents sniedza savu skatījumu, ka: „jāsabalansē darba ņēmēja algu attiecība pret nodokli, lai darba ņēmējs pēc nodokļu nomaksas varētu arī dzīvot, ne tikai izdzīvot.” Šobrīd nodokļu sistēma uzliek pārāk lielu slogu iedzīvotājiem ar nelieliem un vidējiem ienākumiem, paplašinot plaisu starp turīgajiem un trūcīgajiem iedzīvotājiem. Citi ieteikumi bija ieviest progresīvo nodokli, lai tiktu īstenots sociālā taisnīguma princips. Šis pasākums tiks skatīts nākamajā apakšnodaļā.

Jāpiezīmē, ka 2013. gadā veiktajā pētījumā anketa tika papildināta ar vairākiem veicamajiem pasākumiem, piemēram, ka jāpalielina soda sankcijas uzņēmumiem, kuros atklāj "aplokšņu algu" izmaksu, kas ierindojies 4. vietā u.c. 1 % jeb 5 respondenti neuzlūko to kā problēmu un nedomā, ka ir nepieciešamība ar to cīnīties.

Apkopojot pētījuma rezultātus, autore secina, ka „aplokšņu algas” problēma ir jārisina valdībai, jo ar sabiedrības izglītošanu vai kādām citām uz to vērstām aktivitātēm, „aplokšņu algu” problēma netiks atrisināta. Visam priekšā stāv valdība, tās lēmumi un risinājumi. Uz doto brīdi nevar apgalvot, ka valdības darba uzdevumos šī būtu problēma numur viens un, ka tai tiktu veltīts pietiekami daudz uzmanības, kaut gan aizvien biežāk medijos un citos avotos valsts varas vīri runā par šo tēmu un nepieciešamību to izskaust.

Autore uzskata, ka pētījuma gaitā ir iegūta visa nepieciešamā informācija un sasniegti bakalaura darba sākumā uzstādītie mērķi. Pamatojoties uz iegūtajiem rezultātiem, ir iespēja noraidīt vai apstiprināt pētījuma sākumā izvirzītās hipotēzes.

Pirmā hipotēze: „galvenais iemesls, kādēļ darba ņēmēji piekrīt vai izvēlās saņemt „aplokšņu algas”, ir iespēja iegūt lielākus ienākumus nenomaksājot visus nodokļus,” tiek apstiprināta. Uz to norāda respondentu apkopotās atbildes 3.1. tabulā. Papildus jāmin, ka uz anketēšanas laiku strādājošie respondenti, kuri saņem „aplokšņu algas” minēja, ka tā neesot bijusi viņu griba, bet gan uzņēmuma atalgojuma politika un vienīgais risinājums ir strādāt citā darba vietā (skat. 3.3. tab.)

Otrā hipotēze: „izplatītākais iemesls, kādēļ darba devēji izmaksā darbiniekiem „aplokšņu algas”, ir izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, jo tā ir vienīgā iespēja „izdzīvot” ” arī tiek apstiprināta, jo tas bijis visvairāk atzīmētais iemesls. Respektīvi, uzņēmums nevarēs ilgi būt dzīvotspējīgs un darboties ar peļņu, ja būs jānomaksā visi nodokļi.

Trešā hipotēze: „75 % respondentu, kuri jebkad ir bijuši darba tiesiskajās attiecībās ar darba devēju, vismaz reizi ir saņēmuši algu aploksnē,” tiek apstiprināta daļēji. 2013. gada veiktajā pētījumā vien 54,3 % savā darba praksē ir saskārušies ar šādu darba samaksas sistēmu.

Ceturtā hipotēze tiek noraidīta: „30 % jeb gandrīz katrs trešais darbinieks, kurš pašreiz ir līgumiskās darba attiecībās ar darba devēju, papildus oficiālajam atalgojumam saņem

„aplokšņu algu”,” jo 2013. gada anketu rezultāti parādījuši uz pusi mazāku skaitu, proti, tikai katrs piektais jeb 19 % pašreiz strādājošo daļu algas saņem aploksnē.

Piektā hipotēze: „Aplokšņu algas” problēma ir jārisina valdībai, cenšoties to veikt ar nodokļu likmju samazināšanu, veicinot uzņēmējdarbību, kā arī uzlabojot sociālo garantiju sistēmu,” tiek apstiprināta, jo respondentu visvairāk ir atzīmējuši tieši šo atbilžu variantu.

Runāt par valdības pilnīgu bezdarbību šīs problēmas risināšanā nedrīkst, jo noteikti pasākumi ir un tiek veikti, kas devuši atzinīgus rezultātus, 2012. gadā ēnu ekonomikai samazinoties par 9,1 %. Lai to apstiprinātu, tad 3.2. apakšnodaļā tiks aplūkota valdības rīcība „aplokšņu algu” problēmas apkarošanai, nosaucot būtiskākos jau īstenotos pasākumus un tos, kuri tiek plānoti un kuri situāciju Latvijā varētu uzlabot vēl vairāk, taču pagaidām vēl nav realizēti.

3.3. „Aplokšņu algu” izskaušanas pasākumi Latvijā

Viena no galvenajām problēmām Latvijas ekonomikā ir relatīvi augstais ēnu ekonomikas apjoms, secīgi arī nelegālās nodarbinātības līmenis un „aplokšņu algu” problēma darba tirgū. Valdība nedrīkst ignorēt šo problēmu un tai ir jārod risinājumi. Šajā sakarībā Latvijā ir izveidoti valdības rīcības plāni ar mērķi apkarot ēnu ekonomiku un samazināt neregistrēto nodarbinātību.

Viens no tādiem ir MK apstiprināts „*Pasākumu plāns neregistrētās nodarbinātības mazināšanai 2010.-2013.gadam*”. Pasākumu plāna mērķis ir neregistrētās nodarbinātības mazināšana. Par pasākumu plāna īstenošanu kopumā atbildīga ir LM. 25 pasākumi ir sadalīti četros rīcības virzienos: neregistrētās nodarbinātības kontroles mehānisma efektīvizēšana, negodīgas konkurences mazināšana, sodu politikas pārskatīšana attiecībā uz neregistrēto nodarbinātību un sabiedrības informēšana un izglītošana par neregistrētās nodarbinātības negatīvajām sekām¹. Tomēr autore uzskata, ka īpaši jāizceļ „*Pasākumu plāns ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai 2010.–2013.gadam*”.

Ēnu ekonomikas apkarošanas un godīgas konkurences nodrošināšanai, tika izveidota darba grupa, kuras galvenais uzdevums bija izstrādāt un iesniegt konceptuālus risinājumus, kas vērsti uz ēnu ekonomiku veicinošo faktoru (cēloņu) ierobežošanu un nodokļu maksātāju uzvedības sistēmisku korekciju un izveidot, kā arī iesniegt MK īstermiņā realizējamus priekšlikumus iepriekšminēto jautājumu risināšanai.

¹ LR Labklājības ministrija „Neregistrētā nodarbinātība”. Pieejams: LR Labklājības ministrijas mājas lapā. - <http://www.lm.gov.lv/text/412>

Saskaņā ar MK 2010. gada 26. augusta rīkojumu Nr. 513 tika apstiprināts „Pasākumu plāns ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai 2010.–2013. gadam.” Sagatavotā pasākumu plāna mērķis ir padarīt darbošanos ēnu ekonomikā pēc iespējas neizdevīgāku, bet darbošanos legālajā ekonomikā, – pēc iespējas izdevīgāku, atvieglojot pāreju uz legālo ekonomiku un uzlabojot komunikāciju starp publisko pārvaldi un sabiedrību¹.

Kopā *Pasākumu plānā* ir iekļauti 66 pasākumi, no kuriem uz 2013. gada 1. janvāri 63 pasākumi ir izpildīti pilnībā. Tie vērsti uz nodokļu politikas izvērtēšanu, administratīvā sloga samazināšanu, atbalstu uzticamajiem uzņēmējiem un pārejas uz legālo ekonomiku veicināšanu, kontrolējošo iestāžu kapacitātes nodrošināšanu, sodu politikas pārskatīšanu, darbu ar sabiedrībām² un normatīvo aktu izstrāde. Arī šodien darba grupa turpina darbu, sekojot plāna izpildei un izstrādā jaunus priekšlikumus, ja, plānu īstenojot, kāda uzdevuma risināšana izrādās neiespējama, nedod gaidītos rezultātus vai kopējā mērķa sasniegšanai ir nepieciešami jauni risinājumi. Tādējādi *Pasākumu plāns* ir grozīts, lai precizētu atsevišķus pasākumus³.

Kādi tiešie uzdevumi un pasākumi ir/tiks veikti vai piedāvāti, lai risinātu „aplokšņu algas” problēmu? Turpinājumā autore uzskaitīs, pēc viņas domām, nozīmīgākos.

1. Izmaiņas nodokļu sistēmā darba ņēmējiem par labu. Pasākuma plāna ietekmē ir notikušas izmaiņas nodokļu sistēmā. No 2011. gada 1. janvāra neapliekamais minimums tika palielināts no 35 līdz 45 latiem, atvieglojuma apmērs par apgādībā esošām personām no 63 līdz 70 latiem. No 2013. gada 1. jūlija šis atvieglojums tiks paaugstināts līdz 80 latiem mēnesī. Izmaiņas ir skārušas arī IIN, kas no 2013. gada 1. janvāra tika samazināts par procentpunktu, t.i., līdz 24 % pret iepriekšējiem 25 %.

Nodokļu reforma Latvijā tiek veikta ar mērķi Baltijas valstu konkurencē par investīcijām un darbavietām nodrošināt Igaunijai un Lietuvai izmaksu ziņā līdzvērtīgus darbaspēka nodokļus. Likmes samazināšana likumā ir paredzēta arī nākamajos divos gados - no 2014.gada IIN likme tiks samazināta līdz 22 %, bet 2015.gadā saruks līdz 20 %⁴.

Pēc autores domām, vairumam Latvijas iedzīvotāju, kuru ienākumi ir nedaudz virs Latvijā noteiktās minimālās mēneša algas, īstenotās darbaspēku nodokļu reformas būtiskus ieguvumus nav radījušas. Attiecībā uz IIN likmes samazinājumu par procentpunktu var sniegt

¹ LR Finanšu ministrijas plāns nr. 130810 „Pasākumu plāns ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai 2010.–2013.gadam”. 2010., 31. lpp. Pieejams: LR Labklājības ministrijas mājas lapā. - http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_attiecibas_socialais_dialogs/enu_ekon_2010_2013.pdf

² LR Finanšu ministrijas informatīvais ziņojums „Par ēnu ekonomikas un nelegālās nodarbinātības mazināšanas pasākumiem”. 2011. gada 19.aprīli, 3. lpp. Pieejams: LR Ministru kabineta mājas lapā. - <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40214140&mode=mk&date=2011-04-19>

³ Turpat, 3. lpp

⁴ Saeimas Preses dienests „Saeima samazina pievienotās vērtības nodokļa un iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes”. 24.05.2012. Pieejams: LR Saeimas mājas lapā. - <http://saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/19734-saeima-samazina-pievienotas-vertibas-nodokla-un-iedzivotaju-ienakuma-nodokla-likmes>

piemēru. Darbiniekam, kuram nav apgādājamo un kura bruto alga ir 200 lati, ieguvums no IIN izmaiņām ir 1,33 lati mēnesī. Pēc LR Centrālās statistikas pārvaldes pieejamās informācijas 2012. gadā vairāk kā 19 % no visiem darba ņēmējiem, gada vidējie darba ienākumi mēnesī ir bijuši robežās no 200,01 līdz 300 latiem un nedaudz vairāk kā 16 % no 100,01 līdz 200 latiem. Tātad trešdaļai Latvijas darba ņēmēju 2012. gadā mēneša ienākumi bijuši no 100 līdz 300 latiem, kas ir zem strādājošo mēneša vidējās bruto darba samaksas (481 LVL). Lietderīgāk būtu paaugstināt valstī noteiktās minimālās algas apmēru, neapliekamo minimumu. FM un LM piedāvā nākamajā gadā minimālo algu palielināt no līdzšinējiem 200 uz 225 latiem. Savukārt neapliekamo minimumu varētu diferencēt, - lielākajām algām saglabāt pašreizējo 45 latu apmērā, bet mazākajām algām palielināt līdz 84 latiem¹. Tiek piedāvāts arī palielināt atvieglojumu par apgādībā esošām personām 2014. gadā līdz 98 latiem. Visbeidzot nepieciešams ieviest progresīvo iedzīvotāja ienākuma nodokli, kas nozīmē, ka IIN nodoklis tiktu piemērots attiecībā pret darba samaksu. Tas veicinātu taisnīguma principu, kad lielāks nodokļu slogs gulstas uz tiem darba ņēmējiem, kuri saņem vairāk jeb, jo lielāka darba samaksa, jo lielāks nodoklis jāmaksā.

Valdība skaidro, ka šie soļi tiek sperti darba ņēmēju labā, lai veicinātu iedzīvotāju labklājību un mazinātu vēlmi saņemt „aploksņu algas”. Darbspēka nodokļu samazināšana tiek minēta kā valdības prioritāte, taču autore uzskata, ka iepriekšminētās izmaiņas nav devušas būtiskus rezultātus. Tas liek domāt, ka minētais šo reformu mērķis nav īstenais, un patiesais iemels ir likt sabiedrībai domāt, ka valstij rūp iedzīvotāju labklājība un tā cenšas, kaut ko darīt šajā sakarībā.

2. Sākumdeklarēšanās. 2011. gada 15. decembrī stājās spēkā „Fizisko personu mantiskā stāvokļa un nedeklarēto ienākumu deklarēšanas likums”. Likuma ietvaros tika noteikts vienreizējs pasākums, kas bija jāveic 2012. gadā. Tas deva iespēju fiksēt personas mantas stāvokli un deklarēt līdz šim nedeklarētos ieņēmumus un legalizēt neregistrētā darbībā iegūtos līdzekļus.

Saskaņā ar likuma 3.pantu mantiskā stāvokļa deklarāciju iesniedz persona, kas atbilst vismaz vienam no tajā uzskaitītajiem kritērijiem, piemēram, ja personai pieder vismaz 10 000 latus vērti nekustamie īpašumi Latvijā, uz kuriem līdz šim nav nostiprinātas īpašumtiesības Zemesgrāmatā vai naudas uzkrājumi, iegādātās kapitāla daļas, parāda vērtspapīri un citi īpašumi, kuru katra kopējā vērtība pārsniedz 10 000 latus utt., ja šī informācija nav pieejama valsts reģistros. Cilvēkiem, kuri deklarēja iepriekš nedeklarētus ienākumus, tika piemērota IIN likme 15 % apmērā. Likuma 9. pantā noteikts, ka par mantiskā stāvokļa deklarācijas

¹ LETA „Vilks: mazinot sociālo nevienlīdzību, saruks arī ēnu ekonomika”. 24.03.2013. Pieejams: Latvijas Avīzes mājas lapā. - http://la.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=376443:vilks-mazinot-socilo-nevienldzbu-saruks-ar-nu-ekonomika&catid=82:latvij&Itemid=106

neiesniegšanu vai apzināti nepatiesu ziņu sniegšanu tajā persona tiek saukta pie normatīvajos aktos paredzētās administratīvās atbildības vai kriminālatbildības¹.

VID ir apkopojis statistikas informāciju par sākumdeklarēšanos Latvijā. Saskaņā ar Fizisko personu mantiskā stāvokļa un nedeklarēto ienākumu deklarēšanas likumā noteiktajām prasībām 2012. gadā fizisko personu mantiskā stāvokļa deklarācijas kopumā iesniedza 131 992 personas, no kurām 122 personas, izmantojot likumā dotās tiesības, deklarēja iepriekš nedeklarētus ienākumus kopumā 4,66 milj. latu apmērā, kuriem tika aprēķināts maksājamais iedzīvotāju ienākuma nodoklis 15% apmērā jeb 702,05 tūkst. latu. Uz 2013. gada 1. martu samaksāti 686,46 tūkst. latu². Pasākums ir vērtējams pozitīvi, jo tas atviegloja cilvēku pāreju uz legālo ekonomiku. Tā bija iespēja legalizēt nelegāli iegūtos ienākumus. Ieguvumi valdībai un kontrolējošām institūcijām, - papildināts valsts budžets, cilvēku mantiskā stāvokļa uzskaitē, kas izmantojama nodokļu kontroles vajadzībām.

3. Veselības aprūpes sasaiste ar nodokļu maksājumiem. Viens no priekšlikumiem „aplokšņu algu” problēmas risināšanā bija izvērtēt iespēju sasaistīt personu veiktos nodokļu maksājumus ar veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanas nosacījumiem, lai motivētu personas maksāt nodokļus un nesaņemt „aplokšņu algu”.

MK sēdē 2013. gada 16. aprīlī tika apstiprināts VM izstrādātais koncepcijas projekts par veselības aprūpes sistēmas finansēšanas modeli, kas paredz plānveida veselības aprūpes saņemšanu sasaistīt ar „veselības nodokļa” nomaksu. Paredzēts noteikt valsts veselības apdrošināšanas obligātās iemaksas, kas tiktu nodalītas no šobrīd spēkā esošās iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes (likmes apmērs tiks precizēts likuma izstrādes laikā). Tādējādi iedzīvotājiem nodokļu slogs nepalielinātos³.

Visiem iedzīvotājiem tiks nodrošināts Satversmē paredzētais medicīniskās palīdzības minimums, kas ir: neatliekamā medicīniskā palīdzība, konkrētu diagnožu ārstēšana un kompensējamie medikamenti ar simts procentu kompensāciju, neskatoties uz to, vai cilvēks ir maksājis nodokļus vai nē, bet plānveida veselības aprūpes pakalpojumi būs pieejami nodokļu maksātājiem vai tiem nemaksātājiem, kuri paši veiks iemaksas 240 latu apmērā gadā. Tiek plānots, ka noteiktām 20 iedzīvotāju grupām tiks sniegta veselības aprūpe tādā pašā apjomā kā nodokļu maksātājiem.

¹ LR Satversme. LR likums. „Fizisko personu mantiskā stāvokļa un nedeklarēto ienākumu deklarēšanas likums”. Pieejams: „Latvijas Vēstneša” tiesību aktu vortālā. - <http://www.likumi.lv/doc.php?id=241275>

² VID „Mantiskā stāvokļa deklarēšanas statistika”. 08.03.2013. Pieejams: Valsts ieņēmuma dienesta mājas lapā. - <http://www.vid.gov.lv/default.aspx?tabid=7&id=15&oid=91093>

³ LR Veselības ministrija „Valdība apstiprina veselības obligātās apdrošināšanas koncepciju”. 16.04.2013. Pieejams: LR Veselības ministrijas mājas lapā. - http://www.vm.gov.lv/lv/aktualitates/4140_valdiba_apstiprina_veselibas_obligatas_apdrosinasanas_koncepc

Šo modeli plānots ieviest no 2014. gada otrā pusgada. Ar šī gada 16. aprīļa valdības rīkojumu VM ir noteikta par atbildīgo institūciju koncepcijas īstenošanā, kurai četrus mēnešu laikā ir jāizstrādā un jāiesniedz MK nepieciešamo normatīvo aktu projekti¹.

Šāda koncepcija ir ieviesta daudzās citās valstīs kā: Austrijā, Beļģijā, Francijā, Vācijā, Luksemburgā, Ungārijā, Igaunijā, Šveicē, Lietuvā un ir pierādījusi tās lietderību. Koncepcijas galvenais mērķis ir godīgāka un pieejamāka veselības aprūpes sistēma. Papildus tam, veselības obligātā apdrošināšana būtu nozīmīgs līdzeklis ēnu ekonomikas mazināšanai. Mazinoties ēnu ekonomikai, pieaugtu gan kopējie valsts budžeta ieņēmumi, gan veselības nozares finansējums, kā rezultātā veselības aprūpes pakalpojumi² iedzīvotājiem kļūtu pieejamāki.

4. Darbs ar sabiedrību. Ēnu ekonomikas apkarošanas un godīgas konkurences nodrošināšanas plānā tika iekļauti uzdevumi, kas vērsti uz sabiedrību. Tiek publicēti pozitīvi piemēri un informācija, kāpēc konkrētie nodokļu maksātāji maksā nodokļus. Notiek sabiedrības izglītošana par nodokļu nomaksas nepieciešamību un cilvēku izpratni par to, kur tiek tērēta nodokļu nauda, FM mājas lapa ir papildināta ar sadaļām „Kur paliek mana nauda?”, „Ēnu ekonomika”. Pašvaldību mājas lapās iespēju robežās tiek sniegta informācija par pašvaldības budžetu, kā arī tā izpildi. VID, PVD un VDI regulāri un pastāvīgi informē sabiedrību, izplatot preses relīzes par konstatētajiem pārkāpumiem un ikdienā sastopamiem pārkāpumiem (nodokļu nemaksāšanas vai kontrabandas jomā, neregistrētas nodarbinātības jomā, bīstamu preču tirdzniecība, pārkāpumi konkrētos uzņēmumos drošības jomā u.c.)³.

Šie pasākumi ir produktīvi no tā viedokļa, ka cilvēkiem ir sniegta iespēja sekot, kādiem mērķiem tiek izlietota nodokļu maksātāju nauda, bet tomēr jāatzīst, ka par to tiek runāts par maz. Nepieciešams ikdienā uzsvērt valsts sniegto pakalpojumu kvalitātes saistību ar nomaksāto nodokļu apjomu, lai veicinātu cilvēku labprātīgu nodokļu nomaksu.

5. Uzticamo uzņēmēju saraksta veidošana. Pasākuma plāna ietvaros tika uzdots izstrādāt koncepciju izvērtējot iespējas izveidot uzticamo uzņēmēju sarakstu jeb tā saucamo „balto sarakstu”. Lai nodokļu maksātājs iegūtu programmas dalībnieka statusu, tam jāatbilst virknei kritēriju. Pamatkritēriji galvenokārt saistīti ar nodokļu maksāšanu, piemēram, pretendents nedrīkst būt VID administrēto nodokļu parādu, kuru kopsумma pārsniedz 100 latu u.c. Programmā iekļautajam nodokļu maksātājam tiks nodrošināta pievienotās vērtības

¹ LETA „Valdība atbalsta veselības nodokļa ieviešanu, nodalot to no IIN”. 16.04.2013. Pieejams: laikraksta Diena interneta portālā. - <http://www.diena.lv/latvija/zinas/papildinata-13-28-valdiba-atbalsta-veselibas-nodokla-ieviesanu-nodalot-to-no-iin-14003648>

² LR Veselības ministrijas „Veselības obligātās apdrošināšanas koncepcija”. 15.04.2013. Pieejams: LR Veselības ministrijas mājas lapā. - http://www.vm.gov.lv/lv/aktualitates/veselibas_obligatas_apdrosinasanas_koncepcija/

³ LR Finanšu ministrijas informatīvais ziņojums „Par ēnu ekonomikas un nelegālās nodarbinātības mazināšanas pasākumiem” 1. pielikums. 2011. gada 13. aprīlī, 17. - 18. lpp. Pieejams: LR Ministru kabineta mājas lapā. - <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40214140&mode=mk&date=2011-04-19>

nodokļa atmaksa saīsinātā termiņā, individuāls VID konsultants, informācijas saņemšana vienu reizi mēnesī par nodokļu un informatīvajās deklarācijās norādīto datu neatbilstību VID rīcībā esošajai informācijai un atbilžu sniegšanu uz nodokļu maksātāja iesniegumiem (izņemot uzziņas), saīsinātā termiņā, kā arī citas priekšrocības¹.

Šī programma nepieciešama, lai veicinātu ciešāku sadarbību ar VID nodokļu saistību izpildei, kā arī nākotnē atvieglotu sadarbību arī ar citām valsts pārvaldes iestādēm, samazinātu administratīvos šķēršļus, nodrošinātu iespēju ātrāk novērtēt uzņēmēju atbilstību kvalifikācijas prasībām², veicinātu nodokļu maksāšanu, visbeidzot, lai kļiedētu ēnu ekonomiku.

6. Vienreizējs pasākums par soda naudas un nokavējuma naudas dzēšanu. 2012. gada 26. jūlijā stājās spēkā „Nodokļu atbalsta pasākuma likums”, lai atvieglotu nodokļu maksātājiem ekonomiskās krīzes rezultātā radušos nodokļu parāda slogu un palielinātu budžeta ieņēmumus. Saskaņā ar likumu nodokļu atbalsta pasākums ir vienu reizi veicams pasākums nokavējuma naudas un 90 procentu soda naudas dzēšanai tiem nodokļu maksātājiem, kuriem izveidojies nodokļu atbalsta pasākuma pamatparāds pēc stāvokļa 2011. gada 1. septembrī un kas nav samaksāts līdz nodokļu atbalsta pasākuma uzsākšanas dienai (līdz 2012. gada 1. oktobrim), ar nosacījumu, ka nodokļu maksātājs līdz noteiktam datumam samaksā nodokļu atbalsta pasākuma pamatparādu un ar to saistīto soda naudu 10 % apmērā³.

Nodokļu parādniekiem bija iespēja pietikties šim pasākumam no 2012. gada 1. oktobra līdz gada beigām. Pēc FM sniegtās informācijas – nodokļu atbalsta pasākums tika piemērots 2984 nodokļu maksātājiem VID administrētajos nodokļu veidos un 6402 nodokļu maksātājiem attiecībā uz nekustamā īpašuma nodokli. Apkopojot rezultātus, paredzams, ka šī rezultātā budžetā tiks saņemti 18,2 milj. latu. Nodokļu atbalsta pasākumā izvēlējās piedalīties 72 no 119 Latvijas pašvaldībām, budžetā ienesot 2,4 milj. latu⁴.

To var definēt kā valdības veiktos pasākumus uzņēmējdarbības saglabāšanai un veicināšanai, sniedzot iespēju turpināt uzsākto saimniecisko darbību nodokļu maksātājiem, kuri krīzes ietekmē nav varējuši pilnībā norēķināties ar valsts budžetu. Tas arī kavētu uzņēmēju nepieciešamību uzsākt maksātnespējas procesu vai meklēt citas iespējas, kā turpināt savu darbību, piemēram, nelegāli nodarbinot darbiniekus, maksājot algas aploksnē.

¹ Dārziņa L. „„Baltā saraksta” noteikumi ir stingri, bet izpildāmi”. 26.07.2012. Pieejams: Latvijas Vēstneša portālā. - <http://www.lvportals.lv/skaidrojumi.php?id=250191>

² LR Finanšu ministrijas informatīvā ziņojuma „Par ēnu ekonomikas un nelegālās nodarbinātības mazināšanas pasākumiem” 1. pielikums. 2011. gada 13. aprīlī, 5. lpp. Pieejams: LR Ministru kabineta mājas lapā. - <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40214140&mode=mk&date=2011-04-19>

³ VID „Kas ir nodokļu atbalsta pasākums?” 27.09.2012. Pieejams: Valsts ieņēmuma dienesta mājas lapā. - <http://www.vid.gov.lv/default.aspx?tabid=8&id=5789&hl=1>

⁴ LR Finanšu ministrija „Nodokļu atbalsta pasākums”. 2013. Pieejams: LR Finanšu ministrijas mājas lapā. - http://fm.gov.lv/lv/sadalas/nodoklu_politika/nodoklu_atbalsta_pasakums

Latvijā notiek arī cita veida pasākumi - dažādas sabiedrību izglītojošas televīzijas pārraides, programmas, kampaņas, lai pievērstu sabiedrības uzmanību un izskaustu ēnu ekonomikas un „aplokšņu algu” problēmu.

Visvairāk uzmanību ieguvusi ir Latvijas Darba devēju konfederācijas kampaņa „Pret ēnu ekonomiku – par godīgu konkurenci” ar saukli „*Man uzspļaut?*”. LDDK jau no 2009. gada ir aktīvi strādājusi, lai panāktu politiku, valdības un sabiedrības uzmanību pieaugošai ēnu ekonomikai. Atsaucoties biedru aicinājumam, LDDK sagatavoja kampaņu, kuras laikā notika provokatīva reklāmas kampaņa vidē, televīzijā, internetā un presē, aicinot iedzīvotājus aizdomāties par ēnu ekonomikas ietekmi uz viņu ikdienu, izpausmes veidiem, kā arī aicinātu sabiedrību iesaistīties risinājumu meklēšanā, kā mazināt ēnu ekonomiku. 16 tūkstoši cilvēku izmantoja iespēju novērtēt savu ēnu, aizpildot testu www.manena.lv, kā arī aktīvi debatēja sociālajos tīklos¹.

Kampaņas mērķis bija pievērst sabiedrības uzmanību riskiem un zaudējumiem, kas rodas, piedaloties ēnu ekonomikas aktivitātēs un saņemot „algu aploksnē”, kā arī veicināt sabiedrības apziņas maiņu. Liekot uzsvāru uz cilvēku godprātību un sirdsapziņu, tā lika apzināties, cik slikti ir piedalīties tās izplatībā un kādas sekas tas atstāj. Autore uzskata, ka tieši ar šādām kampaņām ir jāpaaugstina sabiedrības informētība un izpratne par ēnu ekonomikas likumsakarībām, tādējādi veicinot Latvijas darba devēju un darba ņēmēju vēlmi atgriezties nodokļu maksātāju vidū, izvairoties no kontrabandas preču pirkšanas un citām ēnu ekonomikas izplatības veicinošām darbībām. Tāda veida kampaņas ir nepieciešams rīkot biežāk un to darbības ilgumam jābūt ilgākam, taču ar sabiedrības audzināšanas pasākumiem vien nepietiek. Ir nepieciešams, lai valdība aktīvi risinātu šo problēmu.

Pēc autores domām, minētie pasākumi ir devuši pozitīvus rezultātus, to parāda ēnu ekonomikas un „aplokšņu algu” apjomu samazinājumi, kuri skatīti 2.1. apakšnodaļā. Taču ar veiktajiem pasākumiem vien nepietiek, jo izplatība joprojām ir liela. Piemēram, kontrabandas preces (tabakas izstrādājumus un alkoholu) ir iespējams iegādāties ikvienam, jāzina tikai to pārdošanas vietas un personas, kas šīs preces izplata. Tomēr jāsaprot ir viens, ka, ja nebūtu pieprasījuma, nebūtu arī piedāvājuma. Pieprasījumu pēc šīm precēm rada cilvēku vēlme ietaupīt uz izdevumiem. Paaugstinot cilvēku labklājības līmeni, palielinot minimālās algas apmēru, iespējams tiktu mazināta tieksme iegādāties nezināmas izcelsmes kontrabandas preces par lētākām cenām salīdzinoši ar legāli pieejamām precēm.

Nepieciešams atkārtot, ka pāreju no ēnu ekonomikas uz legālo ekonomiku papildus veicinātu apstākļi, ja cilvēkiem būtu saprotams, kādiem mērķiem un kādos apmēros

¹ LDDK „Izaugsmei un labklājībai”, Gada apskats 2011., 13 lpp. Pieejams: Latvijas Darba devēju konfederācijas mājas lapā. - www.ddd.lv/file.php?id=356

nodokļos nomaksātā nauda tiek tērēta, un kādu labumu tas devis indivīdam un sabiedrībai kopumā. To varētu salīdzināt ar dzīves situāciju, kad cilvēki dod priekšroku tādu preču iegādei, caur kuras iepakojumu produkts ir apskatāms, jo tad viņi zina, ar ko rēķināties. Nevar izslēgt iespējamību, ka vairums cilvēku būtu gatavi iziet no ēnu sektora, ja naudas izlietojums valstī būtu caurspīdīgs.

Šobrīd pastāv viedoklis, ka iedzīvotāji tikai maksā, pretī saņemot minimālu labumu. Valdības centieni samazināt nodokļu slogu, palielināt pabalstu apmērus, ir virzījuši sabiedrības attieksmes maiņu par labu valdībai. Tas stimulē sabiedrību būt sociāli atbildīgākiem pret valsti. Nobeigumā autore vēlē uzsvērt, ka, ja valsts vairāk rūpētos par saviem iedzīvotājiem, to dzīves kvalitāti un dotu tiem pretī pienācīgas rūpes, tad iedzīvotāju uztvere mainītos straujāk nekā tas redzams šobrīd.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Bakalaura darba izstrādes rezultātā autore ir nonākusi pie secinājumiem:

1. Pastāv vairākas definīcijas ēnu ekonomikas izskaidrošanai, taču Vito Tanzi definīcija visprecīzāk definē ēnu ekonomikas jēdzienu: „ēnu ekonomika ir vispārējs un visaptverošs termins darbībām, kuras tiek veiktas nelegāli vai netiek deklarētas un kuras būtu apliktas ar nodokļiem, ja nodokļu iestādēm būtu pieejami dati par tām.”
2. Ēnu ekonomikas cēloņi un attīstību veicinošie iemesli ir meklējami daudzos faktoros. Svarīgākie no tiem ir pārmērīgais nodokļu un regulējumu slogs, nepilnības likumdošanā, sociālā nenodrošinātība, zemā nodarbinātība, cilvēku vainas apziņas trūkums un zemā uzticēšanas valsts varai.
3. Jo lielāka starpība starp kopējām darbaspēka izmaksām oficiālajā ekonomikā un ieņēmumiem pēc nodokļu nomaksas, jo lielāka motivācija novērst šo starpību un darboties ēnu ekonomikā.
4. Ēnu ekonomikas apjomu noteikšana ir sarežģīts uzdevums, jo tā pēc savas būtības nepakļaujas mērījumiem, kam par iemeslu ir ēnu ekonomikas slēptais raksturs un cenšanās izvairīties no tās aprēķināšanas.
5. Ir izstrādātas vairākas ēnu ekonomikas aprēķināšanas metodes, tomēr pētījumos plašāk zināmās un biežāk pielietotās ir F. Šneidera metodes, kuras sagrupētas trīs pieejās: tiešās, netiešās un modelēšanas pieejās.
6. Viena no ēnu ekonomikas aktivitātēm ir neregistrētā nodarbinātība, kuras viens no izpausmes veidiem ir „aplokšņu alga”. „Aplokšņu alga” ir darba atalgojuma daļa, par kuru netiek maksāti nodokļi un valsts sociālās apdrošināšanas maksājumi.
7. „Aplokšņu algas” ir kļuvušas par ikdienas darba samaksas formu. Latvijā biežāk lietotā sekojoša darba samaksas prakse, - darbiniekam tiek maksāta valstī noteiktā minimālā mēneša darba alga, no kuras tiek maksāti valstī noteiktie nodokļi un neoficiālā jeb „aplokšņu alga”, par kuru nodokļi netiek maksāti.
8. „Aplokšņu algu” pastāvēšanas un izplatības būtiskākais cēlonis ir apzināta izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, jo nenomaksājot nodokļus, uzņēmumiem ir iespējama lielāka peļņa, ko var izmantot konkurētspējas paaugstināšanai, savukārt darba ņēmējiem paveras iespēja gūt augstāku atalgojumu.

9. Mūsdienās visas valstis saskaras ar ēnu ekonomikas aktivitātēm. Pēc F.Šneidera veiktā pētījuma 2012. gadā vislielākais ēnu ekonomikas īpatsvars no IKP ES bijis Bulgārijai, t.i., 31,9 %, vismazākais Austrijai – 7,6 %, savukārt Latvijai tas novērtēts kā 26,1 %.
10. Latvijas sabiedrībā pastāv maldīgs priekšstats, ka uzņēmumu izvairīšanās no nodokļu nomaksas ir skaidrojama ar darbaspēka atalgojumam piemērojamo salīdzinoši augsto nodokļu nastu, lai gan Latvijas kopējais nodokļu slogs ir viens no zemākajiem ES, t.i., 37,9 % un tas ir arī zemāks par ES vidējo rādītāju 43,3 %.
11. Dr. A.Saukas un Dr. T.Putniņa pētījumā aprēķinātie ēnu ekonomikas indeksi Baltijas valstīs laika posmā no 2009. līdz 2012. gadam uzrādījuši, ka Latvijā tie ir augstāki nekā Igaunijā un Lietuvā. Neskatoties uz to, Latvija ir ieņēmusi līderpozīcijas ēnu ekonomikas indeksa samazināšanā, kas 2012. gadā salīdzinot ar 2011. gadu nokrities līdz 21,1 %, t.i., par 9,1 procentpunktiem.
12. Izmaksāto „aploksņu algu” apjoms procentos no faktiskajām algām Latvijā bijis lielāks kā Igaunijā un Lietuvā, t.i., 34 % - 2009. gadā, 35,5 % - 2010. gadā, 29,1 % - 2011. gadā un 26,5 % - 2012. gadā, taču vienīgi Latvijā 2012. gadā ir notikusi tā samazināšanās.
13. Godprātīgam Latvijas darba ņēmējam nomaksājot darba atalgojumam piemērojamus nodokļus nākas šķirties no gandrīz trešdaļas savu ienākumu, kas ir spēcīgs arguments par labu tieskmei izvairīties to nomaksas, jo Lietuvā gandrīz no piektās daļas, Igaunijā no ceturtās daļas no darba samaksas.
14. Ēnu ekonomikas radītās negatīvās sekas ir izkropļota tirgus konkurence, netaisnīga uzņēmējdarbības arēna veidošanās, ekonomisko rādītāju izkropļošana, plānoto valsts budžeta ieņēmumu samazinājums, investīciju samazināšanās utt.
15. Strādājot ar darba līgumu, bet saņemot daļu algas oficiāli un atlikušo daļu aploksnē, darbinieks zaudē uz sociālo garantiju rēķina: slimības pabalstiem, maternitātes un paternitātes pabalstiem, bezdarbnieku pabalstiem, valsts pensijas apmēra u.c.
16. Bakalaura pētījuma daļas ietvaros tika pārbaudītas pieņemtās hipotēzes, no kurām trīs tika aptipinātas, viena daļēji apstiprināta un viena noraidīta. Tika nonākts pie šādiem secinājumiem:
 - 1) 65 % respondentu īstenoto nodokļu politiku Latvijā vērtē kā ļoti nepamierinošu un neapmierinošu, un tikai 5 % vērtē to kā apmierinošu;
 - 2) 46 % respondentu uzskata, ka nodokļu nemaksāšana ir nepieņemama uzvedība un 12 % respondentu domā, ka nodokļu nemaksāšana ir pieņemama uzvedība;

- 3) bakalaura un kursa darba ietvaros veikto pētījumu rezultātu vidējais rādītājs respondentiem, kuriem neesot svarīgi, lai par tiem tiktu nomaksāti visi nodokļi, bijis 34,7 %. Vairākums nav motivēti nomaksāt visus nodokļus, jo neuzticas valsts nodokļu pareizai izlietošanai, cits iemesls ir vēlme saņemt lielāku atalgojumu;
- 4) abos gados veiktajā pētījumā respondentu domas sakrita, minot iespēju vairāk nopelnīt kā svarīgāko iemeslu „aplokšņu algu” saņemšanai, savukārt iemeslu, kāpēc darba devēji izsniedz algas aploksnēs, aptaujātie min izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, jo tā ir vienīgā iespēja „izdzīvot”;
- 5) pirms gada veiktajā anketēšanā 74,6 % respondentu atzina, ka esot darba tiesiskajās attiecībās ar darba devēju, viņiem ir izmaksāta „aplokšņu alga”, tas ir, aptuveni 8 no 10 cilvēkiem, taču šī gada veiktajā anketēšanā – 54,3 % jeb tikai 6 no 10 cilvēkiem;
- 6) 2012. gada pētījuma rezultāti liecināja, ka 30% jeb gandrīz katrs trešais darbinieks, kurš uz to brīdi ir bijis līgumiskās attiecībās ar darba devēju, papildus oficiālajam atalgojumam saņēmis „aplokšņu algu”, savukārt 2013. gadā, - par 11 procentpunktiem mazāk (19 %);
- 7) vairāk kā 42 % respondentu atzinuši, ka saņemt „aplokšņu algu” neesot bijusi viņu griba un iniciatīva, bet gan uzņēmuma atalgojuma politika;
- 8) respondenti uzskata, ka „aplokšņu algas” problēmas risināšanā valdībai jāiesaistās vairāk, cenšoties to risināt gan ar nodokļu likmju samazināšanu un veicinot uzņēmējdarbību, gan uzlabojot sociālo garantiju sistēmu.

17. Latvijas valdības rīcības plānos ietvertie pasākumi „aplokšņu algas” problēmas risināšanā un mazināšanā ir sekojoši: veiktās izmaiņas nodokļu sistēmā, sākumdeklarēšanās pasākums, vecāku pabalstu paaugstināšana u.c., ir snieguši pozitīvus rezultātus, taču problēma joprojām paliek aktuāla.

18. Pāreju no ēnu ekonomikas uz legālo ekonomiku veicinātu apstākļi, ja cilvēkiem būtu saprotams, kādiem mērķiem un kādos apmēros nodokļos nomaksātā nauda tiek tērēta, un kādu labumu tas devis indivīdam un sabiedrībai kopumā.

Pamatojoties uz izdarītajiem secinājumiem, autors izsaka šādus **priekšlikumus**:

1. VID būtu jāveic pārbaudes uzņēmumos, kuros vairāk kā 50 % darbinieku saņem minimālo valstī noteikto mēneša algu, it īpaši, ja noteikto nozaru speciālisti vai profesijas pārstāvji uzņēmumā saņem zemāku atalgojumu nekā valstī aprēķināto vidējo mēneša darba samaksu šīs profesijas pārstāvjiem.

2. LM un FM sadarbībā ar VID un VDI un citām institūcijām jārīko plašas sabiedrību izglītojošas un informējošas kampaņas par iedzīvotāju priekšrocībām maksājot nodokļus, nepieciešamību izskaust ēnu ekonomiku un tās darbības virzienus, liekot uzsvāru uz sekām un ietekmi uz valsts attīstības pieaugumu.
3. Neskatoties uz to, ka Finanšu ministrija neatbalsta progresīvo nodokļu sistēmu, valdībai būtu jāievieš progresīvais IIN, ne tikai tāpēc, ka tas veicinātu taisnīguma principu, kad lielāks nodokļu slogs gulstas uz tiem darba ņēmējiem, kuri saņem vairāk nevis nekā ir šobrīd, bet arī lai samazinātu ievērojamo „plaisu” starp valdību un krīzē cietušo sabiedrību kopumā.
4. VID un VDI jāpiemēro naudas sods (triju valstī noteikto minimālo mēnešu algu apmērā) darba ņēmējam, ja konstatēts, ka tiek saņemta „aplokšņu alga”.
5. FM ir jāsniedz ikgada pārskats par iekasēto nodokļu izlietojumu, lai veicinātu sabiedrības izpratni par finansu līdzekļu pielietojumu.
6. VID sadarbībā ar VDI jāizstrādā motivācijas politika (jānodrošina finansiālā atlīdzība) attiecībā uz tiem uzņēmumu darbiniekiem, kuri ziņos par saviem darba devējiem, kas izsniedz „aplokšņu algas” (obligāti nepieciešami kādi lietiskie pierādījumi – ierakstītas sarunas, videokameru ieraksti u.c.).
7. Katram Latvijas iedzīvotājam ir jāizturas godprātīgi un atbildīgi pret valsti un jārāda atbilstošs piemērs sabiedrībai, kaut vai sākot ar to, ka par preču un pakalpojumu iegādi būtu jāpieprasa čeki, ja tie nav izsniegti vai arī nebūtu jāiegādājas kontrabandas cigaretes un alkohols.

Izmantotās literatūras un informācijas avotu saraksts

Likumi, normatīvie akti un valdības dokumenti:

1. LR Satversme. LR likums. „Fizisko personu mantiskā stāvokļa un nedeklarēto ienākumu deklarēšanas likums”. Pieejams: „Latvijas Vēstneša” tiesību aktu vortālā. - <http://www.likumi.lv/doc.php?id=241275> (skatīts 11.04.2013.)
2. LR Satversme. LR likums. „Par nodokļiem un nodevām”. Pieejams: „Latvijas Vēstneša” tiesību aktu vortālā. - <http://www.likumi.lv/doc.php?id=33946> (skatīts 30.01.2013.)
3. LR Finanšu ministrijas plāns nr. 070410 „Pasākumu plāns ēnu ekonomikas apkarošanai”. 2010., 14 lpp. Pieejams: LR Labklājības ministrijas mājas lapā. - http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_attiecibas_socialais_dialogs/enu_ekon.pdf (skatīts 31.01.2013.)
4. LR Finanšu ministrijas plāns nr. 130810 „Pasākumu plāns ēnu ekonomikas apkarošanai un godīgas konkurences nodrošināšanai 2010.–2013.gadam”. 2010., 32 lpp. Pieejams: LR Labklājības ministrijas mājas lapā. - http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_attiecibas_socialais_dialogs/enu_ekon_2010_2013.pdf (skatīts 10.04.2013.)

Grāmatas, zinātnisko žurnālu raksti, pētījumi, ziņojumi:

1. Brēķis E. Latvijas ēnu ekonomikas modelēšana nodokļu politikas aspektā. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2007., 74 lpp.
2. Brēķis E. „Vai ēnu ekonomikas apjomam jāsamazinās pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai”. - Latvijas Universitātes raksti 702. sējums. Ekonomika, V. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2006., 41. – 57. lpp.
3. Cassel D., Cichy E.U. „Explaining the Growing Shadow Economy in East and West: A Comparative Systems Approach”. - Academic Journal, Comparative Economic Studies. 1986., p. 20 - 41. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:2077/ehost/detail?vid=16&sid=65b5e7dc-d29a-4d0a-b3c4-fd8aae273524%40sessionmgr13&hid=28&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtG12ZQ%3d%3d#db=f5h&AN=5999727> (skatīts 20.03.2013.)
4. D'Hernoncourt J., Méon P.G. „The not so dark side of trust: Does trust increase the size of the shadow economy?” - Journal of Economic Behavior & Organization. January 2012., Vol. 81 Iss 1., p. 97 – 121. Pieejams:

- <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167268111002381> (skatīts 14.02.2013.)
5. Eiropas Komisijas ziņojums „Shadow economy”. 2012., 4 lpp. Pieejams: Eiropas Komisijas oficiālā tīmekļa vietnē. - http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/06_shadow_economy.pdf (skatīts 13.02.2013.)
 6. Enste H.D., Schneider F. The shadow economy: an international survey. Second edition. Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2013., p. 223.
 7. European Commission „Undeclared Work in the European Union”, Report. - Eurobarometer. October 2007., p. 47. Pieejams: Eiropas Komisijas mājas lapā. - http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_284_en.pdf (skatīts 26.03.2013.)
 8. Feige E.L. „Revised estimates of the Underground Economy: Implications of US Currency held abroad”, MPRA Paper No. 13805. - The Underground Economy. 1997., p. 151 – 208. Pieejams: http://mpa.ub.uni-muenchen.de/13805/1/MPRA_paper_13805.pdf (skatīts 8.02.2013.)
 9. Feige E.L. „The anatomy of underground economy”. - Macroeconomics. Feb. 3, 2005., p. 83 – 106. Pieejams: <http://ideas.repec.org/p/wpa/wuwpma/0502011.html> (skatīts 7.02.2013.)
 10. Fleming M. H., Roman J., Graham F. „The Shadow Economy”. - Academic Journal, Journal of International Affairs. 2000., p. 387 – 409. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:2077/ehost/detail?vid=16&sid=65b5e7dc-d29a-4d0a-b3c4-fd8aae273524%40sessionmgr13&hid=28&bdata=JnNpdGU9ZWWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=3035988> (skatīts 14.02.2013.)
 11. Frey B.S., Schneider F. „Informal and Underground Economy”. - International Encyclopedia of Social and Behavioral Science, Bd. 12 Economics. Amsterdam, Elsevier Science Publishing Company. 2000., p. 16. Pieejams: Naval Postgraduate School mājas lapā: http://faculty.nps.edu/relooney/3041_MT_2.pdf (skat. 30.01.2013.)
 12. Henley A., Arabshehani G.R., Carneiro F.G. „On Defining and Measuring the Informal Sector”, World Bank Policy Research Working Paper 3866. 2006., p. 50. Pieejams: Pasaules Bankas mājas lapā. - <http://econ.worldbank.org/external/default/main?pagePK=64165259> (skatīts 5.05.2012.)
 13. Hernandez A.M. „Estimating the Size of the Hidden economy in Peru: A Currency Demand Approach”. - Academic Journal. 2009., Iss 8., p. 85 – 104. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:2077/ehost/detail?vid=8&sid=c7169407-6d2b-4bef-b191->

- 1727df4731a6%40sessionmgr11&hid=9&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=57271274 (skatīts 30.01.2013.)
14. Joppe A. Nodokļu administrēšanas pilnveidošana. Monogrāfija. Rīga, SIA „N.I.M.S.”, 2010., 228 lpp.
 15. Ketners K., Lukašina O. Nodokļi Eiropas Savienībā un Latvijā. Salīdzinošā analīze un praktiskie ieteikumi. Rīga, SIA „Merkūrijs LAT”, 2008., 237 lpp.
 16. Kristapsone S. Zinātniskā pētniecība studiju procesā. Rīga, SIA „Biznesa augstskola Turība”, 2008., 352 lpp.
 17. Labour Administration and Inspection Programme LAB/ADMIN „Labour inspection in Europe: undeclared work, migration, trafficking”, Working Document No.7. Geneva, International Labour Office. January 2010., p. 44. Pieejams: Starptautiskās Darba organizācijas mājas lapā. - http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/publication/wcms_120319.pdf (skatīts 28.02.2013.)
 18. Lippert O., Walker M. The Underground economy: global evidence of its size and impact. Vancouver, B.C., The Fraser Institute, 1997., p. 328.
 19. LR Finanšu ministrijas informatīvais ziņojums „Par ēnu ekonomikas un nelegālās nodarbinātības mazināšanas pasākumiem”. 2011. gada 19.aprīli, 6 lpp. Pieejams: LR Ministru kabineta mājas lapā. - <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40214140&mode=mk&date=2011-04-19> (skatīts 10.04.2013.)
 20. LR Finanšu ministrijas informatīvais ziņojums „Par ēnu ekonomikas un nelegālās nodarbinātības mazināšanas pasākumiem” 1. pielikums. 2011. gada 13.aprīli, 26 lpp. Pieejams: LR Ministru kabineta mājas lapā. - <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40214140&mode=mk&date=2011-04-19> (skatīts 12.04.2013.)
 21. LR Labklājības ministrijas informatīvais ziņojums „Par Mikrouzņēmuma nodokļa likuma praktiskās īstenošanas gaitu un rezultātiem no 2010. gada 1. septembra līdz 2012. gada 30. jūlijam”. 2012.gada septembris, 16 lpp. Pieejams: LR Ministru kabineta mājas lapā. - www.mk.gov.lv/doc/2005/LMZino_120912.2140.doc (skatīts 7.03.2013.)
 22. Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „Labklājības ministrijas pētījumi” Nr. VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003 Neregistrētās nodarbinātības novērtējums. Rīga, LU, 2007., xi +213 lpp.

23. Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „Labklājības ministrijas pētījumi” Nr.VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003 Optimāla, nodarbinātību veicinoša nodokļu un pabalstu sistēma. Rīga, LU, 2007., viii +231 lpp.
24. OECD employment Outlook - ISBN 92-64-10812-2- OECD, „Informal Employment and Promoting the Transition to a Salaried Economy”. 2004., p. 289. Pieejams: OECD mājas lapā. -www.oecd.org/dataoecd/8/25/34846912.pdf (skatīts 5.05.2012.)
25. Orlovska A. „Atsevišķi ēnu ekonomikas aspekti Latvijā”.-Latvijas Universitātes raksti 671. sējums. Ekonomika, III. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2004., 255. - 262. lpp.
26. Orlovska A. „Melnās ekonomikas kriminālie virzieni”. - Latvijas Universitātes raksti 689. sējums. Ekonomika, IV. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2005., 230. - 238. lpp.
27. Packard T., Johannes K., Montenegro C.E. In From the Shadow. Integrating Europe’s Informal Labor. Washington, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 2012., p. 174.
28. Projekta „Atbalsts strukturālo reformu ieviešanai valsts pārvaldē” (identifikācijas Nr. 1DP/1.5.1.1.1./10/IPIA/CFLA/004/002) 3.1. aktivitātes „Valsts konkurētspējas novērtējums” ietvaros veiktais pētījums „Latvijas konkurētspējas novērtējums 2011”. Rīga, 2012.gada aprīlis, 218 lpp.
29. Putniņš T.J., Sauka A. Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 - 2012. SSE Riga Ilgtspējīga biznesa centrs, 2013. gada maijs, 45 lpp. Pieejams: Rīgas Ekonomikas augstskolas mājas lapā. - http://www.sseriga.edu/files/content/sseriga_enuekonomikasindekss_2009_2012.pdf (skatīts 15.05.2013.)
30. Pyle W., Alexeev M. „A Note on Measuring the Unofficial Economy in the Former Soviet Republics”, William Davidson Working Paper Number 436. September 2001., p. 33. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=307089 (skatīts 30.01.2013.)
31. Schneider F., Enste H.D. „Shadow Economies: Size, Causes and Consequences”. - Journal of Economic Literature. March 2000., Vol. 38., p. 77 – 114. Pieejams: Johannes Keplera universitātes Ekonomikas katedras mājas lapā. - <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/JEL.pdf> (skatīts 29.01.2013., 7.02.2013., 14.02.2013.)
32. Schneider F. „Shadow Economy”. - Shadow Economy Encyclopedia. Austria, Johannes Kepler University Linz Department of Economics. June 2002., p. 31. Pieejams: Johannes Keplera universitātes Ekonomikas katedras mājas lapā. -

- <http://www.economics.jku.at/members/Schneider/files/publications/Encyclopedia.PDF>
(skatīts 20.03.2013.)
33. Schneider F. „Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline”, January 31, 2013., p. 7. Pieejams: Johannes Kepler universitātes Ekonomikas katedras mājas lapā. - http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf (skatīts 15.05.2013.)
 34. Smith P. „Assessing the Size of the Underground Economy: the Statistics Canada Perspective”, Research paper. Catalogue no. 13-604-MIB no. 28 ISSN: 1707-1739. Ottawa, Statistics Canada. May 1994., p. 27. Pieejams: <http://www.statcan.gc.ca/pub/13-604-m/13-604-m1994028-eng.pdf> (skatīts 8.02.2013.)
 35. Tanzi V. „The Shadow Economy, Its Causes and Its Consequences”, Edited lecture given at the “International Seminar on the Shadow Economy Index in Brazil”, Brazilian Institute of Ethics in Competition, Rio de Janeiro, March 12, 2002., p. 16. Pieejams: The Brazilian Institute for Ethics in Competition mājas lapā. http://www.etc.org.br/user_file/shadowEconomy/03_Artigo_Tanzi_Shadow_Economy.pdf (skatīts 20.03.2013.)
 36. Tanzi, V. „The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications”, Banca Nazionale del Lavoro, Quarterly Review, No. 135. 1980., p. 427 – 453.
 37. Thomas J. „The Black Economy. Benefit frauds or tax evaders?” - World Economics. January – March 2000., Vol. 1 No. 1., p. 167 – 175. Pieejams: <http://www.worldeconomics.com/Pages/Download.aspx?AID=10> (skatīts 14.02.2013., 20.02.2013.)
 38. Vaughan-Whitehead D. Working and Employment Conditions in New EU Member States- Convergence or Diversity? Switzerland, International Labour Organization, 2005., 391. p.
 39. Williams C.C. Cash-in-Hand Work. The Underground Sector and The Hidden Economy of Favours. New York, Palgrave Macmillan, 2004., p. 237.
 40. Williams C.C. „The Hidden Economy in East-Central Europe: Lessons from a Ten-Nation Survey”, Problems of Post-Communism. - Academic Journal. Jul/Aug, 2009., Vol. 56 Iss 4., p. 15 – 28. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:2077/ehost/detail?vid=6&sid=29a4b2b0-d745-42ac-84be->

00449e5eb2e5%40sessionmgr4&hid=26&bdata=JnNpdGU.9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=f5h&AN=41788880 (skatīts 8.02.2013.)

41. Williams C.C. „The prevalence of envelope wages in the Baltic Sea region”. - *Baltic Journal of Management, Academic Journal*. 2009., Vol. 4 Iss 3, p. 288 – 300.
Pieejams:
<http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1810814&show=abstract>
(skatīts 13.02.2013.)
42. Лагов Ю. В. , Ковалев С. Н. Теневая экономика. Москва, ООО Издательство НОРМА, 2005., 336 с.

Elektroniskie resursi:

43. Brēķis E. „Ēnu ekonomika: izskaust vai integrēt?” Pieejams: Biznesa augstskolas Turība mājas lapā. - http://www.turiba.lv/darba_tirgus_2008/pages/Brekis_lv.html
(skatīts 21.02.2012.)
44. Calkoo „Algas kalkulators”. Pieejams: OÜ Trinity Capital mājas lapā. - <http://www.calkoo.com/?lang=16&page=1> (skatīts 3.04.2013.)
45. Daģis G. „Aplokšņu algas”, 2. sērija. 15.08.2011. Pieejams: raidījuma „Viss notiek” mājas lapā. - <http://www.vissnotiek.lv/aploksnu-algas-2-serija/> (skatīts 2.04.2012.)
46. Dārziņa L. „„Baltā saraksta” noteikumi ir stingri, bet izpildāmi”. 26.07.2012.
Pieejams: Latvijas Vēstneša portālā. - <http://www.lvportals.lv/skaidrojumi.php?id=250191> (skatīts 12.04.2013.)
47. Dreher A., Kotsogiannis C., McCorrison S. „How do institutions affect corruption and the shadow economy?” - February 21, 2005., p. 25. Pieejams: <http://www.ecap.uab.es/secretaria/seminaris/Corruption-and-shadow-2.pdf> (skatīts 14.02.2013.)
48. Eurostat data „Average annual gross earnings by economic activity”, „Tax rate on low wage earners: Tax wedge on labour costs”. Pieejams: Eiropas Savienības statistiskā biroja Eurostat mājas lapa. - <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (skatīts 27.03.2013.)
49. KPMG „Baltijas valstu nodokļu kartes 2013. gadam”. Pieejams: KPMG International Cooperative mājas lapā. - <http://www.kpmg.com/lv/lv/issuesandinsights/articlespublications/publicationseries/nodoklu-publikacija/lapas/nodoklu-karte-2013-gadam.aspx> (skatīts 03.04.2013.)
50. LDDK „Izaugsmei un labklājībai”, Gada apskats 2011., 36 lpp. Pieejams: Latvijas Darba devēju konfederācijas mājas lapā. - www.lddk.lv/file.php?id=356 (skatīts 12.04.2013.)

51. LETA „Endziņš: Paaugstinot mikrouzņēmuma nodokli, ēnu ekonomikā atgriezīsies miljoniem”. 2013. gada 8.marts. Pieejams: laikraksta „Diena” mājas lapā. - <http://www.diena.lv/latvija/viedokli/endzins-paaugstinot-mikrouzņemuma-nodokli-enu-ekonomika-atgrieziesies-miljoniem-latu-13997551> (skatīts 8.03.2013.)
52. LETA „Valdība atbalsta veselības nodokļa ieviešanu, nodalot to no IIN”. 16.04.2013. Pieejams: laikraksta Diena interneta portālā. - <http://www.diena.lv/latvija/zinas/papildinata-13-28-valdiba-atbalsta-veselibas-nodokla-ieviesanu-nodalot-to-no-iin-14003648> (skatīts 18.04.2013.)
53. LETA „Vilks: mazinot sociālo nevienlīdzību, saruks arī ēnu ekonomika”. 24.03.2013. Pieejams: Latvijas Avīzes mājas lapā. - http://la.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=376443:vilks-mazinot-socilo-nevienldzbu-saruks-ar-nu-ekonomika&catid=82:latvij&Itemid=106 (skatīts 11.04.2013.)
54. LR Centrālās statistikas pārvalde „IKP faktiskajās cenās”, „Valsts budžeta deficīts”, „Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa pa ceturkšņiem”. Pieejams: LR Centrālās statistikas pārvaldes mājas lapā. - <http://data.csb.gov.lv> (skatīts 28.03.2013., 3.04.2013.)
55. LR Finanšu ministrija „Nodokļu atbalsta pasākums”. 2013. Pieejams: LR Finanšu ministrijas mājas lapā. - http://fm.gov.lv/lv/sadalas/nodoklu_politika/nodoklu_atbalsta_pasakums/ (skatīts 12.04.2013.)
56. LR Finanšu ministrija „Valsts budžets 21/03/2012”. Pieejams: LR Finanšu ministrijas mājas lapā. - http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/valsts_budzets/ (skatīts 28.03.2013.)
57. LR Labklājības ministrija „Neregistrētā nodarbinātība”. Pieejams: LR Labklājības ministrijas mājas lapā. - <http://www.lm.gov.lv/text/129> (skatīts 15.02.2012., 2.04.2012.)
58. LR Labklājības ministrija „Neregistrētā nodarbinātība”. Pieejams: LR Labklājības ministrijas mājas lapā. - <http://www.lm.gov.lv/text/412> (skatīts 15.02.2012.)
59. LR Veselības ministrija „Valdība apstiprina veselības obligātās apdrošināšanas koncepciju”. 16.04.2013. Pieejams: LR Veselības ministrijas mājas lapā. - http://www.vm.gov.lv/lv/aktualitates/4140_valdiba_apstiprina-veselibas-obligatas-apdrosinasanas_koncept (skatīts 18.04.2013.)
60. LR Veselības ministrijas „Veselības obligātās apdrošināšanas koncepcija”. 15.04.2013. Pieejams: LR Veselības ministrijas mājas lapā. -

- http://www.vm.gov.lv/lv/aktualitates/veselibas_obligatas_apdrosinasanas_koncepcija/
(skatīts 18.04.2013.)
61. OECD „Benefits and Wages: OECD Indicators”. Pieejams: OECD mājas lapā. - http://www.oecd.org/document/3/0,3746,en_2649_201185_39617987_1_1_1_1,00.html (skatīts 8.05.2012.)
62. Saeimas Preses dienests „Saeima samazina pievienotās vērtības nodokļa un iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes”. 24.05.2012. Pieejams: LR Saeimas mājas lapā. - <http://saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/19734-saeima-samazina-pievienotas-vertibas-nodokla-un-iedzivotaju-ienakuma-nodokla-likmes> (skatīts 11.04.2013.)
63. Statistics Estonia „Most requested statistics”. Pieejams: Igaunijas statistikas pārvaldes mājas lapā. - <http://www.stat.ee/main-indicators> (skatīts 3.04.2013.)
64. Statistics Lithuania „Average monthly earnings”. Pieejams: Lietuvas statistikas pārvaldes mājas lapā. - <http://db1.stat.gov.lt> (skatīts 3.04.2013.)
65. Swedbank „Iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmju un nodokļa daļas atgūšanas nosacījumu atšķirības Baltijas valstīs 2012. gadā”. Pieejams: Swedbank AS mājas lapā.- http://www.swedbank.lv/files/site/archive/lib/lv/2013_02_20_Pielikums_deklaracijas_Baltija.pdf (skatīts 03.04.2013.)
66. The Economist „In a rough region. Once Bulgaria hoped to be like Greece; now it just hopes to survive”. Jul 7th 2012. Pieejams: The Economist mājas lapā. - <http://www.economist.com/node/21558288> (skatīts 6.03.2013.)
67. The World Bank data „Total tax rate (% of commercial profits)”. Pieejams: World Bank mājas lapā. - <http://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS> (skatīts 27.03.2013.)
68. VID „Kas ir nodokļu atbalsta pasākums?” 27.09.2012. Pieejams: Valsts ieņēmuma dienesta mājas lapā. - <http://www.vid.gov.lv/default.aspx?tabid=8&id=5789&hl=1> (skatīts 12.04.2013.)
69. VID „Mantiskā stāvokļa deklarēšanas statistika”. 08.03.2013. Pieejams: Valsts ieņēmuma dienesta mājas lapā. - <http://www.vid.gov.lv/default.aspx?tabid=7&id=15&oid=91093> (skatīts 12.04.2013.)
70. VSAA „Bezdarbnieku pabalsts”. 16.01.2013. Pieejams: VSAA mājas lapā. - <http://www.vsaa.lv/lv/pakalpojumi/stradajosajiem/bezdarbnieka-pabalsts> (skatīts 2.04.2012.)

PIELIKUMI

Ēnu ekonomikas apjoms 36 pasaules valstīs laika posmā no 2003. – 2013. gadam (procentuālais īpatsvars no IKP)¹

	Valstis/ gadi	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Eiropas Savienības dalībvalstis	Apvienotā Karaliste	12,2	12,3	12	11,1	10,6	10,1	10,9	10,7	10,5	10,1	9,7
	Austrija	10,8	11	10,3	9,7	9,4	8,1	8,5	8,2	7,9	7,6	7,5
	Beļģija	21,4	20,7	20,1	19,2	18,3	17,5	17,8	17,4	17,1	16,8	16,4
	Bulgārija	35,9	35,3	34,4	34	32,7	32,1	32,5	32,6	32,3	31,9	31,2
	Čehija	19,5	19,1	18,5	18,1	17	16,6	16,9	16,7	16,4	16	15,5
	Dānija	17,4	17,1	16,5	15,4	14,8	13,9	14,3	14	13,8	13,4	13
	Francija	14,7	14,3	13,8	12,4	11,8	11,1	11,6	11,3	11	10,8	9,9
	Grieķija	28,2	28,1	27,6	26,2	25,1	24,3	25	25,4	24,3	24	23,6
	Igaunija	30,7	30,8	30,2	29,6	29,5	29	29,6	29,3	28,6	28,2	27,6
	Īrija	15,4	15,2	14,8	13,4	12,7	12,2	13,1	13	12,8	12,7	12,2
	Itālija	26,1	25,2	24,4	23,2	22,3	21,4	22	21,8	21,2	21,6	21,1
	Kipra	28,7	28,3	28,1	27,9	26,5	26	26,5	26,2	26	25,6	25,2
	Latvija	30,4	30	29,5	29	27,5	26,5	27,1	27,3	26,5	26,1	25,5
	Lietuva	32	31,7	31,1	30,6	29,7	29,1	29,6	29,7	29	28,5	28
	Luksemburga	9,8	9,8	9,9	10	9,4	8,5	8,8	8,4	8,2	8,2	8
	Malta	26,7	26,7	26,9	27,2	26,4	25,8	25,9	26	25,8	25,3	24,3
	Nīderlande	12,7	12,5	12	10,9	10,1	9,6	10,2	10	9,8	9,5	9,1
	Polija	27,7	27,4	27,1	26,8	26	25,3	25,9	25,4	25	24,4	23,8
	Portugāle	22,2	21,7	21,2	20,1	19,2	18,7	19,5	19,2	19,4	19,4	19
	Rumānija	33,6	32,5	32,2	31,4	30,2	29,4	29,4	29,8	29,6	29,1	28,4
	Slovākija	19,4	18,2	17,6	17,3	16,8	16	16,8	16,4	16	15,5	15
	Slovēnija	26,7	26,5	26	25,8	24,7	24	24,6	24,3	24,1	23,6	23,1
	Somija	17,6	17,2	16,6	15,3	14,5	13,8	14,2	14	13,7	13,3	13
	Spānija	22,2	21,9	21,3	20,2	19,3	18,4	19,5	19,4	19,2	19,2	18,6
	Ungārija	25	24,7	24,5	24,4	23,7	23	23,5	23,3	22,8	22,5	22,1
	Vācija	17,1	16,1	15,4	15	14,7	14,2	14,6	13,9	13,7	13,3	13
Zviedrija	19,6	18,1	17,5	16,2	15,6	14,9	15,4	15	14,7	14,3	13,9	
Vidējais	22,3	21,9	21,5	20,8	19,9	19,2	19,8	19,6	19,2	18,9	18,4	
Eiropas valstis	Horvātija	32,3	32,3	31,5	31,2	30,4	29,6	30,1	29,8	29,5	29	28,4
	Norvēģija	18,6	18,2	17,6	16,1	15,4	14,7	15,3	15,1	14,8	14,2	13,6
	Šveice	9,5	9,4	9	8,5	8,2	7,9	8,3	8,1	7,8	7,6	7,1
	Turcija	32,2	31,5	30,7	30,4	29,1	28,4	28,9	28,3	27,7	27,2	26,5
	Vidējais	23,2	22,9	22,2	21,6	20,8	20,2	20,7	20,3	19,9	19,6	18,9

¹ Schneider F. „Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline”, January 31, 2013., p. 5 - 7. Pieejams: Johanneses Keplera universitātes Ekonomikas katedras mājas lapā.
http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf

	Valstis/ gadi	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
5 augsti attīstītas pasaules valstīs	ASV	8,5	8,4	8,2	7,5	7,2	7	7,6	7,2	7	7	6,6
	Austrālija	13,7	13,2	12,6	11,4	11,7	10,6	10,9	10,3	10,1	9,8	9,4
	Japāna	11	10,7	10,3	9,4	9	8,8	9,5	9,2	9	8,8	8,1
	Jaunzēlande	12,3	12,2	11,7	10,4	9,8	9,4	9,9	9,6	9,3	8,8	8
	Kanāda	15,3	15,1	14,3	13,2	12,6	12	12,6	12,2	11,9	11,5	10,8
	Vidējais	12,2	11,9	11,4	10,4	10,1	9,6	10,1	9,7	9,5	9,2	8,6

2. pielikums

Mēneša vidējās bruto un neto alga Baltijas valstīs 2012. gada 4.ceturksnī (EUR)

	Igaunija ¹	Latvija ²	Lietuva ³
Mēneša vidējā bruto darba samaksa	916 EUR	703 EUR	648 EUR
Mēneša vidējā neto darba samaksa	~720 EUR *	501 EUR	502 EUR
Starpība starp bruto un neto darba samaksu izteikta procentos (autores veiktie aprēķini, rezultāti ir aptuveni)	21 %	29 %	23 %

¹ Statistics Estonia „Most requested statistics”. Pieejams: Igaunijas statistikas pārvaldes mājas lapā. - <http://www.stat.ee/main-indicators>

² LR Centrālā statistikas pārvaldes datubāzes dati „Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa pa ceturkšņiem”. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv>

³ Statistics Lithuania „Average monthly earnings”. Pieejams: <http://db1.stat.gov.lt>

* Autores veikts aprēķins izmantojot algas kalkulatoru. Pieejams: OÜ Trinity Capital mājas lapā. - <http://www.calkoo.com/?lang=16&page=1>

Piemērojamie nodokļi darbaspēka izmaksām Baltijas valstīs 2013. gadā¹

Nodoklis / Valsts	Igaunija	Latvija	Lietuva
Uzņēmuma ienākuma nodoklis	21 %	15 %	15 %
Iedzīvotāju ienākuma nodoklis	21 %	24 %	15 %
Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas – darba devējam	33 % *	24,09 % *	30,98 % *
Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas – darba ņēmējam	2 % *	11 % *	9 % *
Neapliekamais minimums	101 LVL	45 LVL	94 LVL**
Atvieglojums par apgādājamo	101 LVL par katru bērnu, sākot ar otro bērnu	70 LVL par katru apgādībā esošu personu	20 LVL par pirmo bērnu un divreiz lielāks par katru nākamo bērnu

¹ Swedbank „Iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmju un nodokļa daļas atgūšanas nosacījumu atšķirības Baltijas valstīs 2012.gadā”. Pieejams: Swedbank AS mājas lapā. - http://www.swedbank.lv/files/site/archive/lib/lv/2013_02_20_Pielikums_deklarācijas_Baltija.pdf

* Cits avots: KPMG „Baltijas valstu nodokļu kartes 2013. gadam”. Pieejams: KPMG International Cooperative mājas lapā. - <http://www.kpmg.com/lv/lv/issuesandinsights/articlespublications/publicationseries/nodoklu-publikācijas/lapas/nodoklu-karte-2013-gadam.aspx>

** Piezīme. Lietuvā algai līdz 163 LVL neapliekamais minimums ir 94 LVL, lielākām algām tas tiek pakāpeniski samazināts un algām virs 643 LVL netiek piemērots vispār.

Gada vidējie bruto ienākumi ES dalībvalstīs 2006. gadā (EUR)¹

Valstis	2006. gads
Apvienotā Karaliste	42 739.8
Austrija	37 171.0
Beļģija	36 822.0
Bulgārija	2 269.1
Čehijas Republika	8 376.5
Dānija	-
Francija	30 827.5
Griekija	-
Igaunija	-
Itālija	-
Īrija	-
Kipra	23 503.8
Latvija	5 366.8
Lietuva	-
Luksemburga	-
Malta	15 564.0
Nīderlande	40 700.0
Polija	8 126.6
Portugāle	16 221.6
Rumānija	3 937.8
Slovākija	6 706.9
Slovēnija	-
Somija	33 069.0
Spānija	21 724.7
Ungārija	8 280.0
Vācija	39 081.0
Zviedrija	33 939.2

¹ Eurostat data „Average annual gross earnings by economic activity”. Pieejams: Eiropas Savienības statistiskā biroja Eurostat mājas lapa. - <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

**Nodokļu slogs darbaspēka izmaksām ES
dalībvalstīs 2006. gadā (% no darbaspēka izmaksām)¹**

Valstis	2006. gads
Apvienotā Karaliste	30,6
Austrija	43,7
Beļģija	49,4
Bulgārija	31,5
Čehijas Republika	40,0
Dānija	38,9
Francija	45,5
Grieķija	34,4
Igaunija	37,3
Itālija	42,5
Īrija	21,5
Kipra	11,9
Latvija	41,8
Lietuva	40,6
Luksemburga	29,1
Malta	18,6
Nīderlande	33,1
Polija	37,8
Portugāle	32,3
Rumānija	42,2
Slovākija	35,2
Slovēnija	41,3
Somija	38,8
Spānija	35,9
Ungārija	43,3
Vācija	47,4
Zviedrija	45,9

¹ Eurostat data „Tax rate on low wage earners: Tax wedge on labour costs”. Pieejams: Eiropas Savienības statistiskā biroja Eurostat mājas lapa. - <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

2012. gada anketas veidlapa

Sveiks/-a! Esmu Latvijas Universitātes EVF fakultātes 3. kursa studente Ilona Lalo. Rakstu kursa darbu par aplokšņu algu problēmu Latvijā un tās izplatības iemesliem. Būšu pateicīga, ja būsi atsaucīgs/-a un aizpildīsi anketu. Anketa ir anonīma. Paldies

1. Vai Jūsu priekšstats par terminu „aplokšņu alga” sakrīt ar doto skaidrojumu?
 „Aplokšņu alga” ir darba atalgojuma daļa, par kuru netiek maksāti nodokļi un valsts sociālās apdrošināšanas maksājumi.”.
 - Jā
 - Nē
 - Daļēji
2. Vai Jums ir/būtu svarīgi, lai par Jums maksā nodokļus?
 - Jā, jo rūpējos par savām sociālajām garantijām
 - Jā, jo tad valsts budžetā ieplūst nauda
 - Nē, man galvenais ir, lai būtu darbs un atalgojums, pārējais neuztrauc
 - Nē, ja tā ir iespēja saņemt lielāku atalgojumu jeb naudu „aploksnē”
 - Nē, jo neuzticos valsts nodokļu pareizai izlietošanai
 - Man vienalga
 - Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)
3. Jūsprāt, kāds ir biežāk sastopamais iemesls, kādēļ darba ņēmējs izvēlās saņemt „aplokšņu algu”? (*iespējami vairāki atbilžu varianti*)
 - Iespēja vairāk nopelnīt
 - Nav ticības sociālo maksājumu sistēmai
 - Nebija iespējams atrast citu darbu
 - Nav atbilstošas izglītības
 - Nevēlēšanās zaudēt saņemamos pabalstus
 - Nav konkrētu motīvu vadīts
 - Nezinu
 - Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)
4. Jūsprāt, kāds ir biežāk sastopamais iemesls, kādēļ darba devējs izvēlās izmaksāt „aplokšņu algu”? (*iespējami vairāki atbilžu varianti*)
 - Uzņēmums veic nelegālo darbību
 - Izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, jo tā ir vienīgā iespēja „izdzīvot”
 - Darba devējs iegūst lielāku varu pār darbinieku
 - Nezinu
 - Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)
5. Esot darba tiesiskajās attiecībās ar darba devēju Jums ir kādreiz izmaksāta „aplokšņu alga”?
 - Jā
 - Nē
 - Neesmu strādājis/-usi (ja atzīmēts šis atbilžu variantu, dodaties pie 13. jautājuma)
6. Jūsu pašreizējā nodarbošanās:
 - strādāju
 - nestrādāju (ja atzīmēts šis atbilžu variantu, dodaties pie 13. jautājuma)

7. Kādas pašreiz ir Jūsu darba attiecības ar darba devēju?

- Darba attiecības ar darba līgumu, atalgojums tiek oficiāli uzskaitīts (ja atzīmēts šis atbilžu variantu, dodaties pie 13. jautājuma)
- Darba attiecības ar darba līgumu, bet daļa algas tiek izmaksāta „aploksnē”
- Darba attiecības bez darba līguma, strādāju neoficiāli (ja atzīmēts šis atbilžu variantu, dodaties pie 13. jautājuma)

8. Lūdzu, nosauciet, kādā nozarē Jūs šobrīd strādājat!

- Apsardze
- Apstrādes rūpniecība
- Būvniecība
- Datori un ar tiem saistītās darbības
- Izglītība
- Lauksaimniecība un medniecība, un mežsaimniecība
- Operācijas ar nekustamo īpašumu
- Sabiedriskie, sociālie, individuālie pakalpojumi
- Transports, glabāšana, sakari
- Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība
- Valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana
- Veselība un sociālā aprūpe
- Viesnīcas un restorāni
- Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)

9. Vai tā bija Jūsu izvēle saņemt daļu atalgojuma aploksnē? Lūgums paskaidrot.

10. Kādēļ Jūs piekritāt vai izvēlējāties daļu atalgojuma saņemt aploksnē? (*iespējami vairāki atbilžu varianti*)

- Tā ir iespēja vairāk nopelnīt
- Nav ticības sociālo maksājumu sistēmai
- Jo sociālās garantijas nākotnē mani neuztrauc
- Nebija iespējams atrast citu darbu
- Nav iespējas strādāt savā specialitātē
- Nav atbilstošas izglītības
- Tā nebija mana griba, bet gan uzņēmuma atalgojuma politika
- Nevēlēšanās zaudēt saņemamos pabalstus
- Nebiju konkrētu motīvu vadīts/-a
- Nezinu
- Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)

11. Vai Jūs zināt, ka saņemot „aplokšņu algu” Jūs zaudējat uz sociālo garantiju rēķina?

- Jā
- Nē
- Neesmu par to domājis/-usi

12. Vai Jūs būtu gatavs/-a vērsties pie darba devēja un pieprasīt, lai par Jums tiktu maksāti sociālie maksājumi (nodokļi) no visu ienākumu summas?

- Jā, esmu jau to darījis/-usi, bet saņemis/-usi atteikumu
- Jā, bet noteikti kopā ar citiem kolēģiem
- Jā, kādēļ gan nepamēģināt
- Nē, tas neradītu nekādas izmaiņas
- Nē, mani tas neinteresē, man ir labi kā ir
- Nē, baidos iet pie darba devēj ar šādu lūgumu

Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)

13. Jūsaprāt, kam būtu jānotiek, lai „aplokšņu algu” problēma tiktu atrisināta? Atzīmējiet vienu vissvarīgāko faktoru.

- Jāmainās valsts nodokļu sistēmai kopumā
- Jāuzlabojas sociālajām garantijām (jāpalielina soc. gar. izmaksu apmēri utt.)
- Jāievieš soda sankcijas darbiniekiem, kuri saņem „aplokšņu algas”
- Sabiedrības izglītošana un „aplokšņu algu” pastāvēšanas publiska nosodīšana
- Valdībai jāveicina uzņēmējdarbība Latvijā atvieglojot birokrātiskās procedūras, samazinot nodokļu slogu utt.
- Jārīko biežākas kampaņas pret "aplokšņu algām"

14. Norādiet informāciju par sevi:

Vecums:

Dzimums:

- siev.
- vīr.

2013. gada anketas veidlapa

Sveiks/-a! Esmu Latvijas Universitātes EVF fakultātes 4. kursa studente Ilona Lalo. Rakstu bakalaura darbu par aplokšņu algu problēmu Latvijā un tās izplatības iemesliem. Būšu pateicīga, ja būsī atsaucīgs/-a un aizpildīsi anketu. Anketa ir anonīma. Paldies.

1. Vai Jūsu priekšstats par terminu „aplokšņu alga” sakrīt ar doto skaidrojumu?
„Aplokšņu alga” ir darba atalgojuma daļa, par kuru netiek maksāti nodokļi un valsts sociālās apdrošināšanas maksājumi.”
 - Jā
 - Nē
 - Daļēji
2. Jūsaprāt, kāds ir biežāk sastopamais iemesls, kādēļ darbaņēmējs izvēlās saņemt „aplokšņu algu”? (*iespējami vairāki atbilžu varianti*)
 - Iespēja vairāk nopelnīt
 - Nav ticības sociālo maksājumu sistēmai
 - Nebija iespējams atrast citu darbu
 - Nav atbilstošas izglītības
 - Nevēlēšanās zaudēt saņemamos pabalstus
 - Neesmu konkrētu motīvu vadīts/a
 - Tā nav viņa griba, bet gan uzņēmuma atalgojuma politika
 - Nezinu
 - Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)
3. Jūsaprāt, kāds ir biežāk sastopamais iemesls, kādēļ darba devējs izvēlās izmaksāt „aplokšņu algu”? (*iespējami vairāki atbilžu varianti*)
 - Uzņēmums veic nelegālo darbību
 - Izvairās no nodokļu maksāšanas, jo tā ir vienīgā iespēja „izdzīvot”
 - Uzņēmums cenšas optimizēt savus rēķinus uz nodokļu nemaksāšanas rēķina, jo samazinot oficiālos tēriņus uzņēmums var būt konkurētspējīgāks
 - Darba devējs iegūst lielāku varu pār darbinieku
 - Nezinu
 - Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)
4. Kā Jūs vērtējat valdības īstenoto nodokļu politiku Latvijā?
 - Ļoti neapmierinoši
 - Neapmierinoši
 - Ne neapmierinoši, ne apmierinoši
 - Apmierinoši
 - Ļoti apmierinoši
5. Jūsaprāt, nodokļu nemaksāšana ir pieņemama uzvedība?
 - Pilnībā nepiekrītu
 - Nepiekrītu
 - Ne nepiekrītu, ne piekrītu
 - Piekrītu
 - Pilnībā piekrītu
6. Vai Jums ir/būtu svarīgi, lai par Jums maksā nodokļus?

- Jā, jo rūpējos par savām sociālajām garantijām
 - Jā, jo tad valsts budžetā ieplūst nauda
 - Jā, jo nodokļu nomaksa ir iedzīvotāja pienākums
 - Nē, man galvenais ir, lai būtu darbs un atalgojums, pārējais neuztrauc
 - Nē, ja tā ir iespēja saņemt lielāku atalgojumu jeb naudu „aploksnē”
 - Nē, jo neuzticos valsts nodokļu pareizai izlietošanai
 - Man vienalga
 - Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)
7. Esot darba tiesiskajās attiecībās ar darba devēju, Jums ir kādreiz izmaksāta „aploksņu alga”?
- Jā
 - Nē
 - Neesmu strādājis/-usi (ja atzīmēts šis atbilžu variantu, dodaties pie 14. jautājuma)
8. Jūsu pašreizējā nodarbošanās:
- strādāju
 - nestrādāju (ja atzīmēts šis atbilžu variantu, dodaties pie 14. jautājuma)
9. Kādas pašreiz ir Jūsu darba attiecības ar darba devēju?
- Darba attiecības ar darba līgumu, atalgojums tiek oficiāli uzskaitīts (ja atzīmēts šis atbilžu variantu, dodieties pie 14. jautājuma)
 - Darba attiecības ar darba līgumu, bet daļa algas tiek izmaksāta „aploksnē”
 - Darba attiecības bez darba līguma, strādāju neoficiāli (ja atzīmēts šis atbilžu variantu, dodieties pie 14. jautājuma)
10. Lūdzu, nosauciet, kādā nozarē Jūs šobrīd strādājat!
- Apsardze
 - Apstrādes rūpniecība
 - Būvniecība
 - Datori un ar tiem saistītās darbības
 - Izglītība
 - Lauksaimniecība un medniecība, un mežsaimniecība
 - Operācijas ar nekustamo īpašumu
 - Sabiedriskie, sociālie, individuālie pakalpojumi
 - Transports, glabāšana, sakari
 - Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība
 - Valsts pārvalde un aizsardzība, obligātā sociālā apdrošināšana
 - Veselība un sociālā aprūpe
 - Viesnīcas un restorāni
 - Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)
11. Kādēļ Jūs piekritāt vai izvēlējāties daļu atalgojuma saņemt aploksnē? (*iespējami vairāki atbilžu varianti*)
- Tā ir iespēja vairāk nopelnīt
 - Nav ticības sociālo maksājumu sistēmai
 - Jo sociālās garantijas nākotnē mani neuztrauc
 - Nebija iespējams atrast citu darbu
 - Nav iespējas strādāt savā specialitātē
 - Nav atbilstošas izglītības
 - Nevēlēšanās zaudēt saņemamos pabalstus
 - Nebiju konkrētu motīvu vadīts/-a
 - Tā nebija mana griba, bet gan uzņēmuma atalgojuma politika

- Nezinu
 - Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)
12. Vai Jūs zināt, ka saņemot „aplokšņu algu” Jūs zaudējat uz sociālo garantiju rēķina?
- Jā
 - Nē
 - Neesmu par to domājis/-usi
13. Vai Jūs būtu gatavs/-a vērsties pie darba devēja un pieprasīt, lai par Jums tiktu maksāti sociālie maksājumi (nodokļi) no visu ienākumu summas?
- Jā, esmu jau to darījis/-usi, bet saņēmis/-usi atteikumu
 - Jā, bet noteikti kopā ar citiem kolēģiem
 - Jā, kādēļ gan nepamēģināt
 - Nē, tas neradītu nekādas izmaiņas
 - Nē, mani tas neinteresē, man ir labi kā ir
 - Nē, baidos iet pie darba devēja ar šādu lūgumu
 - Cits (uzrādiet savu atbilžu variantu)
14. Jūsprāt, kam būtu jānotiek, lai „aplokšņu algu” problēma tiktu atrisināta? (*iespējami vairāki atbilžu varianti*)
- Jāmainās valsts nodokļu sistēmai kopumā
 - Jāuzlabojas sociālo garantiju sistēmai (piemēram, jāpalielina soc. gar. izmaksu apmēri utt.)
 - Jāievieš soda sankcijas darbiniekiem, kuri saņem „aplokšņu algas”
 - Jāpalielina soda sankcijas uzņēmumiem, kuros atklāj "aplokšņu algu" izmaksu
 - Sabiedrības izglītošana un „aplokšņu algu” pastāvēšanas publiska nosodīšana
 - Valdībai jāveicina uzņēmējdarbība Latvijā atvieglojot birokrātiskās procedūras, samazinot nodokļu slogu utt.
 - Nepieciešams uzlabot VID un VDI darbību aplokšņu algu problēmas konstatācijai
 - Nedomāju, ka šī ir uzskatāma par problēmu un ka ir nepieciešamība ar to cīnīties
 - Cits
15. Norādiet informāciju par sevi:
- Vecums:
- Dzimums:
- siev.
 - vīr.